

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 334.716

ДАВЛАТОВА РОЗИЯМО ҚАМБАРОВНА

**ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ
КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ**

(дар мисоли маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки
Ҷумҳурии Тоҷикистон)

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи
ихтисоси 08.00.04.01 – Иқтисодиёти саноат ва энергетика

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор НИЗАМОВА Т.Д.

МУҚАДДИМА.....	3
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ САНОАТӢ	15
1.1. Назария ва равишҳои таҳқиқи рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатӣ	15
1.2. Методология ва принципҳои идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабук.....	32
1.3. Омилҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ маҳсулот саноати сабук.....	48
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ МУОСИР ВА МУҲИТИ РАҚОБАТИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	63
2.1. Таҳлили вазъи муосири корхонаҳои саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	63
2.2. Баҳодиҳии рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук...	77
2.3. Таҳлили омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук.....	98
БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ САБУКИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	121
3.1. Истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабук.....	121
3.2. Захира ва имкониятҳои баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабук.....	138
3.3. Истифодаи усулҳои инноватсионӣ таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук.....	156
ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОД	181
РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА	189

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар марҳилаи муосири рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи саноат ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ маҳсуб ёфта, саноатикунони босуръат ҳадафи чоруми рушди миллӣ ва баландбардории рақобатпазирии иқтисоди миллӣ аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи ислоҳоти иқтисодӣ дар давраи миёнамуҳлат мебошад. Масъалаи баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус зери таваҷҷуҳи доимии роҳбари давлат қарор дорад. Вобаста ба ин масъала, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки «Бо мақсади тадриҷан зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатнок мо саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи чоруми миллӣ эълон намудем».¹

Дар шароити муосир механизмҳои афзалиятноки бозории танзимкунии фаъолиятҳои иқтисодӣ боиси ташаккули муносибатҳои мухталифи рақобатӣ гардидааст. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, рушди устувори саноати сабук низ дар заминаи баландбардории афзалиятҳои рақобатии маҳсулоти он имконпазир мебошад. Воқеан сатҳи устувори рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои соҳа аз сатҳи идоракунии он вобастагии калон дорад. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта корхонаҳои саноати сабукро зарур аст, то шаклҳо ва методҳои муосири идоракунии рақобатпазирии маҳсулотро истифода намоянд.

Дигар мушкилоти таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабуки ватанӣ – ин вобастагии иқтисодиёти миллӣ аз молу маҳсулоти воридотӣ мебошад. Новобаста аз он ки барои рушди соҳаи саноат як

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Љумњурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. www.president.tj

қатор чораҳо андешида шудааст, лекин баъзе аз нишондиҳандаҳои соҳа то ба ҳол тамоюли мусбати рушдро соҳиб нагардидаанд. Масалан, давоми бист соли охир барои рушди соҳаи саноати кишвар зиёда аз 35 миллиард сомони сармояи мустақими хориҷӣ ҷалб карда шудааст, дар ин давра зиёда аз 2000 корхонаи истеҳсоли бунёд гардида, шумораи онҳо то ба имрӯз ба зиёда аз 2360 адад расонида шудааст. Аммо ҳиссаи соҳаи саноат дар сохтори маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар 22-23% ва дар таъмини шуғли аҳоли 3-3,4%-ро ташкил медиҳад, ки нисбатан ғайриқаноатбахш мебошад. Рақамҳои омории соҳа аз он шаҳодат медиҳанд, ки маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаҳои соҳа дар баробари молу маҳсулоти воридотӣ ва дар гардиши савдои хориҷӣ то ба ҳол мавқеи устувори рақобатпазиро соҳиб нагардидааст.

Нуқтаҳои зикршуда коркарди заминаҳои илмӣ-методологии идоракунии рақобатпазиро талаб менамоянд. Аз ин ру, мавзуи интихобшуда актуалӣ буда, дорои аҳаммияти муҳими назариявӣю амалӣ мебошад.

Дараҷаи коркарди илмӣи проблемаи мавриди омӯзиш. Масъалаҳои умумӣ ва хоси рақобат, бартариятҳои рақобатӣ ва рақобатпазирӣ дар сатҳҳои гуногун аз ҷониби олимону муҳаққиқони зиёди классик ва муосири хориҷиву ватанӣ таҳқиқ карда шудаанд. Назарияи умумии рақобат ва омилҳои ба он таъсиррасон дар таҳқиқоти А.Смит, Д.Рикардо, А. Маршалл, Й. Шумпетер, М.Портер, Йохан Аурик, Джайдип Прабху, Нави Раджу ва ғайраҳо баррасӣ шудааст.

Масъалаҳои назариявӣ ва методологии рақобатпазирӣ маҳсулот аз ҷониби олимони рус ба монанди Амбартсумов А.А., Божук С.Г., Ворожбит О.Ю., Грошев В.П., Дубинина Н.А., Игольников Г., Ковалик Л.Н., Коряюгов Ю.Ю., Красилников С.А., Мазилкина И., Маслова Т.Д., Паничкина Г.Г., Патрушева Е., Раманов А.Н., Сафронов Н.А., Стерликов

Ф.Ф., Тригуб Н.А., Фасхиев Х.А., Фатхутдинов Р.А., Шветс В.Е., Юданов А.Ю. таҳқиқ гардидаанд.

Назария, методология ва амалияи доракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқони зер ба монанди Барабас Д.О., Галелюк М., Гарбасевич С.Л., Горбал Н., Клименко С.М., Клюквина М., Мансуров Р.Е., Нестеренко Т.В., Омеляненко Т.В., Сирямина Л.В., Субботин М.Н., Тарнавский Н., Трибулина И.Т., Фатхутдинов Р.А. баррасӣ карда шудааст.

Масъалаҳои умумӣ ва хоси назария ва амалияи рақобатпазирии саноат ва маҳсулоти саноатӣ дар таҳқиқоти олимони ватанӣ ба монанди Бойматов Д.М., Давлатзода Қ.Қ., Каримова М.Т., Қодиров Ф.А., Комилов С.Қ., Махкамов Б.Б., Мирсаидов А.Б., Мухторзода С.С., Низомова Т.Д., Ҳочиматова Х.Р., Раҳимов А.М., Раҳмизода М.Н., Рауфӣ А., Ризоқулов Т.Р., Файзуллоев М.К., Хоҷаева Д.А., Ҷабборов Ф.А., Ҷумаев Б.М., Ҷумаев У.М., Ҷурабоев Ғ. ва ғайраҳо таҳқиқ ва баррасӣ гаштааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзуҳои илмӣ. Таҳқиқоти анҷомшуда ба ҳадафҳои стратегии рушди миллӣ, аз он ҷумла нишондодҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар баҳши Боби 1., 1.1. Дар самти баландбардории рақобатпазирии иқтисоди миллӣ; 1.4. “Баланд бардоштани самаранокӣ, гуногуншаклӣ ва рақобатпазирии баҳши воқеии иқтисодиёт, аз ҷумла воситаҳои асосии корхонаву муассисаҳо ...”; «Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» ва “Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040” мувофиқат мекунад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот ин асосноккунии назариявӣю методологӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ ҷиҳати такмили механизми идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Расидан ба ҳадафи гузошташуда ҳалли масъалаҳои зеринро талаб менамояд:

- омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣю рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир;
- таҳқиқи методология ва принципҳои идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук;
- ошкорсозии омилҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук дар шароити муосир;
- таҳлили иқтидори рақобатии корхонаҳои саноати сабук ва баҳодихии омилҳои ба онҳо таъсиррасон;
- коркарди тавсияҳо ҷиҳати истифодаи усулҳои инноватсионии таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук.

Объекти таҳқиқотро низомии идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқот муносибатҳои ба ҳисоб мераванд, ки дар ҷараёнҳои идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вуҷуд омадаанд.

Фарзияи таҳқиқот бар он асос меёбад, ки рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати аз ҷумлаи омили бунёдии баландбардории рақобатпазирии корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва дар натиҷа рақобатпазирии иқтисоди миллӣ буда, ташаккули механизми самараноки идоракунии он аҳамияти муҳим ва стратегӣ дорад. Ҳамчунин густариши равандҳои саноатикунории босуръати рақобатпазир ба бартариятҳои рақобатии маҳсулоти корхонаҳои

саноатӣ алоқамандии бевосита дошта, зимнан саноати сабук метавонад иқтидори рақобтаии саноати миллиро баланд бардорад.

Асосҳои назариявӣю методологии таҳқиқотро корҳои бунёдии олимони ватанию хориҷӣ оид ба масъалаи баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук ташкил менамоянд. Дар баробари ин таҳқиқотҳои диссертатсионӣ ва монографӣ, санадҳои асосии меъёрию ҳуқуқие, ки муносибатҳои иҷтимоӣю иқтисодиро дар самти таъмин ва идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ ба танзим мебароранд ва сарчашмаҳои дигареро, ки ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ алоқаи бевосита доранд, истифода шудаанд.

Бо мақсади ноил гаштан ба мақсад ва иҷрои вазифаҳои дар диссертатсия гузошташуда усулҳои зерини илмӣ-таҳқиқотӣ мавриди истифода қарор гирифтанд: муқоиса, методҳои оморию иқтисодӣ, методҳои ҷадвалсозӣ ва графиксозӣ, таҳлили системавӣ, гурӯҳбандӣ, методи абстрактивӣю мантиқӣ, усули таҷрибавӣ ва ғ. Истифодаи усулҳои болозикр асоснокии илмӣю ҳуҷусою пешниҳоди диссертатсияро таъмин намуданд.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати сарчашмаи маълумотӣ санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, нашрияҳои матбуоти даврӣ, монографияҳо, маводи конференсия ва семинарҳои илмӣ-амалӣ роҷеъ ба масъалаҳои рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук, захираҳои иттилоотии Интернет, матолиби конфронсҳои илмӣ ва илмию амалии байналхалқӣ ва ҷумҳуриявӣ, мизҳои муаввар ва коркарду ҳисобҳои ҳудӣ муаллиф истифода шудаанд.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Давраи иҷрои диссертатсия солҳои 2019-2022-ро дар бар гирифта, дар кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Навгонии илмий таҳқиқоти диссертатсионӣ аз таҳияи заминаи назариявӣ-методологӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ иборат мебошад, ки барои такмили чараҳои идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук мусоидат менамоянд. Натиҷаҳои назарраси таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки дорои хусусиятҳои навгонӣ мебошанд, инҳоянд:

- дар асоси банизомдарорӣ ва таҳқиқи назарияи классикӣ, неоклассикӣ ва муосир назарияи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ инкишоф ва такмил дода шуда, таркибдиҳандаҳои рақобатпазирии маҳсулот ошкор гардида, заминаҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхона асоснок карда шуданд;

- методология ва принципҳои такмилёфтаи идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхона пешниҳод карда шудаанд, ки гурӯҳбандии намудҳои идоракунии ва пешниҳоди принципҳои нави ташкили идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук дар бар мегиранд;

- омилҳо ва нишондиҳандаҳои ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот таъсиррасон мушаххас карда шуда, нақши марказӣ доштани омили инсонӣ ва дигар омилҳои калидии таъмини рақобатпазирӣ гуруҳбандӣ ва маънидод шудаанд;

- омилҳои таъмини иқтисодии рақобатӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук таҳлилу баҳогузорӣ шуда, муҳимтарини онҳо ошкор гардиданд, ки фарогири чорабиниҳои вобаста ба ҳифзи истеҳсолоти ватанӣ аз таъсири омилҳои манфӣ, зиёд намудани афзалиятҳои рақобатии маҳсулот, омӯзиши рафтори истеъмолкунандагони мушаххас, ғойданокию нархи маҳсулот, хусусиятҳои инноватсионӣ доштани маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ, танзими давлатии соҳа, тамоюли мусбии омилҳои иқтисодӣ, технологӣ ва неруи устувори кадрӣ мебошад;

– имкониятҳои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук дар асоси таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ муайян карда шуда, дар ин замина тавсия шудааст, ки ба баландбардории сифати маҳсулот, сабукиҳои андозӣ, истифодаи васеи инноватсия, диверсификатсияи истеҳсолоти саноатӣ, баланд бардоштани сатҳи тахассуснокии захираҳои меҳнати соҳа, афзоиши ҳосилнокии меҳнат, рушди инфрасохтори иқтисодӣ, ҷорӣ намудани истеҳсолоти сарфақорона дар корхонаҳои соҳа, истифодаи васеи маркетинги рақамӣ, ба роҳ мондани фаъолияти субъектҳои саноати сабук дар намуди корхонаҳои хурду миёна ва амалкарди низоми мукаммали идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шавад;

– самтҳои афзалиятноки тақвияти фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабук муайян карда шуда, ҷиҳати истифодаи васеи роҳу усулҳои инноватсионӣ дар ҳама самтҳои фаъолияти онҳо, ки барои зиёд намудани афзалиятҳои рақобатӣ ва таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук мусоидат менамояд, тавсияҳо пешниҳод карда шуданд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

– дар асоси таҳқиқи асосҳои назариявӣ-методологӣ асоснок карда шудааст, ки баландбардории аҳамияти иҷтимоӣ иқтисодии маҳсулоти саноати сабук дар заминаи афзоиши ғоиданокии он, зиёд намудани афзалиятҳои рақобатнокии маҳсулот, таъмини рақобатпазирии маҳсулот дар асоси банақшагирии маркетингии стратегӣ ва истифодаи васеи инноватсия заминаҳои афзалиятноки баландбардории рақобатпазирии маҳсулот доништа мешаванд.

– дар натиҷаи омӯзиш методология, принцип, омилҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирии маҳсулот мушаххас карда шуда, вобаста ба характери таъсиррасонӣ онҳо гуруҳбандӣ карда шудаанд, намудҳо ва омилҳои идоракунии рақобатпазирии маҳсулот таснифот

шуда, фаъолияти муштарак механизми бозорию давлатии идоракунии рақобатпазирӣ ҳамчун самти муҳими идоракунии рақобатпазирӣ асоснок карда шудааст;

– таҳлили вазъи кунунии корхонаҳои саноати сабук нишон дод, ки маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо то ба ҳол мавқеи устувори рақобатпазирӣ соҳиб нест, ба истиснои маҳсулоти корхонаҳои саноати нассочӣ, ки тамоюли мусбии содироти онҳо дида мешавад, инчунин зарурати рушди истеҳсоли пойафзол ва дигар маҳсулоти ҷармӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ вучуд дорад;

– баҳодиҳии омилҳои таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабук нишон дод, ки роҳи муҳимтарини баландбардории рақобатпазирӣ – ин муҳофизати маҳсулоти истеҳсолоти ватанӣ аз таъсири ҳама гуна омилҳои манфӣ ва зиёд намудани афзалиятҳои рақобатпазирӣ он мебошад, ки бозоргирии маҳсулотро дар ҳама гуна шароит таъмин менамоянд;

– муайян ва ошкор намудани имкониятҳои таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабук аз тариқи ҷорӣ намудани инноватсия, диверсификатсияи истеҳсолоти саноатӣ, устувории неруи кадрӣ, дастгирии молиявии корхонаҳои соҳа, зиёд намудани афзалиятҳои сифатӣ миқдории рақобатпазирӣ, рушди фаъолияти субъектҳои саноати сабук дар намуди корхонаҳои хурду миёна ва амали низоми мукаммали идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабук;

– муайян карда шудааст, ки дар шароити кунунии иқтисодиёти миллӣ ноустувории рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабук аз неруи нокифояи инноватсионии корхонаҳои соҳа бинобар сабаби маҳдудияти имкониятҳои молиявии онҳо вобаста мебошад ва ҷорӣ намудани намудҳои мухталифи фаъолияти инноватсионӣ барои зиёд намудани

афзалиятҳои рақобатӣ ва таъмини рақобатпазирии маҳсулот мусоидат менамояд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ҳулосаю пешниҳодҳои диссертатсия барои васеъ гардидани донишҳои назариявии соҳа ва такмили механизми баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук мусоидат менамоянд.

Аҳаммияти амалии дар он дида мешавад, ки ҷиҳатҳои назариявӣ ва ҳулосаю пешниҳодҳои амалии он имконият медиҳанд, то рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук таъмин карда шавад. Натиҷаҳои илмӣ аз диссертатсия бадастовардашуда дар таҳқиқотҳои оянда, ки ба самти баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук нигаронида шудаанд, истифода карда мешаванд. Нуқтаҳои илман асосноккардашуда ва ҳулосаю пешниҳодҳои диссертатсия метавонанд барои коркарди заминаҳои методологӣ ва ҷиҳатҳои амалии барномаҳои кутоҳмуддат ва дарозмуддати Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди рақобатпазирии корхонаҳои саноати сабук истифода шаванд.

Коркардҳои назариявӣю амалии таҳқиқот дар ҷараёни тадриси фанҳои таълимии «Иқтисодиёти саноат», «Иқтисоди корхона» низ ба таври васеъ истифода карда мешаванд.

Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсияро таҷрибаҳои гузаронидашуда, мушоҳидаҳо, дақиқии маълумотҳо, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот, интишорот дар конфронсҳои илмӣ-амалии сатҳи гуногун тасдиқ менамоянд. Ҳулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқотҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи тахассуси илмӣ. Навоварӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини

Шиносномаи ихтисосҳои илмӣи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи таҳассуси 08.00.04.01 – Иқтисодиёти саноат ва энергетика мувофиқат мекунад: 2. Масъалаҳои назариявӣ ва методологии арзёбӣ ва баландбардории самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ дар соҳаҳои саноат ва энергетика; 6. Масъалаҳои назариявӣ ва методологии таъмини рақобатпазирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти саноатӣ. Рақобатпазирии маҳсулот, корхона ва соҳаҳои саноат ва энергетика; 29. Асосҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ва инкишофи истеҳсолоти саноатии воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда.

Саҳми шахсии доктараб. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия дар тамоми марҳилаҳои таҳқиқот бобати расидан ба ҳадафи гузошташуда, аз ҷумла интихоби мавзӯ ва таҳияи нақшаи он, асосноккунии сатҳи мубрамияти он, муайян намудани мақсаду вазифаҳо ва ноил гардидан ба онҳо ифода ёфтааст. Муаллиф дар ҷамъоварӣ, банизоддорӣ ва таҳлили маълумоти оморӣ, асосноккунии заминаҳои баландбардорӣ ва тақмили идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук, таҳлилу баҳодиҳии вазъи кунунии корхонаҳои соҳа ва коркарди тавсияҳо ҷиҳати баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти онҳо саҳми бевоситаи худро гузошта, хулосаю пешниҳодҳои илмиро ба даст овардааст ва дар асоси онҳо мақолаҳои илмиро ҷоп намудааст.

Таъйиди диссертатсия ва иттилоот оид ба истифодаи натиҷаҳои он. Натиҷаҳои асосӣ ва муҳимми диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ-амалии сатҳи байналмилалӣю ҷумҳуриявӣ, мизҳои мудаввар ва семинарҳои илмӣ-методӣ, ки дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва берун аз он гузаронида шудааст, аз ҷониби унвонҷӯ ироа гардидааст. Аксарияти мақолаҳои муаллифи диссертатсия дар солҳои 2019-2022 дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи

давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон рӯйи чоп омадаанд. Тавсияҳои методӣ ва амалии асосноккардашудаи таҳқиқот дар чараёни таълими фанҳои «Иқтисодиёти саноат» ва «Иқтисоди корхона» дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мавриди истифода қарор дода шудааст.

Интишори натиҷаҳои таҳқиқот. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби муаллиф 9 мақола, аз ҷумла 5 мақола дар маҷалаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп гардидааст.

Сохтор ва ҳаҷми таҳқиқот. Сохтори диссертатсия аз муқаддима, се боб, нӯҳ зербоб, хулоса ва пешниҳодҳо, рӯйхати адабиёти истифодашуда, ки фарогирии 141 номгӯй мебошад, иборат аст. Дар қори диссертатсионӣ 17 ҷадвал, 18 расм мавҷуд буда, дар ҳаҷми 190 саҳифаи матни компютерӣ пешниҳод гардидааст.

Дар муқаддима мубрамии мавзӯи таҳқиқот, дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ, мақсаду вазифаҳо, объекту мавзӯ (предмет), фарзияи таҳқиқот, асосҳои назариявӣ методологӣ, сарчашмаи маълумот, нағзони илмӣ таҳқиқот, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳо, мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доғталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия оварда шудааст.

Дар боби якуми қори диссертатсионӣ – **«Асосҳои назариявӣ методологияи идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ»**, назария ва равишҳои таҳқиқи рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ, методологияи идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук, ҳамчунин омилҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирии маҳсулот саноати сабук таҳқиқ карда шудааст.

Дар боби дуюми кори диссертатсионӣ – **«Таҳлили ҳолати муосир ва низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон»**, вазъи муосир ва иқтидори рушди корхонаҳои саноати сабук, сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук, ҳамчунин омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук таҳлил ва баҳогузорӣ шудаанд.

Дар боби сеюми кори диссертатсионӣ – **«Самтҳои асосии такмили низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон»**, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук, захира ва имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук ва истифодаи усулҳои инноватсионӣ таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук аз нигоҳи илмӣ асоснок ва пешниҳод карда шуданд.

Хулоса ва пешниҳод фарогири ҷамъбаст ва натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда буда, дар он хулоса ва пешниҳодҳои судманд ба таври мушаххас асоснок карда шудаанд, ки барои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук мусоидаткунанда мебошанд.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ САНОАТӢ

1.1. Назария ва равишҳои таҳқиқи рақобатпазирии маҳсулоти саноати

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ аз ҷумлаи се вазифаи асосии татбиқи сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки рақобатпазирии иқтисоди миллӣ аз рақобатпазирии соҳаҳои асосии он вобаста буда, дар ин замина ташаккул ва рушди устувори саноати рақобатпазир самти муҳимми тақвияти бартариятҳои рақобатии иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин тамоюл ва равандҳои мураккаби бозори ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки саноати рақобатпазир омили калидии ташаккули иқтисодии давлат ва пояи асосии рушди бемайлони он ба ҳисоб меравад.

Муҳаққиқони ватанӣ Рауфӣ А. ва Рабиева Т.М. дар таҳқиқоти анҷомдодаи худ ибот намуданд, ки гузариш ба иқтисодиёти бозории рақобатпазир ва ҷорисозии муносибатҳои бозорӣ тақозо менамояд, ки унсурҳои асосии низоми бозорӣ, аз он ҷумла худӣ бозор, қонунҳои он, мафҳумҳо, қонуният, тартиб, қоида, рафтори истеъмолкунандагон ва дигар унсурҳои зарурӣ таҳқиқ карда шаванд. Ақидаи муҳаққиқони мазкурро дастгирӣ намуда, таъкид месозем, ки таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ зарурати анҷом додани пажӯҳиши фаросамтиро ба миён меорад.²

Таъмини рақобатпазирии саноат дар навбати худ ба ҳалли мушкилот ва баррасии имкониятҳои соҳаҳои алоҳидаи он вобаста буда, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон саноати сабук метавонад соҳаи

² Рауфи, А. Конкурентоспособная экономика в переходном периоде / А. Рауфи, Т. М. Рабиева // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2013. – № 2(21). – С. 84.

марказии таъмини рақобатпазирии саноати миллӣ бошад. Бо така ба мавҷудияти ашёи хоми зарурӣ, бозори истеъмоли ва бартариятҳои захиравии имконоти саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад маъруфияти қаблашро, ки дар замони шуравӣ соҳиб буд, дубора барқарор намуда, бо таваҷҷуҳ ба дастовардҳои замони муосир бартарияти рақобатии устуворро таъмин созад. Дар ин замина Қодиров Ф.А.³ таъкид менамояд, ки саноат бояд рақобатпазир бошад, зеро дар марҳилаи муосири рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисодиёти миллӣ бояд ҳам ба талаботи бозори ҷаҳонӣ ва ҳам истеъмолкунандагони миллӣ ҷавобгӯй бошад.

Дар ин замина таъкид менамоям, ки мақсади идоракунии рақобатпазирии маҳсулот ин таъмини фаъолияти устувори корхонаҳо дар шароити тағйироти муносибатҳои муайян мебошад. Мушкилоти таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ, новобаста аз модели хоҷагидорӣ, яке аз масъалаҳои ҳалталаб ба ҳисоб меравад, ки дар ин ҷараён нишондиҳандаи сифат нақши калидӣ дорад. Хусусан дар шароити мусоир давлат дар рушди рақобатпазирии истеҳсолот нақши муайянкунандаро мебозад, зеро як қатор вазифаҳои вучуд доранд, ки бозор дар танҳой наметавонад онҳоро иҷро намояд. Масалан дар шароити мавҷуд набудани афзалиятҳои рақобатнокӣ давлат бо роҳи ҳамоҳангсозии соҳаҳо дар якҷоягӣ бо механизми бозорӣ муҳити рақобатиро ба вучуд меорад.

Бо така ба гуфтаҳои боло ва тамоюли хоси саноати муосир ҳаминро таъкид месозем, ки рақобатпазирии саноат аз ҷумлаи масъалаҳои мубрами назария ва амалияи илми иқтисодии ватанӣ буда, таҳқиқи ҳамаҷонибаи он дорои аҳаммияти муҳимми илмӣ ва методологӣ мебошад. Аз ин рӯ, таҳқиқи назарияи рақобат ва рақобатпазирии

³ Кодиров, Ф. А. Инфраструктурные аспекты повышения конкурентоспособности промышленных предприятий Республики Таджикистан в современных условиях / Ф. А. Кодиров // Вестник БИСТ (Башкирского института социальных технологий). Уфа – 2022. – № 1(54). – С. 22-28.

маҳсулот имкон медиҳад, ки чиҳати такмили низоми идоракунии он ва таъмини рақобатпазирии устувори маҳсулоти саноати сабук тавсияҳои асоснок коркард ва пешниҳод карда шаванд.

Мувофиқи назария ва равишҳои таҳқиқи маъмул, рақобат ин мусобиқаи истеҳсолкунандагони алоҳидаи маҳсулот барои ишғоли ҳиссаи муайяни бозор мебошад. Дар амалия рақобат унсури асосии механизми бозор доништа шуда, ҳамчун шакли муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва амали мутақобилаи субъектҳои иқтисодӣ дар ҷараёни истеҳсолот, пешниҳоди меҳнат, сармоя ва хариду фурӯши маҳсулот низ баромад менамояд. Аз ин рӯ, бо назардошти мураккабии муайянкунии рақобатпазирии умумӣ, рақобатпазирии соҳа мавҷудияти ширкатҳои пешсафро тақозо мекунад, ки сиёсати соҳавиро муайян ва стандартҳои рақобатиро мушаххас месозанд.⁴

Чи тавре ки болотар қайд намудем, дар ҷаҳони муосир мушкилоти баландбардории рақобатпазирии маҳсулот яке аз масъалаҳои муҳим доништа мешавад. Дар назария зери мафҳуми рақобатпазирии маҳсулот маҷмуи тавсифоти сифатӣ арзиши маҳсулот фаҳмида мешавад, ки талаботи мушаххаси харидоронро қонеъ намуда, дар муқоиса бо молҳои рақибон барои харидорон манфиатноктар мебошад.

Таҳқиқи марҳилаҳои асосии рушди назарияи рақобат, бартарияти рақобатӣ ва рақобатпазирӣ нишон медиҳад, ки онҳо асосан дар пасманзари назарияҳои классикӣ, неоклассикӣ ва муосир рушду такомул ёфтанд. Ҷонибдорони назарияи классикӣ рақобат ва муносибатҳои ба он алоқамандро аз нигоҳи бартариятҳои мутлақ ва нисбӣ тавсия намуда, намояндагони равиҳои неоклассикӣ рақобатро омили таҳрикдиҳандаи иқтисодиёт ва бартарияти рақобатро шартҳои асосии рақобатпазирии объект ва субъект медонанд. Назарияҳои муосир

⁴ Давлатов, К. К. Методологические основы определения уровня конкурентоспособности промышленных предприятий / К. К. Давлатов, М. М. Абдиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/7(123). – С. 84-88.

бошад рақобатро ҳамчун мубориза ва омили асосии ба фаъолияти инноватсионӣ таъсиррасонанда медонад.

Аввалин шуда асосҳои илмӣ таҳқиқи афзалиятҳои рақобатнокии корхонаҳоро дар сатҳи ҷаҳонӣ А.Смит дар ҷаҳорҷӯбаи назарияи бартарияти мутлақ пешниҳод кардааст⁵. Ба ақидаи А. Смит бартарияти рақобатии мамлакат дар савдои байналмилалӣ ин сатҳи пасти хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти муайян дар муқоиса бо мамлакати шарик мебошад. А. Смит дар асари машҳури худ таҳти унвони “Таҳқиқот дар бораи табиат ва сабабҳои боигарии халқиятҳо” фаҳмиши рақобатро нишон дода, зимнан диққати худро ба фарқи байни тавачҷуҳи субъективӣ соҳибкорон ва натиҷаҳои объективӣ фаъолияти онҳо равона кардааст.

Аз нигоҳи А.Смит ҳар як соҳибкор барои ба даст овардани суди шахсӣ кӯшиш менамояд, ки дар натиҷаи манфиатҳои шахсӣ вобаста ба ҳолатҳои гуногуни бавучудода ба манфиатҳои ҷамъиятӣ низ таъсири худро расонад. Яъне, кӯшиши ба даст овардани фоида ба таври худкор боиси баланд бардоштани рақобатпазирии фаъолият гардида, дар ин ҷо рақобат ҳамчун бартарияти бозории фаъолияти соҳибкорӣ шинохта мешавад.

Қобили қайд аст, ки А. Смит⁶ дар ташаккул ва инкишофи назарияи рақобат саҳми калон гузоштааст, зеро аввалин шуда рақобатро ҳамчун мусобиқае баррасӣ намудааст, ки ҳангоми коҳиш ёфтани арза нархро баланд ва ҳангоми барзиёд шудани арза нархро паст мекунад. Дар баробари ин дар заминаи пешниҳоди қонуни “дасти ноаён” А. Смит

⁵ А. Смит Исследование о природе и причинах богатства народа. – Петрозаводск: Петроском, 1993. – 320 с.

⁶ Бруяка, В. Н. Определение сущности конкуренции, конкурентоспособности и конкурентных преимуществ / В. Н. Бруяка, Ю. К. Верченко // Актуальные проблемы экономики и управления: теоретические и прикладные аспекты : Материалы Второй международной научно-практической конференции, Горловка, 21 апреля 2017 года / Отв. редактор Е.П. Мельникова. – Горловка: Донецкий национальный технический университет, 2017. – С. 249-254.

таъкид менамояд, ки рақобат омили асосии аз бозор берун кардани истеҳсолкунандагони маҳсулоти нолозим мебошад.

Яке аз дастовардаҳои муҳимми А. Смит дар назарияи рақобат дар ин аст, ки нақши рақобатро дар мутавозин сохтани меъёри ғоида дар соҳаҳо исбот намуда, чи тавре ки болотар қайд карда будем, воситаи муҳимми коҳиши маҳсулоти бесифат ва ё барои бозор нолозим мебошад. Шартҳои асосии мавҷудияти рақобатро А.Смит дар мавҷудияти шумораи зиёди фурӯшандагон ва харидорон, ахбори дастрас, сафарбарсозии захираҳо ва ғайримикон будани таъсири фурӯшандаи алоҳидаро ба нархҳои бозорӣ эътироф мекард. Ғайр аз ин исбот кардааст, ки маҳз рақобат имкон медиҳад, ки дар шароити бозор тамоми талаботи истеҳсолкунандагон бо назардошти истифодаи самараноки захираҳо қонеъ карда шавад.

Минбаъд Д. Рикардо назарияи А. Смитро рушд дода, онро ба назарияи бартарияти нисбӣ ё ин ки муқоисашаванда табдил дод⁷. Д. Рикардо чунин меҳисобад, ки агар барои мамлакат содироти якчанд гуруҳи мол манфиатнок бошад, пас барои фурӯши он маҳсулотҳои бояд гирд оварда шаванд, ки бо самаранокии баланд истеҳсол шудаанд, чунки фурӯши ҳамин маҳсулотҳо даромади нисбатан баландро таъмин карда метавонад.

Назарияи неколасский рақобат мафҳуми мустақили бозори комил ва озодии ворид ва хуриҷшавиро муттаҳид карда, таъкид менамояд, ки рақобат ин гузариш аз “мувозинат” ба “раванд” мебошад. Дар ин замина таъкид мешавад, ки вақте имкониятҳои нав пайдо мешаванд, рақобат ба “раванди доимии тағирот” дар баробари имкониятҳои даромаднокии ва афзоиш оварда мерасонад. Моҳияти рақобатпазирии раванди дар боло зикршударо аз нуқтаи назари «мувозинати статикӣ рақобат» фаҳмидан

⁷ Д. Рикардо Начала политической экономии и налогового обложения. – Петрозаводск: Петроском, 1993. – 159 с.

мумкин нест. Масалан, Ё. Шумпетер дар асараш тахти унвони «Капитализм, сотсиализм ва демократия» далелхое овардааст, ки ҳатто дар сурати мавҷуд набудани рақобат мувофиқи консепсияи неоклассики пешрафти иқтисодиёт таъмин карда мешавад.

Таҳқиқи табиати иқтисодӣ ва моҳияти мафҳуми рақобат, бартарияти рақобатӣ ва рақобатпазирӣ нишон медиҳад, ки рақобат яке аз мафҳумҳои марказӣ ва муҳимтарини иқтисоди бозорӣ буда, дар тақсими захираҳо таъсири муҳим мегузорад ва маҳз ҳамин таъсир нархи бозорро ба нархҳои табиӣ наздик мекунад. Алфред Маршалл⁸ консепсияи рақобатро бо ворид кардани андозагирии вақт тағйир дода, ба рақобат ҳамчун раванд тавачҷуҳ карда, таъкид менамояд, ки он падидаи собит нест.

Дар тақвияти назарияи рақобат ва рақобатпазирӣ саҳми олими амрикоӣ М. Портер назаррас мебошад. Ба ақидаи Майк Портер ягон омил дар танҳой наметавонад сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаро муайян кунад ва ё дар таъмини рақобатпазирии корхона нақши ҳалкунанда дошта бошад⁹.

Ба ақидаи М. Портер рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатиро омилҳои гуногун муайян менамоянд. Майк Портер яке аз мутахассисони номдори соҳаи омӯзиши рақобат мебошад, ки чунин мавқеъро тасдиқ менамояд. М. Портер фаҳмиши рақобатпазирии субъекти иқтисодиро дар қобилияти он оид ба истодагарӣ кардан дар рақобат бо ёрии афзалиятҳои муқоисавӣ мебинад¹⁰. Аз нигоҳи ӯ рақобатпазирӣ ҳамчун хусусияти маҳсулот баромад карда, дар баробари молу маҳсулоти муқоисашаванда ба бозор ворид карда мешавад.

⁸ Marshall, A. (1920), *Principals of Economics*, Macmilland Co., Ltd, London.

⁹ М. Портер *Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран.* – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.

¹⁰ Кравцевич, С. В. Системные воззрения на конкуренцию М. Портера / С. В. Кравцевич // Известия Юго-Западного государственного университета. Серия: Экономика. Социология. Менеджмент. – 2018. – Т. 8. – № 3(28). – С. 227-232.

М.Портер қайд менамояд, ки рақобатпазирии соҳаҳои саноат дар афзалиятҳои рақобатии онҳо асос меёбад, ки ин афзалиятҳо дар навбати худ ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: захиравӣ ва технологӣ. М.Портер таъкид менамояд, ки рақобатпазирӣ аз омилҳои захиравӣ оғоз мегардад ва аз ҳолатҳои ҷуғрофӣ, шароити иқлимӣ, мавҷудияти сарватҳои табиӣ, қувваи кории баландихтисос ва сармояи андӯхташуда вобаста мебошад. Барои он ки корхонаи саноатӣ дар майдони рақобатпазирӣ мавқеи худро нигоҳ дошта тавонад, он бояд аз таъсири мусбати омилҳои зикршуда баҳравар бошад.

Иқтисодони амрикоӣ Ф. Найт рақобатро ҳамчун ҳолате баррасӣ кардааст, ки дар он воҳидҳои рақобаткунанда зиёданд ва онҳо мустақил мебошанд. К.Р. Макконнелл ва С.Л. Брю чунин ақида доранд, ки рақобат ин мавҷудияти шумораи зиёди харидорон ва фурӯшандагони мустақил мебошад, ки онҳо имкони озодона ба бозор ворид ва аз он хориҷ шуданро доранд.¹¹

Намояндагони мактаби австриягӣ, аз он ҷумла Ф.А. фон Хайек¹² таъкид менамоянд, ки рақобат ин раванде мебошад, ки тавассути он одамон дониш мегиранд ва онро интиқол медиҳанд. Ба ақидаи ӯ маҳз ба шарофати рақобат падидаҳои ноаён аён гашта, он ба истифодаи самараноки донишҳои инсонӣ мусоидат мекунад.

Аслан баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти конкретӣ ва идоракунии он аз намуд ва сохтори рақобатнокии бозор вобаста аст. Дар шароити низоми иқтисоди бозорӣ, ки намудҳои гуногуни рақобат амал менамоянд, бинобар ин механизми таъмини рақобатпазирии маҳсулот низ хусусиятҳои ба худ хосро касб менамояд.

Рақобатпазирӣ ин хусусияти бозории мол мебошад, ки эҳтимолияти ҷой доштани талаботро дар бозор дар назар дошта, қобилияти

¹¹ Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: в 2 т.: пер. с англ. 11-е изд. – М.: Республика. 1992. Т. 2. – 400 с.

¹² Hayek F.A. Individualism and Economic Order. Chicago: – Univ. of Chicago Press. 1948.

расонидани ғоида ба истехсолкунанда ва корхонаро дорад¹³. Бо назардошти ин нуқтаи назар чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки рақобатпазирӣ бояд қобилияти қонеъ намудани эҳтиёҷот ва талаботи субъектҳои гуногуни бозорро таъмин намояд. Дар ҷадвали 1.1.1. нуқтаи назари олимони иқтисодчиёро оид ба фаҳмиши рақобатпазирӣ маҳсулот дида мебароем.

Ҷадвали 1.1.1. - Фаҳмиши муносири «рақобатпазирӣ маҳсулот»¹⁴

Муаллиф	Мазмун рақобатпазирӣ маҳсулот
Х.А.Фасхиев	Рақобатпазирӣ маҳсулот ин бартарӣ дар сифат ва нархи маҳсулот нисбат ба молу маҳсулоти муқоисашаванда дар вақти муайян ва бозори муайян бе расонидани зарар ба истехсолкунанда мебошад.
Р.А. Фатхутдинов	Рақобатпазирӣ маҳсулот ин дараҷаи қаноатмандкунии воқеӣ ва потенциали талаботи конкретӣ аз ҷониби маҳсулот дар муқоиса бо маҳсулоти муқоисашаванда, ки ба бозори мазкур пешниҳод шудааст, дар назар дошта мешавад.
Т.Д. Маслова, С.Г. Божук, Л.Н. Ковалик	Рақобатпазирӣ ин бартарии маҳсулот дар бозор нисбат ба маҳсулоти рақибон бо дараҷаи қаноатмандии талабот мебошад.
И.Мазилкина, Г.Г.Паничкина	Рақобатпазирӣ маҳсулот ин тавсифи нисбӣ ва ҷамъбасти мебошад, ки фарқияти бартаридоштаро нисбат ба маҳсулоти рақиб бо назардошти дараҷаи қаноатмандкунии талабот, инчунин хароҷоти бадастории он дорад.
Н.А. Тригуб	Рақобатпазирӣ маҳсулот ин хусусияти маҳсулот мебошад, ки бартариро нисбати маҳсулоти рақобаткунанда аз ҷиҳати тавсифи истеъмоли ва нархӣ, инчунин қаноатмандкунии манфиати ҳама субъектҳои бозор дар давраи муайяни вақт ифода менамояд.
О.Ю. Ворожбит	Рақобатпазирӣ маҳсулот ин падидаи иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад, ки нисбат ба молу маҳсулоти рақибон қобилияти қонеъкунии талаботи истеъмолкунанда ва ноилгардонии истехсолкунандаро ба натиҷаҳои молиявии мусбат дорад.
Н.А. Дубинина	Рақобатпазирӣ маҳсулот ҳамчун воситаи баландбардории ғоиданокии маҳсулот барои истеъмолкунанда дар асоси истифодаи имкониятҳои калидии истехсолкунанда бо мақсади таъмини афзалиятҳои устувори рақобатнокӣ дар бозор баромад мекунад.

¹³ Осташков А.В. Маркетинг: учебное пособие / А.В. Осташков. – Пенза, 2011. – 296с.

¹⁴ Фасхиев Х.А. Управление конкурентоспособностью товара на этапе разработки // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – №8. – С.79-86.; Фатхутдинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Экономика, 2005. – 504 с.; Маслова Т.Д., Божук С.Г., Ковалик Л.Н. Маркетинг: учебник для вузов. – 3-е изд., и перераб. – СПб.: Питер, 2009. – 380 с.; Мазилкина Е.И., Паничкина Г.Г. Управление конкурентоспособностью. – М.: Омега-Л, 2008. – 325 с.; Тригуб Н.А. Конкурентоспособность продукции как экономическая категория // Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии. – 2011 – № 11. – С.11-15.; Ворожбит О.Ю. Теоретические и методологические основы управления конкурентоспособностью предпринимательских структур в рыбной промышленности: автореф. дисс. д-ра экон. наук. – Владивосток, 2009. – 42 с.; Дубинина Н.А. Системная характеристика содержания понятия «конкурентоспособность продукции» // Вестник АГТУ. Сер.: Экономика. – 2015.– №1. – С.30-37.; Рауфӣ, А. Рақобат ва рақобатпазирӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ / А. Рауфӣ // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № 3. – С. 49-59; Раҳимзода, М. Н. Омилҳои муайянкунандаи рақобатпазирӣ корхона / М. Н. Раҳимзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. – № 2(36). – Р. 210-215.

Рауфӣ А.	Рақобатпазирӣ – ин истеҳсол ва пешниҳод кардани моле (маҳсулот ё хизматрасонӣ) мебошад, ки назар ба ҳамин монанд моли рақибон-соҳибкорони дигар ё аз рӯи хусусиятҳои истеъмолий (сифатнокӣ) ва ё аз рӯи нархи фурӯши нисбатан паст бартарӣ дорад, яъне мол бо ин бартариаш аз тарафи истеъмокунанда-харидор пазируфта мешавад.
Раҳимзода М.Н.	Рақобатпазирии корхона ва рақобатпазирии маҳсулот байни ҳам ҳамчун ҷузъ ва кулл вобаста мебошанд. Имконияти корхона оид ба рақобат кардан дар бозори молии муайян, бешубҳа, аз рақобатпазирии мол ва маҷмӯи усулҳои иқтисодии фаъолияти корхона, ки ба натиҷаҳои муборизаи рақобатнок таъсир мерасонанд, вобаста мебошад.
Давлатова Р.Қ.	Рақобатпазирии маҳсулот ин афзалият дар сифат, нарх ва хусусиятҳои истеъмолию манфиатнокии маҳсулот мебошад, ки дар муқоиса бо маҳсулоти рақиб вобаста ба дараҷаи қонекунии талаботи истеъмокунанда ва таъмини манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунанда дар вақти муайян ва бозори муайян фарқкунанда мебошад.

Чӣ тавре ки дар ҷадвали 1.1.1. оварда шудааст, иқтисодчиён рақобатпазирии маҳсулотро ба омилҳо ва ҷиҳатҳои гуногун вобаста медонанд. Аз нигоҳи мо, камбудии пешниҳоднамуди Фасхиев Х.А оид ба фаҳмиши рақобатпазирии маҳсулот дар он дида мешавад, ки иқтисодчиёни ин роҳ рақобатпазирро аз нуқтаи назари муайянкунии фаҳмиш маънидод кардаанд ва онҳо ба дигар ҷабҳаҳои рақобатпазирӣ диққат намодаанд. Ҳол он ки рақобатпазирии маҳсулот ҳамчун категорияи тағйирёбанда бо таъсири омилҳои гуногун сатҳи худро доимо дигар мекунад.

Аз нигоҳи Р.А. Фатхутдинов рақобатпазирии объект ин қобилияти рақобат намудани он мебошад, яъне идоракунии афзалиятҳои рақобатии худ нисбати объектҳои муқоисашаванда дар бозори муайян¹⁵. Р.А.Фатхутдинов дар таҳқиқоти худ фаҳмиши рақобатпазирро мураккаб шуморида, баъзе аз хусусиятҳои онро ошкор кардааст, аз ҷумла: а) ба ҳам овардани ҷабҳаҳои лоиҳакунонӣ, бунёд, татбиқ ва истифодаи объект; б) дар худ нишон додани нишондиҳандаҳои сифатӣ ва захираталабии объект дар ҳама давраҳои ҳаётӣ; в) ҷорӣ намудани

¹⁵ Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность – категория комплексная. – М.: Мэйлер, 2009. – 172 с.

идоракунӣ дар ҳар як марҳила, аз ҷумла марҳилаи банақшагирӣ, танзимкунӣ, бунёдкунӣ ва ғ.; г) ташаккулёбии объект дар ҳар як давраи ҳаёти.

Ҳамчунин оид ба фаҳмиши рақобатпазирии маҳсулот дигар иқтисодчиён низ нуқтаи назари гуногунро асоснок ва пешниҳод намуданд. Масалан Е.П. Гарбашко алоқамандии сифат ва рақобатпазирии молро таҳқиқ намуда, зери мафҳуми рақобатпазирии маҳсулот қобилияти ашё (қобилияти потенциали ё ҳақиқии маҳсулот) оид ба истодагарӣ дар рақобатро пешниҳод меунад¹⁶. Аз нигоҳи мо истодагари маҳсулот дар рақобат аз омилҳои гуногун вобастагӣ дорад, аз ҷумла сифати маҳсулот, ҷиҳати ғоиданокии маҳсулот, хусусиятҳои қонеъкунии талабот ва ғ.

Қисмати зиёди муаллифони хориҷӣ, аз ҷумла муаллифони китоби «1000 истилоҳоти иқтисоди бозорӣ» А.А. Амбартсумов ва Ф.Ф. Стерликов ба он назаранд, ки маҳсулоти рақобатпазир дар навбати аввал бояд нисбат ба дигар маҳсулоти муқоисашаванда ҷолиб бошад.¹⁷ Нуқтаи назари олимони зикршуда оид ба рақобатпазирии маҳсулот ба пуррагӣ моҳияти рақобатпазирии маҳсулотро ифода карда наметавонад. Аз сабаби он ки истеъмолкунандагон бештар ба масъалаҳои марбут ба сифату нарх ва истеҳсолкунандагон ба натиҷа аз фурӯши маҳсулот сару кордоранд, бинобар ин рақобатпазирии маҳсулот бояд ҳамчун нишондиҳандаи таъсиррасон ва натиҷавӣ баррасӣ карда шавад.

Г.Г.Абрамишвили зери мафҳуми рақобатпазирии маҳсулот хусусиятҳои истеъмолии онро дар назар дорад¹⁸. Ин хусусиятҳо фарқияти маҳсулотро аз дигар молу маҳсулоти муқоисашаванда вобаста

¹⁶ Горбашко Е.А. Менеджмент качества и конкурентоспособности: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1998. – 207 с.

¹⁷ Амбарцумов А.А., Стерликов Ф.Ф. 1000 терминов рыночной экономики: Справочное учебное пособие. – М.: Крон-Пресс, 1993.-302 с.

¹⁸ Абрамишвили Г.Г. Операция "Маркетинг" [Текст] : Стратегия и тактика конкурентной борьбы монополий / Г.Г. Абрамишвили, В.А. Война, Ю.Ф. Трусов. - Москва : Междунар. отношения, 1976. – С.21.

ба дараҷа ва сатҳи қаноатмандии талаботи харидор, инчунин хароҷоти марбут ба харидорию истифодабарии маҳсулот муайян менамоянд.

Аз нигоҳи М.И. Книш рақобатпазирии маҳсулот ҳамчун сатҳи ҷолибияти маҳсулот хариди воқеии истеъмолкунандаро нишон медиҳад¹⁹. М.И. Книш чунин мешуморад, ки рақобатпазирӣ ба хусусияти фарқкунандаи маҳсулот вобаста набуда, балки ба ҷолибияти маҳсулот, ки диққати харидорро ба худ ҷалб менамояд, вобаста мебошад. Хусусияти фарқкунандаи фаҳмиши пешниҳоднамудаи М.И. Книш аз он иборат аст, ки муаллиф рақобатпазирии маҳсулотро аз «ҷолибияти маҳсулот барои истеъмолкунанда» вобаста медонад. Ба ақидаи мо фаҳмиши пешниҳоднамудаи муаллиф аз нигоҳи рақобатпазирии маҳсулот ҳамчун истилоҳоти иқтисоди бозорӣ дақиқ дониста мешавад.

Дар аксар мавридҳо фаҳмиши рақобатпазирии маҳсулотро бо фаҳмиши сифати маҳсулот муқоисашаванда меҳисобанд. Аммо ба андешаи мо онҳо аз якдигар фарқ менамоянд. Масалан рақобатпазирии маҳсулот ин истилоҳоти бозорӣ мебошад, ки яке аз воситаҳои муҳимми бозор дониста мешавад ва қобилияти рақобатнокиро ифода мекунад. Сифати маҳсулот бошад, ҳамчун истилоҳоти умумииқтисодӣ на танҳо хоси иқтисоди бозорӣ, балки ифодакунандаи сатҳи мувофиқати маҳсулот бо талаботи зарурии техникӣ ва дигар талаботи мавҷуда мебошад. Дар шароити тағйирнаёбанда будани сифати маҳсулот низ рақобатпазирии он вобаста ба муҳити беруна, аз ҷумла вобаста ба вазъияти бозор, рафтори рақибон, маҳсулоти рақобаткунанда, тағйирёбии нархҳо, таъсири воситаҳои хизматрасонии маркетингӣ ва таъсири дигар омилҳои гуногун эҳтимолияти тағйирёбӣ дорад.

М.Г. Далинский ва И.А. Соловев дар монографияи худ рақобатпазириро ба таври мукамал ва дар муқоиса бо дигар

¹⁹ Книш М.И. Конкурентные стратегии [Текст]: учебное пособие / М.И.Кныш // Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский ун-т экономики и финансов.– Спб, 2000 –284 с.

истилоҳоти муҳимми сифати маҳсулот мавриди таҳлил қарор додаанд. Аз нигоҳи онҳо сифати маҳсулот танҳо як меъёри рақобатпазирӣ мебошад²⁰. Ба ақидаи муҳаққиқони мазкур рақобатпазирии маҳсулот – ин тавсифи маҳсулот мебошад, ки фарқияти онро аз маҳсулоти рақиб вобаста ба дараҷаи мувофиқати мол ба талаботи конкретии ҷамъиятӣ ва аз рӯйи хароҷоти барои бадастории он масрафшуда нишон медиҳад.

Масалан вобаста будани рақобатпазирӣ аз ҷолибияти маҳсулот (тибқи ақидаи А.Ю. Юданов), вобаста будани рақобатпазирӣ аз сифати маҳсулот дар шароити муносибатҳои бозорӣ (мавқеи В.Е. Шветс), рақобатпазирии маҳсулот ҳамчун тавсифи арзишии маҳсулот, ки муваффақияти онро дар бозор муайян менамояд (мавқеи А.Н. Раманов, Ю.Ю. Коряюгов ва С.А. Красилников) ва ғ.

Мо чунин мешуморем, ки фаҳмиши пешниҳоднамудаи В.П. Грошев то андозае пурра мебошад, чунки муаллиф рақобатпазирии маҳсулотро дар маҷмуи хусусиятҳои истеъмоли, хароҷоти харид ва хароҷоти давраи ҳаётии маҳсулот, ки хоси маҳсулоти муқоисашаванда нест, дар назар дорад. Аммо камбудии фаҳмиши пешниҳодшуда дар он дида мешавад, ки муаллиф табиати нисбии рақобатпазирии маҳсулот ва тавсифи динамикии онро ба инобат нагирифтааст, инчунин аз ҷониби он қайд нашудааст, ки ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот истеъмолкунанда баҳогузори менамояд ва ё фурӯшанда.

Дар нуқтаи назари Г.Иголников ва Е.Патрушева оид ба рақобатпазирии маҳсулот яке аз унсурҳои муҳим, ба монанди маркетинг дида намешавад. Ҳол он ки дар баробари сифат ва нархи маҳсулот дар интихоби харидор маркетинг нақши калидӣ дорад.

Натиҷаи омӯзиши маълумоти таҳқиқшуда нишон дод, ки нақши асосиро дар таъмини рақобатпазирии ҳама сатҳҳо рақобатпазирии

²⁰ Далинская М.Г. Маркетинг и конкурентоспособность промышленной продукции [Текст] / М.Г. Долинская, И.А. Соловьев – М.: Издательство стандартов, 1991.

маҳсулот мебозад, аз ин рӯ, нишондиҳандаи рақобатпазирии маҳсулот барои таҳқиқ ва баҳодиҳии дигар сатҳҳои рақобатпазирӣ низ мавриди истифодаи васеъ қарор мегирад.

Аз таҳлил ва омӯзиши нуқтаи назари олимон-иқтисодчиён перомуни фаҳмиши рақобатпазирии маҳсулот маълум гардид, ки муаллифон роҳҳои гуногунро оид ба фаҳмиши рақобатпазирии маҳсулот пешниҳод кардаанд, аз ҷумла: а) аз мавқеи муқоисакунӣ бо маҳсулоти рақобаткунанда; б) аз мавқеи қаноатмандии талабот; в) аз мавқеи таъсири омилҳои муҳити берунӣ.

Аз мавқеи муқоисакунӣ ба маҳсулоти рақобаткунанда Н.В. Еремеева мафҳуми рақобатпазирии маҳсулотро ҳамчун сатҳи нишондиҳандаҳои иқтисодии маҳсулот ва хусусияти истеъмолии он шарҳ додааст²¹. Вобаста ба ин қайд карда шудааст, ки ба рақобатпазирии маҳсулот сифат, нарх ва самаранокии фаъолияти фурӯшанда таъсир мерасонад.

Аз мавқеи қаноатмандии талабот низ фаҳмиши рақобатпазирии маҳсулот аз ҷониби олимон-иқтисодчиёни гуногун ба низоми муайян дароварда шудааст. Тарафдорони ин мавқеъ Р.А. Фатхутдинов, Т.Д. Маслова, С.Г. Божук, Л.Н. Ковалик, Е.И.Мазилкина, Г.Г. Паничкина, Н.А. Тригуб мебошанд. Масалан Т.Д. Маслова, С.Г. Божук ва Л.Н. Ковалик ба сифати яке аз омилҳои рақобатпазирии маҳсулот хароҷоти истеъмолкунандаро дар назар доранд, ки барои харид ва истифодаи маҳсулот масраф менамояд.

Ю.И. Ребрин низ фаҳмиши рақобатпазирии маҳсулотро аз нуқтаи назари мувофиқат кардани он ба талаботи ҷамъиятӣ ва баҳодиҳии хароҷоти бадастории он дида баромадааст²². Ба андешаи вай зеро

²¹ Еремеева Н.В. Конкурентоспособность товаров и услуг: учебник и практикум для академического бакалавриата – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – 193 с.

²² Ребрин Ю.И. Управление качеством: учебное пособие. – Таганрог: Издательство ТРТУ, 2004. – 174 с.

мафҳуми хароҷот оне дар назар дошта мешавад, ки барои дарёфт, харид ва истеъмоли маҳсулот масраф мешавад.

М.И. Бухалков ҳамчун тарафдори мавқеи қаноатмандии талабот ба сифати унсурҳои таркибии рақобатпазирии маҳсулот талаботи ҷамъиятию шахсӣ, хароҷот барои қаноатмандии талабот ва даромади бадастовардашавандаро дар назар дорад²³.

Тавре аз нуқтаи назари олимони иқтисодчиён маълум гардид, ба сифати омили асосии рақобатпазирӣ ҷолибияти истеъмоли дар муносибат ба тавсифи нархии маҳсулот баромад мекунад. Тарафдорони ин мавқеъ таъсири муҳити берунаро ба рақобатпазирии маҳсулот, ба истеъмолкунандагон, инчунин ба истеҳсолкунандагони маҳсулот мадди назар кардаанд.

Муайян намудани рақобатпазирии маҳсулот аз мавқеи таъсири омилҳои муҳити берунӣ низ дар таҳқиқоти як қатор иқтисодчиён инъикос ёфтааст. Яке аз тарафдорони ин мавқеъ И.М. Лифитс мебошад, ки аз нигоҳи ӯ маҳсулоти рақобатпазир бояд қобилияти ба талаботи бозори конкретӣ ҷавобгӯӣ буданро дар давраи муайяни вақт ва дар муқоиса ба молу маҳсулоти рақобаткунанда дошта бошад. Тарафдорони дигари ин мавқеъ В.П. Бочаров ва Е.В. Воробев мебошанд, ки аз нигоҳи онҳо рақобатпазирии маҳсулот ин мувофиқати маҳсулот бо шароити бозор ва талаботи истеъмолкунандагон вобаста ба шароити сифатӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва дигар шароити харидкунӣ ва истеъмоли мебошад²⁴. Аз ин бармеояд, ки сатҳи рақобатпазирӣ вобаста ба намуди маҳсулот, истеъмолкунандагони неруманд ва дигар ҷиҳатҳои бозор имконияти тағйирёбӣ дорад. Иқтисодчиёни зикршуда ба сифати омилҳои асосии рақобатпазирии маҳсулот омилҳои сифатӣ, нархӣ, иттилоотӣ, хизматрасонӣ ва инноватсиониро ҷудо кардаанд.

²³ Бухалков М.И. Внутрифирменное планирование: учебник. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 392 с.

²⁴ Бочаров В.П., Воробьев Е.В. Организация экономического анализа конкурентоспособности продукции // Современные проблемы науки и образования – 2007. – № 6 (часть 2). – С. 143-149.

В.И. Захарченко рақобатпазирии маҳсулотро дар он мебинад, ки маҳсулоти рақобатпазир бояд дар бозори муайян ва дар вақти муайян қобилияти фурӯхташавиро дошта бошад²⁵. Муаллиф ин нуқтаро ба назар гирифта, қайд менамояд, ки рақобатпазирӣ худ ба худ ба сифати хусусияти маҳсулот баромад мекунад.

Иқтисодчии ватанӣ д.и.и., профессор Комилов С.Ҷ. дар шароити иқтисоди бозорӣ афзалияти рақобатапазирии маҳсулотро ба хусусияти инноватсионии он вобаста дониста, қайд менамояд, ки омили асосии баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолоти саноатӣ рушди фаъолияти инноватсионии соҳа маҳсуб меёбад.²⁶

Ин мавқеъро д.и.и., профессор Ҷурабоев Ғ.Д. низ тарафдорӣ намуда, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро омили коҳишдиҳии хароҷот, баландбардорандаи ҳосилнокии меҳнат ва дар ин замина таъмини истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир маънидод менамояд²⁷. Воқеан дар шароити кунунӣ, ки омили асосии рушди иқтисодиёти кишварҳои пешрафта афзалиятҳои инноватсионӣ маҳсуб меёбад, нуқтаи назари олимони ватанӣ мубрам арзёбӣ мегардад.

Рауфӣ А.²⁸ дар таҳқиқоти худ масъалаҳои назариявӣ ва методологии рақобат ва рақобатпазирӣро ба таври возеҳ тавсиф намуда, таъкид менамояд, ки рақобат - ин мубориза барои гирифтани ғоида, ишғоли ҷое, коре, натиҷаи истеҳсоли маҳсулот ва ё хизматрасоние, мақома мебошад, ки бо роҳи пешниҳод кардани натиҷаи бартаридошта назар ба дигар рақибон ғолибият муяссар шуда метавонад. Дар идомаи таҳқиқоти хеш иброз менамояд, ки рақобатпазирӣ – ин истеҳсол ва

²⁵ Захарченко В.И. Конкурентоспособность станкостроительной продукции // Маркетинг в России и за рубежом. – 1999. – №5. – С.76-85.

²⁶ Комилов С.Д., Шарипов Б.К., Саидова Т.С. Роль инновационных технологий в процессе производства продукции// Таджикистан и современный мир. – 2020. – № 2 (70). – С.176

²⁷ Джурабаев Ғ.Д., Каюмова Ф.А., Нейматова М.Х. Вопросы становления и развития цифровой экономики в промышленности Республики Таджикистан. Экономика Таджикистана. – 2019. – № 2. – С.23.

²⁸ Рауфӣ, А. Рақобат ва рақобатпазирӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ / А. Рауфӣ // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № 3. – С. 50.

пешниход кардани моле (маҳсулот ё хизматрасонӣ) мебошад, ки назар ба ҳамин монанд моли рақибон-соҳибкорони дигар ё аз рӯи хусусиятҳои истеъмоли (сифатнокӣ) ва ё аз рӯи нархи фурӯши нисбатан паст бартарӣ дорад, яъне мол бо ин бартариаш аз тарафи истеъмолкунанда-харидор пазируфта мешавад.

Таҳлили таҳқиқоти олимони хориҷӣ ва ватани собит менамояд, ки хусусияти фарқкунандаи муайянкунии рақобатпазирии маҳсулот аз мавқеи таъсири омилҳои муҳити берунӣ ин бозори муайян, вақти муайян ва муқоисакунӣ мебошад. Чунин меҳисобем, ки норасоии роҳи муайянкунии рақобатпазирии маҳсулот аз мавқеи таъсири омилҳои муҳити берунӣ аз он иборат аст, ки хусусиятҳои дохилии маҳсулот, ки ба рақобатпазирии он таъсир мерасонанд, баҳо дода намешаванд.

Дар байни олимони-иқтисодчиёне, ки мавқеи худро оид ба рақобатпазирии маҳсулот муайян кардаанд, мавқеи О.Ю. Ворожбит нисбати онҳо бартарӣ дорад. Аз ин ҷуфтаҳо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки рақобатпазирии маҳсулот яке аз омилҳои калидии зиёд намудани ҳисса дар бозор ва афзоиши фоида баромад мекунад.

Аз таҳлили сарчашмаҳо бармеояд, ки ақидаи олимони-иқтисодчиён оид ба фаҳмиши рақобатпазирӣ ва масъалаҳои марбут ба баландбардории он ягона нест. Ғайр аз ин дар ин самт методикаи универсалӣ ва ё назарияи умумиқабулкардашуда мавҷуд нест. Ин пеш аз ҳама категорияи мураккаби иқтисодӣ будани рақобатпазирӣ нишон медиҳад.

Аз натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда чунин хулоса кардан мумкин аст, ки мафҳуми рақобатпазирии маҳсулот бояд маҷмуан ҳама самтҳо ва афзалиятҳо фарогир бошад. Аз ин рӯ, мафҳуми рақобатпазирии маҳсулот, ки аз тарафи Г.Игольников, Е.Патрушева, В.П. Грошев, Н.А. Тригуб, Н.А. Дубинина пешниход карда шудааст, нисбат ба дигар таърифҳо пурра ва саҳеҳтар мебошанд.

Аз нигоҳи мо дар шароити кунунии корхонаҳои саноатӣ яке аз роҳҳои самараноки таъмини рақобатпазирии маҳсулот ба инобат гирифтани даври ҳаётии рақобатпазирӣ мебошад, яъне ба роҳ мондани мониторинги даври ҳаётии рақобатпазирии маҳсулот. Чунки рақобатпазирӣ категорияи динамикӣ буда, дар як сатҳ ва дар ҳолати тағйирнаёбанда буда наметавонад, новобаста аз он ки маҳсулоти корхонаҳои имрӯза дар шароити иқтисоди бозорӣ рақобат менамоянд.

Даври ҳаётии рақобатпазирии маҳсулот аз якчанд марҳила иборат аст: марҳилаи воридшавии маҳсулот ба бозор; марҳилаи афзоиши рақобатпазирии маҳсулот; марҳилаи оғози устувори рақобатпазирии маҳсулот ва баркамолии он; марҳилаи коҳишёбии рақобатпазирии маҳсулот; марҳилаи аз байн рафтани (шикасти) рақобатпазирӣ.

Дар марҳилаи якум (воридшавии маҳсулот ба бозор) идоракунии рақобатпазирӣ бояд ба самти таҳлили молу маҳсулоти рақибон, омӯзиши тарафҳои устувор ва заифи маҳсулоти рақиб, имкониятҳои мавҷуда равона карда шавад.

Дар марҳилаи дуюм (афзоиши рақобатпазирии маҳсулот) бояд корҳо ба самти нигоҳдорӣ ва зиёдкунии талабот бо истифода аз воситаҳои маркетингӣ, нишон додани хизматрасониҳо ва ғ. нигаронида шавад.

Марҳилаи сеюм ва чоруми даври ҳаётии рақобатпазирии маҳсулот бояд дар худ таҳлили сабабҳои устуворгардони рақобатпазирӣ, пешгӯии коҳишёбии рақобатпазирӣ, инчунин дарёфти қарорҳои характери стратегидоштаро дар самти баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот фарогир бошад. Дар баъзе мавридҳо марҳилаҳои зикршуда ба самти дарёфти қарорҳо оид ба баландбардории ҳолибияти молу маҳсулот ва ё бунёди молу маҳсулоти нав нигаронида мешавад.

Дар шароити коҳишёбии рақобатпазирии маҳсулот диққати асосӣ бештар ба танзими нарх нигаронида мешавад. Хусусан дар охири даври

ҳаётии дилхоҳ мол як қатор ҳодисаҳо аз қабили пайдоиши моли ивазкунанда бо дараҷаи баланди қаноатмандии талабот; куҳнашавии мол аз нуқтаи назари техникӣ ва маънавӣ, мунтазам кам шудани афзалиятнокии молу маҳсулот барои истеъмолкунандагон ба вуҷуд меоянд, ки ба нарх алоқамандии зич доранд. Дар натиҷаи пастшавии сатҳи нархи молу маҳсулоте, ки дар марҳилаи ниҳоии даври ҳаётӣ қарор дорад, талабот ба он низ ба пастшавӣ майл менамояд.

Ҳамин тавр, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки рақобатпазирии маҳсулот фаҳмиши бисёрҷабҳа ва динамикӣ буда, маҷмуи хусусиятҳоро, ки барои фурӯши маҳсулот зарур аст, дар бар мегирад. Хусусиятҳои зикршуда зери таъсири низоми омилҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ ба вуҷуд меоянд.

1.2. Методология ва принципҳои идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук

Идоракунии рақобатпазирии маҳсулот яке аз масъалаҳои бунёдии таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҳисоби баҳсталаб будани масъалаи мазкур нуқтаи назари ягона оид ба мафҳум ва моҳияти он вуҷуд надорад, ки ин ҳолат то андозае афзалиятнокии таҳқиқи масъалаи идоракунии рақобатпазирии маҳсулотро пеш меорад. Идоракунии рақобатпазирӣ мутобиқшавии корхонаҳоро ба тағйироти динамикии муҳити бозор ва имкониятҳои рақобат намудан бо истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагони молҳои муқоисашаванда таъмин намуда, аз истифодаи самараноки консепсияи идоракунии рақобатпазирии маҳсулот бартарияти рақобатии корхона вобаста мебошад.

Ташаккули механизми самараноки идоракунии рақобатпазирии корхона бо он маънидод карда мешавад, ки нишондиҳандаҳои натиҷаҳои молиявии он аз рақобатпазирии маҳсулоти корхона вобаста буда, муваффақияти маҳсулот, бозоргирии он ва афзоиши даромад аз

фурӯш ба хусусиятҳои рақобатии маҳсулот вобаста мебошанд. Аз ин рӯ, механизми идоракунии самарабахш метавонад ба баландшавии рақобатпазирии маҳсулот замина гузошта, мавқеи бозории корхонаро боз ҳам мустаҳкам гардонад.²⁹

Дар шароити муосир роҳу усулҳои гуногуни идоракунии рақобатпазирии маҳсулот ҷой дорад. Аз ин ҷост, ки роҷеъ ба ин масъала иқтисодчиён фикру андешаҳои худро бо роҳҳои гуногун пешниҳод кардаанд. Р.Е. Мансуров чунин мешуморад, ки идоракунии рақобатпазирӣ ин фаъолиятест, ки ба самти қабули қарорҳои идоракунии равона гардидааст, ки онҳо барои ноилгардии корхона ба мақоми пешбаранда мусоидат менамоянд³⁰. Аз нуқтаи назари Мансуров Р.Е. фаҳмида мешавад, ки идоракунии рақобатпазирӣ бо роҳи қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунӣ амалӣ карда мешавад. Мураккаб будани чараёни идоракунии рақобатпазирӣ ва зери таъсири омилҳои гуногун қарор доштани ин чараён талаб менамояд, то қарорҳои идоракунии қабулшаванда барои мақсадҳои идоракунии саривақтӣ ва натиҷанок мувофиқ бошанд.

Аз мавқеи Р.Е. Мансуров идоракунии рақобатпазирии маҳсулот ба якчанд намудҳо ҷудо мешаванд, аз ҷумла: а) идоракунии истеҳсолӣ-иқтисодӣ. Ин намуди идоракунӣ ба самти рушди истеҳсолот, ба сатҳи минималӣ расонидани хароҷот, баландбардории самаранокии меҳнати кормандон, банақшагирӣ; б) идоракунии ташкилӣ-иқтисодӣ. Ин навъи идоракунӣ барои ташаккулёбии сохтор ва алгоритми корҳои корхона, тақсимои вазифа ва уҳдадорихо, инчунин сиёсати идоракунии кадрӣ ва маркетингӣ; в) идоракунии молиявӣ-иқтисодӣ яке аз намудҳои

²⁹ Даниш, А. Г. Управление конкурентоспособностью предприятия / А. Г. Даниш // Вестник Южно-Российского государственного технического университета (НПИ). Серия: Социально-экономические науки. – 2008. – № 2. – С. 44-50.

³⁰ Мансуров Р.Е. Об экономической сущности понятий «конкурентоспособность предприятия» и «управление конкурентоспособностью предприятия» // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – №2 (52). – С.94.

идоракунии рақобатпазирӣ мебошад, ки ба самти баландбардории рақобатпазирии маҳсулот аз тариқи интихоби технологияҳои самараноки истеҳсолӣ, ошкор намудани алоқамандии мутақобилаи ҳаҷми барориши маҳсулот, нарх, хароҷотҳо, ғоида, нархгузорӣ, ғаъолияти ташкилию хоҷагидорӣ, баҳисобгирӣ ва назорат нигаронида шудааст.

А.Кузмин ва Н.Горбал зери мафҳуми идоракунии рақобатпазирӣ иҷрои вазифаҳои умумии идоракуниро дар назар доранд, ки сиёсатро дар соҳаи истеҳсол ва фурӯши молҳои рақобатпазир муайян меkunанд³¹. Аз нигоҳи онҳо расидан ба мақсади ниҳой ва ҳисси баланди масъулиятнокӣ дар соҳаи рақобатпазирӣ бо ёрии як қатор воситаҳо чун банақшагирӣ, идоракунии ғаврӣ, таъмини рақобатпазирӣ ва баландбардории он дар ҷаҳорҷӯбаи низоми муйяни рақобатпазирӣ ба даст оварда мешавад. Аз нуқтаи назари онҳо идоракунии рақобатпазирии маҳсулот бояд муносибатҳои марбут ба истеҳсол ва фурӯшро дар бар гирад.

Концепсияи муосири идоракунии рақобатпазирии корхона аз нигоҳи С.М.Клименко, Т.В.Омельяненко, Д.О.Барабас ба истифодабарии донишҳои заминавии илми идоракунӣ асос меёбад³². Вобаста ба ин, унсурҳои асосии низоми идоракунӣ мақсад, объект, субъект, методология, принципҳо, ҷараёнҳо ва вазифаҳои идоракунӣ ба ҳисоб мераванд.

М.Галелюк идоракунии рақобатпазирро вазифаи конкретии менеҷмент ном бурда, таъкид менамояд, ки он тавассути иҷрои вазифаҳои умумӣ ва бо мақсади ҳимоя, инчунин баландбардории

³¹ Кузмин А. Управление международной конкурентоспособностью предприятия: учебное пособие – Львов: Компакт-ЛВ, 2005.– С.131.

³² С.М. Клименко, Т.В. Омельяненко, Д.О. Барабас и др. Управление конкурентоспособностью предприятия: учебное пособие. Киев: КНЕУ, 2008.– С.370.

рақобатпазирии корхона ва маҳсулоти он татбиқ карда мешавад³³. Мо чунин мешуморем, ки агар идоракунии рақобатпазирии маҳсулот вазифаи конкретии менеҷмент бошад, паз яке роҳҳои таъмини самаранокии чараёни идоракунии рақобатпазирӣ – ин пурзӯр гардонидани фаъолияти менеҷмент дар корхонаҳои саноати сабук мебошад.

М.Клюквина чунин мешуморад, ки идоракунии рақобатпазирӣ хусусиятҳои татбиқи низоми идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиро дар назар дорад³⁴. Аз ин нуқтаи назар чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки зери мафҳуми идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхона чараёне фаҳмида мешавад, ки дар худ вазифаҳои менеҷментро дошта, вазифаҳои мазкур ба самти идоракунии сатҳи имрӯза ва ояндаи рақобатпазирӣ дар муқоиса бо корхонаи истехсолкунандаи маҳсулоти муқоисашаванда равона карда шудааст.

Натиҷаи таҳлили нуқтаи назари олимони ба монанди Р.Е. Мансуров, Н.Тарнавский, А.Кузмин, Н.Горбал, М.Галелюк, М.Клюквина, Н.Тарнавский оид ба масъалаи фаҳмиши «идоракунии рақобатпазирии корхона» нишон дод, ки чараёни идоракунии рақобатпазирии корхона ҳамчун самти менеҷмент дида баромада шудааст (тибқи нуқтаи назари М.Галелюк, М.Клюквина), нуқтаи назар оид ба идоракунии рақобатпазирии корхона, ки ба таъсири берунӣ вобаста аст, ба таҳқиқоти Р.Е. Мансуров рост меояд, вобаста донишмандии идоракунии рақобатпазирии корхона ба бунёд, истехсол ва фурӯши маҳсулоти рақобатпазир дар таҳқиқоти А.Кузмин ва Н.Горбал дида мешавад,

³³ Галелюк М.М. Система управления конкурентоспособностью машиностроительного предприятия // Вестник экономической науки Украины. 2008. №2. С.15.

³⁴ Клюквина М.С. Современные подходы к управлению конкурентоспособностью предприятия. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_3/Klukvina_310.htm. / (санаи мурољиат 25.11.2020).

вобаста дониستاني идоракунии рақобатпазирии корхона ба ҷараёнҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот нуқтаи назари Н.Тарнавский мебошад.

Ба андешаи мо ҷараёни идоракунии рақобатпазирӣ зарурати истифодабарии роҳҳои илман асоснокро муайян менамояд. Роҷеъ ба масъалаи идоракунии рақобатпазирии корхона Р.Фатхутдинов роҳҳои зеринро тавсия менамояд: низомнокӣ, мантиқӣ, таҷдиду таҳаввулотӣ, инноватсионӣ, стандартикунонӣ, маркетингӣ, ҷараёнӣ, сохторӣ, вазъиятӣ, меъёрӣ, муносиб ва ғ³⁵. Дар натиҷаи омӯзиши роҳҳои илмие, ки Р. Фатхутдинов оид ба идоракунии рақобатпазирии корхона пешниҳод кардааст, маълум гардид, ки мавқеи муаллиф ҷабҳаҳои гуногуни фаъолияти корхонаро фаро мегирад.

Таҳлили сарчашмаҳои гуногун нишон медиҳад, ки методологияи ташаккули низоми идоракунии рақобатпазирии корхона бояд на танҳо самаранокии фаъолияти онро таъмин намояд, балки ба густариши иқтидори рақобатии корхона мусоидат кунад. Дар ин замина бо назардошти намудҳо ва объекти идоракунӣ, инчунин мавҷудияти таҷрибаи таҷзияи бахшҳои алоҳидаи низоми идоракунии рақобатпазирии корхона механизми онро чунин пешниҳод намудан мумкин аст (Расми 1.2.1.).

³⁵ Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации: учебник. – М.: Кондор, 2009.– С.132.

Расми 1.2.1. Сохтори механизми идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои саноати сабук дар шароити муосир (таҳияи маллиф)

Низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулот аз маҷмуи воситаҳо ва методҳои идоракунии иборат мебошад, ки онҳо сатҳи лозимии рақобатпазирии маҳсулотро таъмин менамоянд. Низоми мазкур аз як қатор зернизомиҳо иборат мебошад, ки мақсади асосии онҳо бунёди афзалиятҳои рақобатнокии маҳсулот мебошад. Рақобатпазирии маҳсулот, ки аз омилҳо ва ҷиҳатҳои гуногун вобаста мебошад, бинобар ин, зарурати рӯйи кор омадани намудҳои мухталифи идоракунии он ба миён меояд. Низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулот аз маҷмуи унсурҳои ба ҳамдигар алоқаманд иборат мебошад. Аз ин рӯ, самаранок идоракунии рақобатпазирии маҳсулот дар заминаи муайян намудани алоқамандии ҷараёнҳо ва алоқаи байни унсурҳои низоми идоракунӣ таъмин карда мешавад.

Низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулот самаранок дониста мешавад, агар он як қатор унсурҳо чун зернизомиҳои таъминкунанда, идоракунанда, инчунин механизми идоракунии рақобатпазирии маҳсулотро фарогир бошад. Ба сифати заминаи асосии низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулот аслан қонунҳои бозор ва корхона, роҳҳои илмӣ, принципҳо ва методҳои идоракунӣ дохил мешаванд, ки онҳо дар расми 4. ба тартиби муайян дароварда шудаанд.

Дар шароити тезутунд гардидани муносибатҳои бозорӣ таъмини рақобатпазирии маҳсулот мушкил мегардад, ки ин ҳолат такмили низоми идоракунии рақобатпазирро талаб менамояд. Вобаста ба ин, ҷараёни ташаккулёбӣ ва такмили низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулот бояд марҳилаҳои зерин, аз он ҷумла муайянкунии мақсадҳои низоми идоракунӣ; таҳлили ҷараёни ноилгардӣ ба мақсадҳо ва муайян намудани сохтори низоми идоракунӣ; муайянкунӣ ва ташаккулёбии таркиби низоми идоракунӣ; коркарди сохтори низоми идоракунӣ; ташаккули технологияи идоракунӣ; таҳлили низоми иттилоотӣ ва

коркарди модели иттилоотии низоми идоракунӣ ва таъминоти кадриро дар бар гирад.

Марҳилаи ибтидоии фаъолияти низоми идоракунии рақобатпазирӣ таҳқиқоти бозор мебошад, ки дар ин марҳила эҳтимолияти муайянкунии омилҳои рақобатпазирӣ ва афзалиятҳои истеъмоли дар назар аст.

Чунин мешуморем, ки коркарди низоми идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулот бе мутобиқ намудани хусусияти маҳсулот ва мамлакати истеҳсолкунанда ғайриимкон мебошад. Бинобар ин, зарур аст, ки дар марҳилаи ибтидоии фаъолияти низоми идоракунии технологияи устуворгардонии тадриҷии чораҳои ҷавобӣ ва идоракунии фаъоли тағйиротҳо истифода карда шаванд.

Низоми идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулот тағйироти мавҷударо, ки дар муҳити берунӣ ба вучуд меояд, тавассути «аломатҳои заиф» муайян менамояд. «Аломатҳои заиф» гуфта, иттилооти ибтидоиро дар бораи зухуроти пешакии мувозинати низоми хоҷагидорӣ корхона меноманд, ки дар натиҷа корхонаро ба муфлисшавӣ оварда мерасонад. Барои устувор намудани нерӯи аломатҳо бояд ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилоот дар бораи бозор ба роҳ монда шавад, фаъолияти корхона мавриди таҳлил қарор дода шавад, сатҳи рақобатпазирӣ маҳсулот ва тағйирёбии нархи ашёи хом ва дигар захираҳои иқтисодӣ баҳо дода шаванд.

Низоми идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулот бояд вазифаи алоҳидаи низоми менеҷментро, ки мақсади он расидан ба рақобатпазирӣ маҳсулот мебошад, иҷро намояд. Ба назари мо низоми мазкур дар ҳамон ҳолат метавонад барои баландбардории сифат ва самаранокии идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулот мусоидат намояд, ки агар ба қонунҳои иқтисодии татбиқӣ муносибатҳои бозорӣ, методҳои идоракунии ва роҳҳои илман асосноки идоракунии асос ёбад.

Ба ақидаи мо низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулот бояд тавре бунёд карда шавад, ки барои таъмини рақобатпазирии низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ, истеҳсолӣ ва техникӣ мусоидаткунанда бошад.

Низоми идоракунии рақобатпазирӣ метавонад мукамал бошад, агар он вобаста ба марҳилаҳои даври ҳаётии маҳсулот амал намояд. Вобаста ба ин, дар марҳилаи ниҳоии даври ҳаётии мол диққати асосӣ бояд ба нархгузорию дурусти он равона карда шавад. Аммо сиёсати нархгузорию корхона на дар ҳама шароит ба сифати унсури калидии низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулот баромад мекунад. Чунки дар бисёр мавридҳо сабаби пастшавӣ ва баландшавии рақобатпазирии маҳсулот омилҳои ғайринархӣ мебошанд.

Дар шароити муносири низоми иқтисоди бозорӣ ҳалли мушкилоти идоракунии рақобатпазирии маҳсулот то андозае аз истифодаи модели стратегияи марҳилавӣ низ вобаста мебошад. Модели мазкур марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- гузаронидани таҳлили омории раддияҳои маҳсулот дар соҳаи тақсимот ва истифодабарии кафолатнок;
- санҷиши тамоюли раддияҳо ҳамчун меъёри баҳодихии номувофиқатии сифат, ки аз нокифоягии технологияҳои истеҳсолот шаҳодат медиҳад;
- асосноккунии ислоҳоти технологӣ;
- гузаронидани ислоҳоти истеҳсолӣ-технологӣ;
- интиҳоби низоми муносиби менеҷменти сифат.

Самаранокии низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар асоси истифодаи принципҳои пешрафта таъмин гардида, шартҳои асосии татбиқи дурусти методологияи пешниҳодшуда мебошад. Таҳлили сарчашмаҳои нишон медиҳад, ки зимни ташаккули механизми идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ принципҳои гуногун дар алоҳидагӣ ва ё дар якҷоягӣ

истифода карда мешаванд. Бо таъя ба назария ва методологияи мавҷуда мо як қатор принципҳои идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро гурӯҳбандӣ намудем, ки дар ҷадвали 1.2.1. оварда шудааст.

**Ҷадвали 1.2.1.-Принципҳои идоракунии рақобатпазирӣ
корхонаҳои саноати сабук**

№	Принципи идоракунии рақобатпазирӣ	Мазмуни принципи идоракунии рақобатпазирӣ
1.	Принципи ягонагии низоми идоракунии	Дар низоми идоракунии рақобатпазирӣ корхона бояд усул ва алгоритмҳои истифода шаванд, ки ба сифати унсурҳои низоми ягона баромад намуда, якдигарро пурра кунанд ва дар ҳамгирӣ фаъолият намоянд.
2.	Принципи шаффофияти низоми идоракунии	Низоми идоракунии рақобатпазирӣ корхона бояд шаффоф бошад ва манфиати тамоми зинаҳои идоракунии ва хусусияти объекти идоракунии ба назар гирад. Дар баробари ин ҳам дар идоракунии фаврӣ, тактикӣ ва ҳам стратегӣ чорабиниҳо бояд асоснок ва бо истифода аз принципи шаффофият муҳокима шаванд.
3.	Принципи ҳамгирӣ ба низоми умумии идоракунии корхона	Низоми идоракунии рақобатпазирӣ корхона бояд ба принципҳо ва механизми умумии идоракунии корхона мутобиқ буда, аризишҳои менеҷменти мавҷуда ва принципҳои истифодашавандаро риоя намояд. Низоми идоракунии рақобатпазирӣ бояд дар комбинатсияи идоракунии фаъолияти истеҳсолӣ, инноватсионӣ, маркетингӣ ва ғайра истифода шуда, ба раванди ҳамгирӣ мутобиқ бошад.
4.	Принципи тобеият ва раво дидани салоҳиятҳо	Низоми идоракунии рақобатпазирӣ корхона бояд аз унсурҳои иерархӣ таркиб ёфта, зимни он салоҳиятҳо вобаста ба тобеияти функционалӣ ба субъекти идоракунии вобаста карда шаванд.
5.	Принципи самтнокии мақсаднок	Низоми идоракунии рақобатпазирӣ корхона бояд аз рӯйи мазмун ва мақсади амалисозии чараҳои идоракунии ба самти муайян равона карда шуда бошад. Дар баробари ин мақсаду вазифаҳои таъмин ва ё баландбардории рақобатпазирӣ корхона бояд самти муайян дошта бошанд.
6.	Принципи тағйирёбандагӣ	Низоми идоракунии рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ бояд дар тағйирёбандагии мунтазам ва пайваста қарор дошта, фарогири чорабиниҳои бошад, ки вобаста ба тағйироти бозор ва таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ такмил дода мешаванд.
7.	Мутобиқат ба ҳадафҳои стратегии рушди корхона	Идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ бояд дар заминаи рисолат, ҳадаф ва биниши корхона ташаккул ёфта, пойбанди арзишҳо ва принципҳои умумии идораи корхона бошанд.
8.	Принципи масъулияти иҷтимоӣ	Дар ин маврид низоми идоракунии рақобатпазирӣ корхона бояд бо риояи адолати иҷтимоӣ, иҷрои вазифаҳои иҷтимоии корхона асос ёбад, ки дар ниҳоят ҳамчун омилони баландшавии рақобатпазирӣ корхона шуда метавонанд.

9.	Принсипи ҳифзи муҳити зист ва татбиқи талаботи иқтисодиёти сабз	Низоми идоракунии рақобатпазирии корхона бояд бо назардошти ҳифзи муҳити зист ва татбиқи амалии принципҳои иқтисодиёти сабз сураат гирад. Дар баробари ин татбиқи принципҳои истеҳсолоти сарфакорона ва бепартов низ метавонад ба сифати бартарияти рақобатии корхона муаррифӣ гардад.
10.	Принсипи бозорمهварӣ	Ташаккул ва татбиқи низоми муосири идоракунии рақобатпазирии корхона бояд ба талаботи бозор асос ёфта, саривақт ба тағйиротҳои бозорӣ аксуламал нишон диҳад ва аз он бартариятҳои рақобатии корхонаро ҳифз намояду таҳким бахшад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Татбиқи алоҳида ва ё дар комбинатсияи муайяни принципҳои дар ҷадвал овардашуда имконият медиҳад, ки алгоритми идоракунии рақобатпазирии корхона тақвият ёфта, натиҷабахшии чорабиниҳои дар ин самт татбиқшуда бештар гарданд. Дар ин миён принсипи шаффофият ва риояи талаботҳои иқтисоди сабз аз ҷумлаи принципҳои мубрам ва муосир мебошанд.

Дар навбати худ Т.В.Нестеренко³⁶ дар масъалаи вобаста ба идоракунии рақобатпазирии маҳсулот диққати худро бештар ба самти банақшагирии маркетингӣ равона менамояд. Зери мафҳуми банақшагирии маркетингии стратегии рақобатпазирии маҳсулот муаллиф маҷмуи амалҳои дар назар дорад, ки ба самти бунёд ва нигоҳдории афзалиятҳои рақобатнокии маҳсулоти истеҳсолшуда барои ояндаҳои дур нигаронида шудааст. Идоракунии рақобатпазирии маҳсулот бо ин роҳ дар асоси таҳқиқи амиқи талаботи истеъмолкунандагони неруманд ва махсусияти иловагӣ ахшидан ба маҳсулот дар ояндаҳои дур, ки боиси пайдоиши фарқияти рақобатпазирии старатегӣ ва ҳақиқӣ мегардад, дар назар дошта мешавад.

³⁶ Нестеренко Т.В. Маркетинговое планирование конкурентоспособности продукции промышленного предприятия: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Волгоград, 2007. – С.7.

Яке аз самтҳои асосии идоракунии маркетингии рақобатпазирии маҳсулот коркарди стратегияи баландбардории самаранокии сиёсати нарийӣ мебошад. Бунёди низоми самараноки идоракунии рақобатпазирии маҳсулот аз нуқтаи назари маркетингӣ дар ташаккулёбии низоми нақшаविю танзимкунии қарорҳои асосноккардашуда асос меёбад.

Вазифаи банақшагирии стратегӣ ин ташаккули шароити самаранок истифодабарии афзалиятҳои рақобатнокӣ ва бунёди афзалиятҳои нави рақобатнокӣ ба ҳисоб меравад. Банақшагирии маркетингии стратегӣ имконият медиҳад, то ҳаҷми фурӯши маҳсулот бо назардошти тағйироти муҳити дохилию берунӣ пешгӯӣ карда шавад.

Қараёни банақшагирии маркетингии стратегии рақобатпазирӣ иҷрои амалҳои зеринро дар бар мегирад: а) баҳодиҳии рақобатнокии ҷории маҳсулот; б) баҳодиҳӣ ва пешгӯии тағйироти фаъолияти корхона дар оянда; в) пешгӯии тағйироти рақобатпазирии маҳсулот дар давраи муайяни вақт; г) андешидани чораҳо оиди баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулот.

Т.В. Нестеренко оиди баҳодиҳии рақобатпазирии маҳсулот низ нуқтаи назари худро дорад. Ба ақидаи ӯ баҳодиҳии рақобатпазирии маҳсулот бояд тавассути зиёд намудани хусусиятҳои маҳсулот, ки барои истеъмолкунандагон аз нигоҳи ғоиданокӣ ҷолибанд, ба роҳ монда шавад³⁷. Аслан нуқтаи назари Т.В. Нестеренко оиди идоракунии рақобатпазирии маҳсулот ба афзалияти конкретии молу маҳсулот нигаронида шудааст. Нуқтаи назари мазкурро аз як тараф дуруст меҳисобем, аммо аз ҷиҳати идоракунии ҷорӣ ва стратегӣ он қадар самаранок нест.

³⁷ Нестеренко Т.В. Маркетинговое планирование конкурентоспособности продукции промышленного предприятия: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Волгоград, 2007. – 22 с.

Аз нигоҳи М.Н.Субботин идоракунии ҳар як ҷиҳати рақобатпазирии маҳсулот бояд вобаста ба ҳолати ҷорӣ ва шароити мавҷуда амалӣ карда шавад³⁸. Ба ақидаи мо қабул ва истифодаи чунин роҳ барои ба таври маҷмӯӣ ҳал намудани мушкилоти идоракунии рақобатпазирии маҳсулот мусоидат хоҳад кард. Аммо дар доираи чунин роҳ ҷараёни ташаккулёбии афзалиятҳои рақобатнокии мол ва идоракунии онҳо ба инобат гирифта намешавад, ки ин ҳолат дар ояндаҳои дур метавонад боиси аз даст додани ҳиссаи корхона дар бозор гардад.

Масъалаи идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои мошинсозӣ аз ҷониби Л.В.Сирямина таҳқиқот гузаронида шудааст. Аз нигоҳи ӯ идоракунии рақобатпазирии маҳсулот ин ҷараёне мебошад, ки дар худ таъсири мутақобилаи омилҳои ташаккулдиҳандаи рақобатпазирии маҳсулотро ифода менамояд³⁹. Муаллиф ба сифати омилҳои мазкур нарх, муҳлати таҳвил, имиджи истеҳсолкунанда ва хароҷоти истифодабариро дар назар дошта, афзалиятҳои рақобатнокии маҳсулотро унсури марказии идоракунии рақобатпазирӣ медонад. Аз таҳқиқоти Л.В. Сирямина хулоса карда қайд менамоям, ки рафти идоракунии рақобатпазирии маҳсулот бояд бо тартиби зерин ба роҳ монда шавад:

1.Идоракунии рақобатпазирии маҳсулот, ки амали мутақобилаи мақсадноки ҷараёни истеҳсол ва фурӯши маҳсулот мебошад, аз ин рӯ, бояд талаботи харидоронро қонеъ намуда, қобилияти ноилгардонӣ ба мақсадҳои корхонаро дошта бошад.

2.Мақсади банақшагирии стратегии рақобатпазирӣ бояд мутобиқшавии фаъолияти корхона ба шароити мунтазам тағйирёбандаи муҳити беруна, инчунин гирифтани даромад аз

³⁸ Субботин М.Н. Управление конкурентоспособностью продукции промышленных предприятия: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Ижевск, 2009. – 24 с.

³⁹ Сырямина Л.В. Управление конкурентоспособностью продукции предприятий машиностроительного комплекса: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Саранск, 2011. – 227 с.

имкониятҳои нав бошад. Банақшагирии рақобатпазирӣ бояд коркарди стратегия, яъне низоми принципҳо ва қоидаҳои муайянкунандаи амалҳоро дар доираи идоракунии рақобатпазирӣ дар бар гирад. Бо мақсади идоракунии самараноки рақобатпазирӣ зарур аст то дар амалия низоми самараноки ҳамоҳангии унсурҳои идоракунии корхона, ки барои таъмини рақобатпазирӣ маҳсулот нигаронида шудаанд, инчунин низоми назорати натиҷаҳои бадастовардашаванда коркард карда шавад. Ҳамчунин кормандоне, ки фаъолиятшон ба самти баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулот нигаронида шудааст, вобаста ба ҳиссаи гузошташон ҳавасманд гардонида шаванд.

3.Чараёни идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулот бояд дар асоси истифодаи принципҳои идоракунии сифат, нархгузориҳои чандирӣ ва принципи такмили мунтазами имидж ба роҳ монда шавад.

4.Идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулот бояд дар заминаи алоқамандии намудҳои гуногуни фаъолияти корхона, аз ҷумла фаъолияти корхона дар самти нархгузорӣ, масъалаҳои техникую истифодабарии онҳо, инчунин дигар таркибдиҳандаҳои рақобатпазирӣ маҳсулот ба роҳ монда шавад.

Роҳҳои зикршуда ҳалли мушкилоти баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулотро тавассути амали мутақобилаи танзими бозорӣ ва давлатӣ дар назар дорад, ки дар натиҷаи бо ҳам пайвастании идоракунии микро ва макро сураат мегирад. Роҳҳои мазкур низ аз норасоӣ ҳолӣ набуда, аз нигоҳи мо ҷиҳати заифии ин роҳ дар он дида мешавад, ки рақобатпазирӣ маҳсулотро аз сифати он вобаста медонанд. Қобили қайд аст, ки идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулот ба самти баландбардории сифати он нигаронида мешавад, аз ин рӯ, дар шароити муносири иқтисоди бозорӣ ин роҳ усули самараноки баланд бардоштани рақобатпазирӣ шуда наметавонад.

Бояд қайд намуд, ки барои интихоби дилхоҳ мол истеъмолкунанда имконияти ба таври фаврӣ фаҳмидани афзалиятҳои онро надорад, аз ин рӯ, омили асосии муваффақият кордонии истеъмолкунанда дар самти интихоби бренди муайян мебошад. Яке аз роҳҳои баҳодиҳии эътимодноки рақобатпазирии маҳсулот харитаи рақобатии бозор мебошад. Харитаи рақобатии бозор дар асоси ду нишондиҳандаи асосӣ ба вучуд меояд: а) ҳиссаи ишғолнамудаи бозор; б) динамикаи ҳиссаи бозор. Тақсимои ҳиссаи бозор ҳолатҳои зерини маҳсулотро муайян менамояд: пешсафи бозор; мол бо мавқеи устувори рақобатнокӣ; мол бо мавқеи заифи рақобатнокӣ; аутсайдери бозор.

Воқеан сатҳи рақобатпазирии маҳсулот то андозае аз дараҷаи тағйирёбии мавқеи рақобатнокии он низ вобаста аст. Вобаста ба ин ҳолат дар шароити муосир «мавқеи рақобатнокии мол» намудҳои зеринро соҳиб аст: а) мавқеи зудбеҳтаршавии рақобатнокӣ; б) мавқеи беҳтаршавии рақобатнокӣ; мавқеи бадтаршавии рақобатнокӣ; мавқеи зудбадтаршавии рақобатнокӣ.

Новобаста аз он ки қарорҳо оиди идоракунии рақобатпазирии маҳсулот дар вазъиятҳои гуногун ва аз ҷониби шахсони мутасаддӣ қабул карда мешаванд, татбиқи чараёнҳои идоракунӣ бояд дар заминаи принципҳои низоми идоракунии рақобатпазирӣ ба роҳ монда шавад. Низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулот мукамал доништа мешавад, дар ҳоле ки он иҷрои саривақтӣ ва пурраи вазифаҳоро таъмин намояд. Вобаста ба ин низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулот бояд вазифаҳои умумӣ ва махсусро сари вақт ва бо пуррагӣ иҷро менамояд.

Дар шароити муосир идоракунии рақобатпазирӣ истифодаи механизмери талаб менамояд, ки ҳамҷояшавии амалҳои корхона ва давлатро таъмин карда тавонад. Аз ин рӯ, ба сифати асоси чунин механизм бояд бренди сифати натиҷаҳои фаъолияти истеҳсоли ва

зарурати мутобиқшавӣ ба муносибатҳои муосири бозорӣ баромад намояд. Механизми идоракунии давлатии рақобатпазирӣ бояд аз унсурҳои таркиб ёбад, ки амали онҳо баландбардории самаранокии рақобатпазирии маҳсулотро таъмин карда тавонад. Дар баробари механизми идоракунии давлатии рақобатпазирӣ корхонаҳои саноати сабук метавонанд идоракунии рақобатпазирии маҳсулотро бо истифодаи механизми бозорӣ низ ба роҳ монанд.

Аз назари мо самаранокии идоракунии рақобатпазирии маҳсулот дар ҳама ҳолат таъмин карда мешавад, ки агар ғайринокии унсурҳои низоми идоракунии таъмин карда шавад. Самтҳои ғайриғардонии идоракунии рақобатпазирии маҳсулот, ки дар расми боло оварда шудааст, барои таъмили чараҳои идоракунии мусоидаткунанда хоҳад буд.

Сатҳи сифати идоракунии рақобатпазирии маҳсулот то дараҷае аз мавҷудият ва истифодаи афзалиятҳои рақобатнокии маҳсулот низ вобаста мешавад. Вобаста ба ин, аз нигоҳи мо барои таъкили афзалиятҳои рақобатнокии маҳсулот бояд аз тарафи мутахассисони соҳа, корхонаҳои саноатӣ ва давлат корҳои зарурӣ, ки дар алгоритмаи боло ба низоми муайян дароварда шудаанд, анҷом дода шавад.

Ҳамчун хулоса метавон қайд намуд, ки дар шароити муосир корхонаҳои саноати сабук сатҳи пасти рақобатпазиро дар бозор соҳибанд ва дар шароити пеш гирифтани сиёсати воридавазкунанда наметавонанд талаботи дохилиро қонеъ намоянд. Чунин мешуморем, ки нокифоягии сармоягузорӣ ба ғайрияти инноватсионӣ барои рушди соҳаи саноат монеа эҷод менамоянд, новобаста аз он ки тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ бояд ба иқтисодиёти рақамӣ гузаранд. Вобаста ба ҳолати мавҷуда ба сифати воситаҳои самаранокии устуворгардонии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук то андозае ҷорӣ намудани идоракунии ҷандирӣ, истифодаи усулҳои қатъии

муносибгардони бизнес чараёнҳо ва ё методҳои таҳаввулотӣ, истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ баромад карда метавонанд.

Таҳқиқи асосҳои назариявӣ методологии таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ нишон дод, ки оид ба фаҳмиши рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ нуқтаи назари иқтисодчиён гуногун буда, онҳо баландбардории сатҳи онро гуногун шарҳ додаанд. Рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ аз маҷмуи омилҳо ва нишондиҳандаҳо, ки дар шакли иқтисодию сифатӣ, дохилию берунӣ, субъективӣю объективӣ ва дигар намудҳо мавҷуданд, ба тамоюли рақобатпазирӣ таъсири худро мерасонанд. Рақобатпазирии маҳсулот ҳамчун объекти идоракунӣ истифодаи методҳо ва механизмҳои мукаммали идоракунӣ, ки баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулотро таъмин менамоянд, талаб мекунад.

1.3. Омилҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирии маҳсулот саноати сабук

Таҳаввулоти назария ва методологияи рақобат, бартарияти рақобатӣ, рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ ва механизми идоракунӣ он собит менамояд, ки он падидаи мураккаб буда, таҳти таъсири омилҳои гуногун ташаккул меёбад. Дар баробари ин рақобатпазирӣ бо истифода аз нишондиҳандаҳои гуногун тавсиф шуда, гурӯҳбандӣ ва истифодаи дурусти онҳо шартӣ асосии муайянкунии мавқеи рақобатии корхона ба ҳисоб меравад.

Дар шароити кунунӣ сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук аз омилҳои идоракунӣ, аз ҷумла стратегияи идоракунӣ рақобатпазирии маҳсулот, рақобатпазирии низоми менеҷмент, идоракунӣ сифати маҳсулот вобастагии зиёд дорад. Аз ин бармеояд, ки рақобатпазирии маҳсулот истилоҳи мураккаб мебошад ва сатҳи он дар амалия аз низоми нишондиҳандаҳо ва омилҳои таъсиррасон вобаста аст.

Роҳбари давлат дар баромадҳои худ перомуни мураккаб гардидани муносибатҳои иқтисодӣ, ки ба сатҳи рақобатпазири истеҳсолоти ватанӣ ва рушди иқтисоди миллӣ таъсир мерасонад, борҳо ишора кардаанд. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 қайд намуда буданд, ки «Шиддат гирифтани рақобати тиҷоратӣ миёни кишварҳо моро вазифадор месозад, ки дар самти пешгӯии хавфҳо ва коҳиш додани таъсири онҳо ба иқтисоди миллӣ, инчунин, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ тадбирҳои зарурӣ андешем»⁴⁰.

Омилҳои рақобатпазирӣ маҳсулот гуногун мебошанд ва ба сатҳи рақобатпазирӣ таъсири мусбат ва манфӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки механизми идоракуниро пурзӯр намуда, барои баландбардории сатҳи рақобатпазирӣ маҳсулоти худ мусоидат намоянд. Дар расми 1.3.1. омилҳои рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук ба низоми муайян дароварда шудааст.

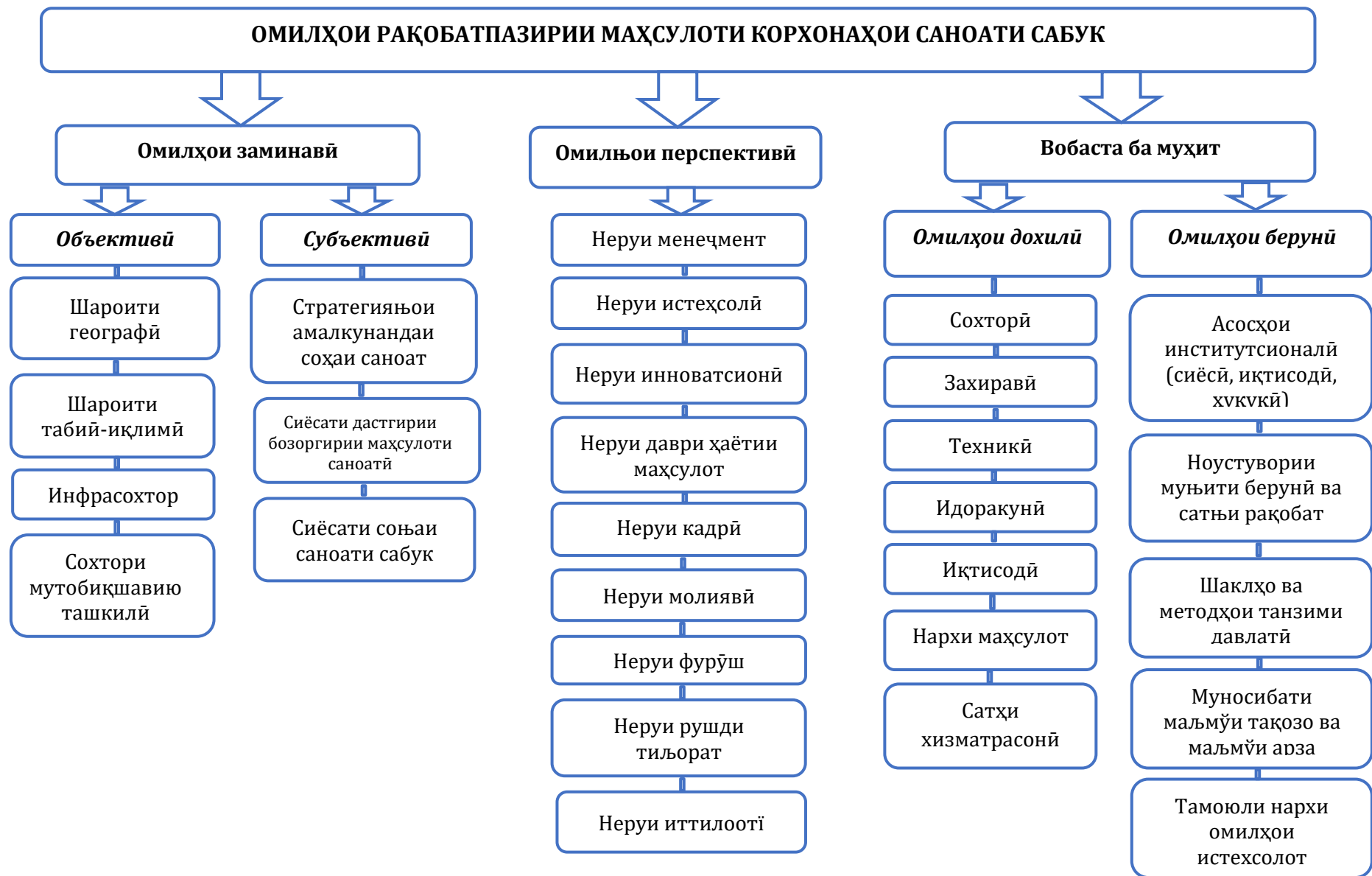
Тавре ки аз расми 1.3.1. бармеояд, ба сатҳи рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Омилҳои мазкур дар алоқамандии якдигар ба низоми муайян дароварда шуда, сатҳу сифат ва тамоюли рақобатпазирӣ маҳсулотро нишон медиҳанд.

Омилҳои сохторӣ, ки ҳамчун зернизоми омилҳои дохилӣ оварда шудааст, пеш аз ҳама, сохтори истеҳсолии корхона, бастаи супоришҳо, мукаммалии сохтори ташкилии корхона, стандартикунонии маҳсулоти истеҳсолшаванда, сатҳи танзимкунӣ ҷараёнҳои истеҳсолӣ ва

⁴⁰ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [манбаи электронӣ].– 26.12.2019.– нӯлати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 23.11.2020 с.).

мукаммалии заминаҳои иттилоотӣ ва меъёрию методии идоракунии истеҳсолоти рақобатпазирро дар бар мегирад.

Омилҳои захиравӣ бошанд фарогири сатҳи самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, моддӣ, ғайримоддӣ ва молиявӣ, тавоноии рақобатнамоӣ байни таъминкунандагон ва пардохтпазирии онҳо ва дастрасӣ ба ашёи хом, сӯзишворӣ ва дигар захираҳои моддии баландсифат ва арзон мебошад.

Расми 1.3.1. Низоми омилҳои рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук. (таҳияи муаллиф).

Омилҳои техники аз вазни қиёсии маҳсулоти патенткардашуда, технологияҳо, дастгоҳҳо ва сатҳи сифати омодакунии маҳсулот иборат буда, омилҳои идоракунии бошад сатҳи стратегияи рақобатнокии маҳсулот, сатҳи рақобатпазирии менеҷмент, сатҳи рақобатпазирии менеҷерҳо ва маркетингҳо, сатҳи ташкили таҳвили ашёи хом ва маводҳо ва сатҳи фаъолияти низоми идоракунии сифати маҳсулот дар корхонаро дар бар мегирад.

Омилҳои иқтисодӣ маъмулан нишондиҳандаҳои даромаднокии маҳсулот, истеҳсолот, сармоя ва фурӯш, суръати гардиши ҳама намуди захираҳои моддӣ, устувории молиявии фаъолияти корхона ва ҳиссаи содироти маҳсулоти илмталаб ифода мекунанд. Ба сифати омилҳои асосии муҳити дохилии рақобатпазирии маҳсулот стратегияи рақобатнокии корхона, ҷабҳаҳои самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, моддӣ, ғайримоддӣ ва захираҳои молиявии корхона, ки барои ташаккули афзалиятҳои рақобатнокӣ дар бозор мусоидат менамоянд, дохил мешаванд.

Сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук аз дигар омилҳои берунӣ ба монанди сатҳи кушодии иқтисодии малакат, ҳамгироии мамлакат дар доираи иқтисоди ҷаҳонӣ, сатҳи рақобатпазирии мамлакат, минтақа, намуди фаъолият, сатҳи рақобатпазирӣ дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат, дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна дар мамлакат, танзими ҳуқуқи фаъолияти низоми иқтисодии мамлакат ва минтақа, меъёрҳои андозӣ, мавҷудияти захираҳои табиӣ дастрас ва арзон, дастгирии давлатии маориф, илм ва фаъолияти инноватсионӣ ва дастгирии давлатии низоми омодакунии кадрҳо дар мамлакатро фаро мегирад.

Бояд қайд намуд, ки омилҳои берунӣ дар баробари ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот таъсир расониданашон барои ба вучуд овардани ҳолатҳои зерин низ мусоидат менамоянд:

– муҳити рақобатӣ ва сатҳи рақобат вобаста ба намуди фаъолият ва дараҷаи приватизатсияи корхона дар мамлакат;

– тавсифи талабот ба маҳсулоти корхона, яъне бузургӣ ва динамкаи талабот, талаботи бозор ба нарх ва сифати маҳсулот, чандирии талабот вобаста ба нарх ва сатҳи даромадҳо;

– сатҳи рушд ва афзалиятҳои рақобатнокии намудҳои гуногуни фаъолият, ки корхонаро бо маводи зарурӣ ва воситаҳои иттилоотӣ таъмин менамоянд;

– ҳодисаҳои ғавқулода, аз ҷумла ақибмонии технологӣ, ноустувории нархи захираҳо, тағйироти назарраси бозори молиявии сатҳи ҷаҳонӣ;

– шаклҳо ва методҳои иқтисодӣ ва ташкилию маъмурии танзими давлатии рафтори истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда.

Омилҳои рақобатпазирӣ хусусиятҳои гуногун дошта, ба сатҳи рақобатпазирӣ маҳсулот таъсири мусбат ва манфӣ мерасонанд. Яке аз самтҳои стратегии баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулот, ки аз омилҳои мусбат иборат аст, афзалияти дуруст истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, истеҳсолӣ, техникӣ, технологӣ ва сохторӣ; афзалият дар ҳавасмандгардонии талабот ба маҳсулот; дар муқоиса бо маҳсулоти рақибон арзиши аслии паст ва сифати баланд доштани маҳсулот; мутобиқшаванда ва чандирӣ будани маҳсулот дар шароити номуайянии бозорӣ ва таваккали соҳибкорӣ; мувофиқати сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳимоя ва танзими рақобат, инчунин дастгирии молистеҳсолкунандагон ба ҳисоб мераванд.

Дар шароити муосир таснифоти гуногуни омилҳои рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатӣ ҷой дорад, ки яке аз онҳо таснифоти пешниҳодкардаи В.В. Гарбасевич мебошад, ки банизомдарории омилҳои дохилӣ ва беруниро дар бар мегирад. Чи тавре ки аз таснифоти омилҳои рақобатпазирӣ маълум аст, гурӯҳбандӣ на танҳо омилҳои дохилӣ ва

берунӣ, балки баъзе аз категорияҳои иқтисодиро низ ба низоми муайян даровардааст. Новобаста ба фарогирии омилҳои зикршуда таснифоти гузаронида то қадри зарурӣ ба талабот ҷавобгӯй нест.

Омилҳои ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ таъсиррасон аз ҷониби И.Т.Трибулина низ ба низом дароварда шудааст. Таснифоти омилҳои рақобатпазирӣ, ки аз ҷониби И.Т.Трибулина пешниҳод карда шудааст, нисбатан васеътар мебошад ва рақобатпазирро то андозае ҳамаҷониба тавсиф карда метавонад. Яке аз хусусиятҳои таснифоти мазкур аз он иборат мебошад, ки муаллиф омилҳои рақобатпазирро аз нишондиҳандаҳои он ҷудо кардааст⁴¹.

Омилҳое, ки ба ташаккулёбии берунии рақобатпазирии маҳсулот таъсир мерасонанд, ин тамоюли рушди иқтисодиёт ва бозор, тағйирот дар сохтори истеъмолот, ноустувории конъюнктурӣ, ҳайати рақибон, имидж ва нуфузи корхона мебошанд. Ба нишондиҳандаҳои сифати маҳсулот нишондиҳандаҳои муайянкунандаи стандартҳои амалкунанда, меъёрҳо, тавсияҳо, кафолати бехатарӣ, нигоҳдории маҳсулот ва ғ. дохил мешаванд. Ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ нишондиҳандаҳое дохил мешаванд, ки ташаккулёбии арзиши асли ва нархи маҳсулотро ифода менамоянд. Аз нигоҳи мо камбудии таснифоти мазкур дар он дида мешавад, ки он сатҳи илмӣ низоми идоракунии ва пешрабии технологиро мадди назар менамояд.

Аз нигоҳи мо низоми омилҳое, ки аз ҷониби Р.А. Фатхутдинов пешниҳод карда шудааст, пурра ва нисбатан фарогир мебошад. Чунки Фатхутдинов Р.А. омилҳои рақобатпазирии маҳсулотро ба дохилию берунӣ ҷудо намуда, самти таъсиррасонии онҳоро низ ба рақобатпазирии маҳсулот нишон додааст (ниг. ба расми 1.3.2). Таснифоти Р.А.Фатхутдинов омилҳои ба сатҳи рақобатпазирии

⁴¹ Трибулин А.И. Конкурентоспособность продукции и предпринимательских структур / А.И. Трубилин, В.И. Гайдук, В.В. Березенков // Политематический сетевой электронный журнал Кубанского государственного аграрного университета (Научный журнал КубГАУ) [Электронный ресурс].—Краснодар: КубГАУ, 2012.—№01 (075). – С.222–246.

маҳсулоти саноатӣ таъсиррасонро дар муқоиса аз таснифотҳои қаблӣ ба пуррагӣ фарогир мебошад.

Тавре аз расми 1.3.2 дида мешавад, ба омилҳои берунии рақобатпазирӣ сатҳи рақобатпазирии мамлакат, соҳа, минтақа, корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулот, нуруи рақобатӣ доштани корхона, барои иштирок намудан миёни таъминкунандагони ашёи хом, баҳри рақобат кардан миёни истеҳсолкунандагони ғаёол, сатҳи зарурии ташкили ҷараёни истеҳсолот, меҳнат ва идоракунӣ дохил мешавад⁴². Дар натиҷаи баланд шудани сатҳи нишондиҳандаҳо ва омилҳои зикршуда рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ таъмин карда мешавад. Омилҳои дохилии ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ таъсиррасонро бошад, қобилияти патентӣ, самаранокии сохтори ташкилӣ ва истеҳсолӣ, рақобатпазирии кормандони корхона, пешравӣ дар технологияҳои иттилоотӣ, пешравӣ дар ҷараёни технологӣ ва таҷҳизот, сатҳи илмии низоми идоракунӣ ташкил медиҳанд.

Низоми омилҳои, ки ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук таъсири назаррас мерасонанд ва динамикаи рақобатпазирӣ бештар аз таъсири онҳо вобастагии зиёд дорад, инҳо мебошанд: нархи истеъмолии маҳсулот, яъне нархе, ки маблағи фурӯш ва хароҷоти истеҳсолкунандаро оиди моли харидашаванда барои тамоми муҳлати меъёрии истифодабарии он дар бар мегирад; сатҳи сифати маҳсулот дар муқоиса бо маҳсулоти корхонаи рақиб; таносуби нархи истеъмолии маҳсулот ва сифати он; омилҳои ғайринархӣ, аз ҷумла сифати хизматрасонии маҳсулот; индекси ҷамъбастии рақобатпазирии маҳсулот, аз ҷумла ҷиҳатҳои техникӣ, иқтисодӣ, хизматрасонӣ ва дигар ҷиҳатҳои, ки бештар ба онҳо харидорон манфиатор мебошанд, дохил мешаванд.

⁴² Фатхутдинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность: Учебник / Р.А. Фатхутдинов. – М.: ЗАО «Издательство» «Экономика», 2010. – С.234.

Расми 1.3.2. Таҳияи муаллиф дар асоси низомӣ омилҳои рақобатпазирӣ маҳсулот тибқи таснифоти Р.А

Фатхутдинов

Таъсири омилҳои зикршуда то андозае махсусияти маркетингии маҳсулотро пурра менамояд. Инчунин вобаста ба дараҷаи таъсиррасонии омилҳо ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот, ки то андозае барои таъмини афзалиятҳои рақобатнокии маҳсулот муҳим аст, омилҳои мухталиф мавҷуданд, аз ҷумла омилҳои идорашаванда, идоранашаванда, мусбат, манфӣ, мустақим, ғайримустақим ва ғ.

Сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ аз таъсири омилҳо вобастагии зиёд дорад. Аммо дар ҳама гуна шароит корхонаҳои саноатиро зарур аст, то тавонанд чораҳои идоракуниро ба таъмини рақобатпазирии маҳсулот равона кунанд. Вобаста ба таъсири низоми омилҳои таъсиррасон, чараёни таъмини рақобатпазирии маҳсулот аз қисматҳои зерин иборат мебошад:

1.Қисмати асосӣ. Ин қисмат ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулот вобаста мебошад. Дар ин чараён селай захираҳои масолеҳӣ, меҳнатӣ, техникӣ ва технологӣ иштирок менамоянд, ки натиҷаи амали захираҳои мазкур дар истеҳсоли маҳсулоти тайёри дорои сифати муайян ифода меёбад.

2.Қисмати таъминотӣ. Ин қисмат чараёни молиякунонӣ, таъминот, таъминоти барқӣ, таъмир ва хизматрасониро дар бар гирифта, дигар чараёнҳоро мукамал менамояд.

3.Қисмати идоракунӣ. Қисмати мазкур аз селай иттилоотӣ, захираҳо ва чараёнҳои амалкунанда таркиб ёфтааст.

Ҳамин тавр, дар шароити таъсиррасон будани омилҳои гуногун ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро зарур аст, ки самаранокии чараёнҳо ва захираҳоро муайян намуда, даромаднокии фурӯш ва ҳиссаи бозори муайян намояд. Чунки идоракунии рақобатпазирии маҳсулот ва баландбардории сатҳи он танҳо аз омилҳои алоҳида, чун сифат ва нархи маҳсулот вобаста набуда, аз таъсири дигар омилҳои калидӣ низ вобаста мебошад.

Н.Тарнавский қайд менамояд, ки муайян намудани мавқеъи рақобатпазирии корхона танҳо бо назардошти таъсири омилҳои берунӣ то ҳадде дар идоракунии рақобатпазирӣ ҳалал ворид менамояд⁴³. Чунин мешуморем, ки ҳолати мазкур барои ноилгардии корхона ба мавқеи пешбаранда дар саҳнаи рақобат то андозае монеа эҷод менамояд. Ҳамчунин аз нуқтаи назари Н.Тарнавский қараёни идоракунии рақобатпазирӣ самаранок шуда метавонад, агар он дар доираи рушди инноватсионӣ ва бо роҳи маркетингию захиравӣ амалӣ карда шавад. Нуқтаи назари Н.Тарнавскийро дуруст ҳисобидан мумкин аст, чунки сатҳи рақобатпазирии маҳсулот аз дигар гурӯҳи омилҳо, хусусан омилҳои дохилӣ, берунӣ, объективӣ, субъективӣ ва омилҳои перспективӣ низ вобастагӣ дорад. Рақобатпазирии маҳсулот аз як қатор нишондиҳандаҳо низ иборат мебошад.

Аз нигоҳи иқтисодчии ватанӣ Файзуллоев М.К. рақобатпазирии маҳсулотро нишондиҳандаҳои зерин муайян менамоянд⁴⁴:

- а) наwgонии маҳсулот ва ё мавҷудияти хусусияти нави маҳсулот;
- б) сатҳи сифати маҳсулот дар рафти истифодабарӣ ва ё истеъмол, яъне мувофиқат намудани сифати маҳсулот ба талаботи меъёрию техникӣ, мувофиқати сатҳу сифати маҳсулот ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ, талаботи мақомоти қонунгузории мамлакати воридкунанда ва талаботи маҳсули истеъмолкунандагони хориҷӣ;
- в) нишондиҳандаҳои молиявии барориши маҳсулот дар муқоиса ба корхонаи рақиб;

⁴³ Тарнавская Н. Построение концепции управления конкурентоспособностью субъектов хозяйствования на основе инновационного развития // Экономист. 2010. – №9. – С.31.

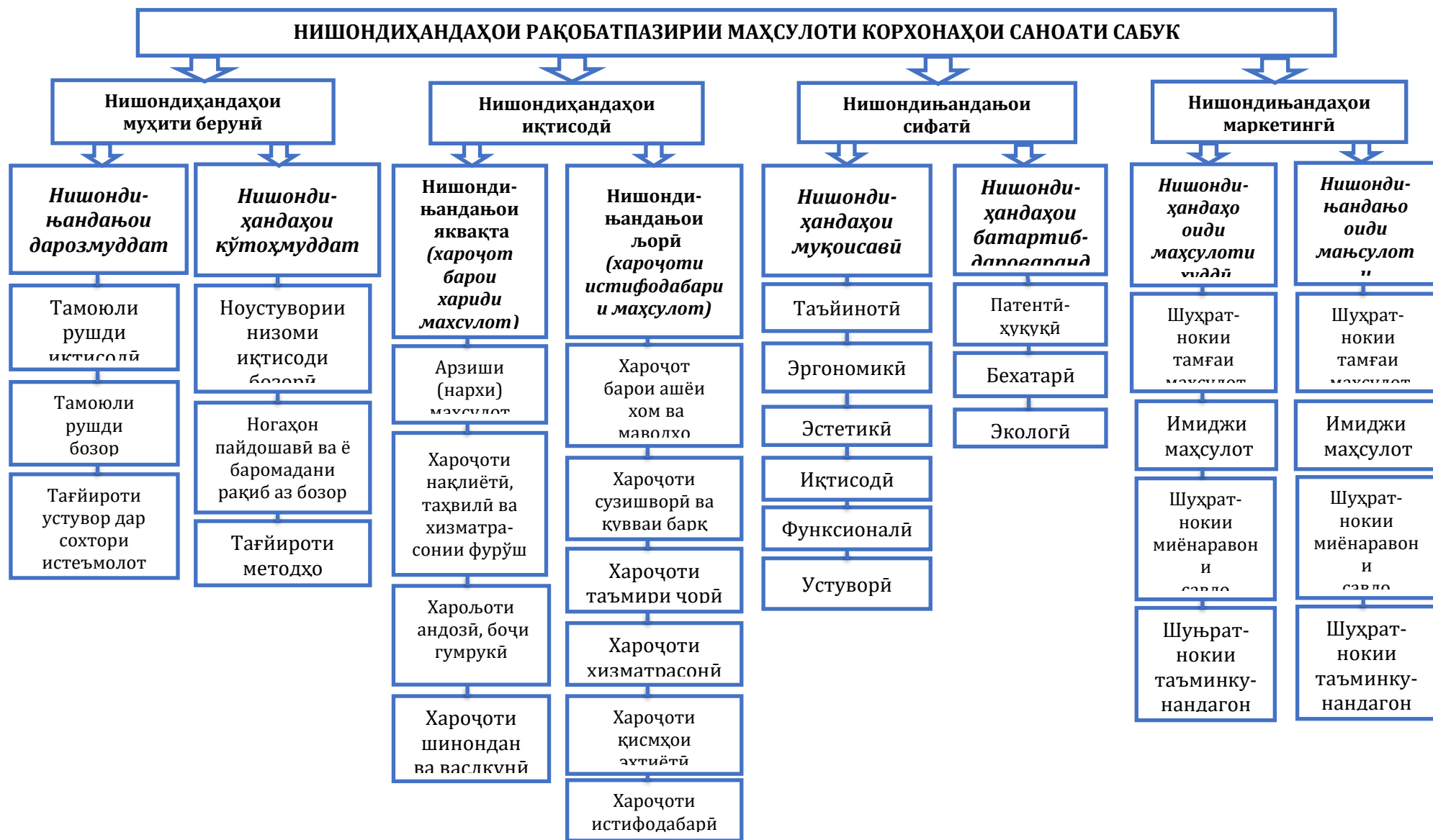
⁴⁴ Файзуллоев М.К. Формирование конкурентоспособности предприятий на базе его инновационного потенциала. В сборнике: Современные инструментальные системы, информационные технологии и инновации. сборник научных трудов XI Международной научно-практической конференции: в 4-х томах. Ответственный редактор: Горохов А.А., 2014. – С. – 241.

г) мавҷудияти низоми хизматрасонии баъди фурӯш, ташкили чараёнҳои истифодабарӣ, хизматрасонии техникӣ, таъмир, таъминоти моддӣ-техникӣ дар мувофиқа бо меъёрҳои стандартҳои байналмилалӣ.

Низоми нишондиҳандаҳои рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар расми 1.3.3. оварда шудааст. Аз нигоҳи мо агар нишондиҳандаҳои дар расми 1.3.3. батартибдаровардашуда ба талаботи муайянкардашуда, ки дар бозори муайян амал менамояд, мувофиқат наkunанд, он гоҳ баҳодиҳии минбаъдаи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук ғайрмақсаднок боқӣ мемонад.

Нишондиҳандаҳои сифатӣ хусусияти маҳсулотро тавсиф карда, тавассути онҳо талаботи муайяни истеъмолкунанда қонеъ карда мешавад. Нишондиҳандаҳои мазкур аслан хусусиятҳоеро ифода менамоянд, ки тавассути онҳо сифати маҳсулот ба вучуд меояд. Нишондиҳандаҳои сифатӣ, ки як қатор зернишондиҳандаҳоро дар бар мегирад, ҳар яки онҳо вазифаи муайянеро иҷро менамоянд.

Нишондиҳандаи вазифавии рақобатпазирии маҳсулот барои ба таври мукамал иҷро намудани вазифаҳои универсалӣ ва ёрирасонро дар назар дорад. Нишондиҳандаи устувории рақобатпазирии маҳсулот аз раднопазирӣ, пойдорӣ, таъмиршавандаю коршоямии маҳсулот дарак медиҳад. Нишондиҳандаи эргономикӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки маҳсулоти рақобатпазир бояд ба талаботи гигиенӣ, психофизиологӣ ва равонӣ ҷавобгӯӣ бошад. Нишондиҳандаи эстетикӣ зебо ва ҷолиб будани маҳсулотро нишон медиҳанд. Нишондиҳандаҳои иқтисодии рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ хароҷоти харид, ки ҳамчун хароҷоти яквақта ва хароҷоти истифодабарии маҳсулот (хароҷоти ҷорӣ) таснифбандӣ мешаванд, дар бар мегиранд.

Расми 1.3.3. Нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук (таҳияи муаллиф)

Аз низоми омилҳои рақобатпазирии маҳсулот, омили меҳнатӣ нақши калидӣ дорад, чунки дигар омилҳо ва сатҳи таъсири онҳо аз омили меҳнатӣ вобастагии калон дорад. Масалан сифати маҳсулот ва хароҷоти корхона бевосита аз кордонии коргарон вобаста аст. Иқтисодӣ ва технологияи корхонаро бе иштироки корманд истифода намудан ғайриимкон мебошад. Захираҳои молиявӣ зарурати самаранок истифодабарӣ ва идоракуниро доранд, ки аз дараҷаи тахассусмандии кормандон ва масъулияти идоракунӣ онҳо вобаста мебошад. Имкониятҳои инноватсиониро дар бисёр мавридҳо неруи эҷодии кормандони корхона муайян менамояд.

Самаранокии идоракунӣ рақобатпазирӣ аз омилҳои таъсиррасон вобастагии зиёд дорад. Баҳри баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук зарур аст, ки ба инобат гирифтани таъсири омилҳоро дар мадди авал гузорем. Дар шароити вобаста будани рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ аз таъсири низоми омилҳо ва нишондиҳандаҳо ба инобат гирифтани пешниҳодҳои зеринро муҳим мешуморем:

1.Такмили стратегияҳои амалкунандаи соҳаи саноат, дастгирии давлатию молиявӣ дар самти бунёди корхонаҳои саноатӣ ва таъмини неруи рушди тиҷорат дар зинаҳои истеҳсолу фурӯши маҳсулот;

2.Бо назардошти шароити географӣ, шароити табиӣ-иқлимӣ бунёди инфрасохтори корхонаҳои саноати сабук, ки имконияти истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва бе расонидани зарар ба истеҳсолкунанда ва таъмини манфиат ба истеъмолкунандаро дорад;

3.Устувор гардонидани неруи молиявӣ, идоракунӣ, истеҳсолӣ, иттилоотӣ-инноватсионӣ ва таъмини давомнокии даври ҳаётии маҳсулот

4.Такмили асосҳои институтсионалӣ ва методҳои танзими давлатии соҳаи саноат, инчунин таъмини мувозинати арзаю тақозо дар заминаи рушди рақобати комил;

5.Мутаносиб будани рушди истеҳсолоти корхонаҳои саноатӣ ба тамоиюли рушди иқтисодӣ, аз ҷумла рушди низоми бозорӣ ва дар шароити ноустувории низоми иқтисодӣ, инчунин тағйироти методҳои идоракунии аз даст надодани мавқеи рақобатпазирӣ;

6.Истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ тавре ба роҳ монда шавад, ки хароҷоти бадастории ва истифодаи он барои истеъмолкунанда дастрас буда, талаботи потенциалии онро қонеъ намояд;

7.Зарурати баландбардории нуфузи маҳсулот бо роҳи баландбардории ҷиҳатҳои раднопазирӣ коршоямӣ, ҷавобгӯӣ ба талаботи гигиенӣ, психофизиологӣ, равонӣ ва зебою ҷолиб будани он.

Натиҷаи омӯзишу таҳқиқи омилҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабук нишон дод, ки бинобар мураккаб будани ҷараёни рақобатпазирӣ сатҳи он аз низоми омилҳои таъсиррасон ва як қатор нишондиҳандаҳо иборат аст. Омилҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ маҳсулот ҳамчун объекти идоракунии баромад намуда, самаранок идоракунии онҳо низоми мукаммали идоракуниро талаб менамояд. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, зербоби навбатии диссертатсия ба ҳалли ҳамин масъалаҳо бахшида шудааст.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИР ВА МУҲИТИ РАҚОБАТИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлили вазъи муосири корхонаҳои саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соҳаи саноат, хусусан саноати сабук яке аз соҳаҳои асосии таъминкунандаи шуғли аҳоли ва қонеъкунандаи талаботи ҷомеа ба маҳсулоти ниёзи аввалия мебошад. Аммо новобаста аз натиҷаҳои мусбат таҳлили рақамҳои оморӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаи саноат то ҳадди зарурӣ барои қонеъ намудани нишондиҳандаҳои зикршуда иқтидори пурраи худро истифода намекунад. Масалан, агар истеҳсолот ба ҳисоби миёна бар ҳар сари корхонаи саноатӣ дар соли 2011 7,2 млн сомони ро ташкил медод, пас ин рақам дар соли 2020 ба 13,5 млн сомонӣ баробар гаштааст. Афзоиши назарраси истеҳсолоти саноатӣ танҳо солҳои охир (2017-2019) ба ҷашм расида, афзоиши миёнасолонаи ин нишондиҳанда давоми солҳои 2011-2016 ба 1% баробар аст, ки ин рақам қаноатмандкунанда нест.

Дар қиёс ба маҳсулоти соҳаҳои дигар истеҳсолоти саноатӣ дар саноати сабук бояд талаботи бозори дохилиро қонеъ сохта, барои мусоидат ба содирот маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол намояд. Дар баробари ин, ҷи тавре ки болотар қайд намудем, саноати сабук аз ҷумлаи саноати меҳнатталаб буда, дар таъсиси ҷойҳои кори нав ва таъмини шуғли аҳоли метавонад саҳми калон дошта бошад. Бинобар ин, ҷиҳати муайян кардани иқтидори соҳа ва динамикаи нишондиҳандаҳои асосии он зарурати таҳлили оморӣ ба миён меояд.

Дар ҳамин замина ҷиҳати омӯзиши вазъи кунунии корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои соҳаро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем. Новобаста аз он ки ҳаҷми маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук сол то сол афзоиш меёбад,

аммо то ба ҳол истеҳсолоти ватании маҳсулоти соҳа дар бозорҳои дохилию берунӣ рақобатпазир нест (ниг. ба ҷадвали 2.1.1.).

Ҷадвали 2.1.1. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шумораи корхонаҳо, воҳид	2310	2043	1999	2161	2164	2283
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (бо нархҳои соли 2020), млн. сомонӣ	16116	18695	22677	25080	28391	30890
Шумораи миёнасолонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	81,2	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ба сари ҳар як корманди корхонаи саноатӣ ҳазор сомонӣ	198,4	231	261	292,9	337,1	366,4

Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти **Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ** (маҷмӯаи оморӣ), Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2021. – С.397.

Дар асоси рақамҳои оморӣ таъсири шумораи корхонаҳои саноатӣ ба ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ омӯхта шуда муайян карда шуд, ки дар сурати 1% афзоиш ёфтани шумораи корхонаҳои саноатӣ ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ба андозаи 16,7 % афзоиш ёфтааст. Бо ҳамин мазмун дар сурати 1% зиёд шудани шумораи корхонаҳои саноатӣ шумораи миёнасолонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ ба 0,7 % зиёд шудааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ барои таъмини шуғл таъсири на он қадар назаррас расонидааст.

Таҳлилҳои анҷомдодаи мо нишон медиҳанд, ки ҳаҷм ва динамикаи ўҳдадорихи корхонаҳои саноатӣ ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот таъсири худро мерасонанд. Нишондиҳандаҳои мустақими рақобатпазирии маҳсулот бевосита аз нишондиҳандаҳои молиявии қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ вобаста мебошанд. Чунки устувори фаъолияти сармоягузорӣ, пешрафти самтҳои алоҳидаи фаъолият ва дар маҷмӯ пардохтпазирии корхонаҳои саноатӣ аз динамика ва бузургии ҳаҷми қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ вобаста мебошанд.

Дар амалия қарзи дебиторӣ ва кредиторӣ корхонаҳои саноатӣ нишондиҳандаи ғайримустақими баҳодиҳии рақобатпазирии маҳсулот баромад мекунад. Чунки нишондиҳандаҳои мазкур гардиши сармоя, ҳаҷми фурӯш ва пардохтпазирии истеъмолкунандагони маҳсулоти саноатӣ ва корхонаҳои саноатиро нишон медиҳанд.

Таҳлили омӯрӣ дастрас нишон медиҳад, ки ҳиссаи қарзи кредиторӣ ба ҳар як корхонаи саноатӣ аз 5,0 млн. сомони соли 2015 то ба 25 млн. сомонӣ дар соли 2020 афзоиш ёфтааст, ки пардохтнопазирии корхонаҳоро аз ҳисоби нокифоягии сармояи худии онҳо нишон медиҳад. Нишондиҳандаи мазкур, ки ба ҳар як сомонӣ маҳсулоти саноатӣ ҳисоб карда шуд, дар натиҷа муайян гардид, ки тамоюли афзоиши қарзҳои кредиторӣ нисбат ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ суръати баландро соҳиб аст. Чи тавре ки маълумоти омӯрӣ-расмӣ нишон медиҳад, агар дар соли 2015 ба як сомонӣ маҳсулоти саноатӣ 0,71 сомонӣ қарзи кредиторӣ рост меомад, ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 1,8 сомонӣ расидааст, ки аз ноустувории ҳолати молиявии корхонаҳои саноатии кишвар гувоҳӣ медиҳад.

Рақамҳои овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки маҳсулоти корхонаҳои саноатии кишвар аз ҳисоби рақобатпазир набуданашон барои афзоиши сармояи худӣ мусоидат карда наметавонанд. Чи тавре ки маълумоти омӯрӣ-расмӣ нишон медиҳад, агар дар соли 2015 ба як сомонӣ маҳсулоти саноатӣ 0,24 сомонӣ қарзи дебиторӣ рост меомад, ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 0,55 сомонӣ расидааст, ки рақамҳои мазкур аз пардохтпазирии шарикони тиҷоратӣ ва ё ғайриқаноатбахш будани фаъолияти тиҷоратӣ шаҳодат медиҳанд. Нишондиҳандаи қарзи дебиторӣ характери дутарафа дорад, яъне афзоиши он метавонад аз ҳисоби афзоиши фурӯши маҳсулот ва зиёд гардидани харидорони пардохтнопазир ба вуҷуд ояд.

Дараҷаи истифодаи иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноати сабук бузургии талабот ба маҳсулоти саноатӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, ишғоли ҳиссаи муайян дар бозор ва сатҳи рақобатпазириро нишон медиҳад. Бинобар сабаби он ки қисмати зиёди истеъмолкунандагон ба маҳсулоти воридотӣ талабот доранд, аз ин рӯ, иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноатии ватанӣ ба пуррагӣ мавриди истифода қарор намегирад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур маълумоти оморӣ дар расми 2.1.1 оварда шудааст.

Расми 2.1.1 Истифодаи иқтидори истеҳсолӣ дар баъзе аз корхонаҳои саноати сабук⁴⁵, %.

Яке аз масъалаҳои муҳими таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук сатҳи истифодаи иқтидори истеҳсолии онҳо мебошад. Дар амалияи корхонаҳои саноати сабуки кишвар иқтидори истеҳсолӣ ба пуррагӣ истифода намешавад ва давоми солҳои таҳлилшаванда (2015-2020) низ истифодаи иқтидори истеҳсолӣ тамоюли камшавӣ дорад. Рақамҳои оморӣ нисбати масъалаи мазкур нишон медиҳанд, ки дар корхонаҳои саноатии истеҳсоли нахи пахта ва истеҳсоли шоҳивории тайёр иқтидори истеҳсолии худро дар сатҳи

⁴⁵ Омори солони Чумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон, 2021.– саҳ: 285.

лозимӣ истифода намебаранд. Масалан агар корхонаҳои саноатии истеҳсоли нахи пахта соли 2015 14,2 %-и иқтисодии истеҳсоли худро истифода мекарданд, пас ин рақам дар соли 2020 7,6 % -ро ташкил медиҳад. Корхонаҳои истеҳсоли шоҳивории тайёр бошад, дар солҳои зикршуда мувофиқан ба 3,7 ва 20,1% - ро ташкил медиҳад. Ҳолати мазкур аз рақобатпазир набудани маҳсулоти корхонаҳои саноати нассочӣ (корхонаҳои зикршуда) дарак медиҳанд. Аммо иқтисодии истеҳсоли як қатор корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла корхонаҳои истеҳсоли пойафзол, истеҳсоли қолинҳо ва молҳои қолинӣ сол то сол тамоюли афзоишбӣ дорад. Ҳаҷми истеҳсоли газвор, шоҳивор, ҷуроб ва пайпоқ, маҳсулоти кашбофӣ, пойафзол, инчунин нахи пахта давоми солҳои таҳлилшаванда майл ба камшавӣ доранд, ки ин ҳолат аз талаботи надоштани маҳсулоти зикршуда ва рақобатнопазирии онҳо шаҳодат медиҳад.

Яке аз нишондиҳандаҳои, ки вазъи ҷории корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ ва пардохтпазирии маҳсулоти онҳоро нишон медиҳад, ҳиссаи молу маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар сохтори молии гардиши моли чакана мебошад. Нишондиҳандаи мазкур зарурат ва талаботи истеъмолкунандагонӣ ниҳойро ба маҳсулоти корхонаҳои болозикр нишон дода, муайян менамояд, ки дар сохтори молии гардиши моли чакана ҳиссаи маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук чӣ қадар аст. (ниг. ба ҷадвали 2.1.2).

Ҷадвали 2.1.2 - Ҳиссаи молу маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар сохтори молии гардиши моли чакана, %

Номгӯи маҳсулот	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Газвор	5,8	5,8	5,3	5,2	5,1	5,0
Пахтагин	1,3	1,3	1,1	1,2	1,1	1,1
Матоъ ва руймолҳои пашмин	0,68	0,70	0,61	0,61	0,57	0,57
Абрешимӣ	0,40	0,40	0,39	0,41	0,31	0,31
Катонӣ	0,13	0,13	0,13	0,15	0,18	0,18
Либос ва либоси тағ	1,3	1,3	1,1	1,4	1,4	1,4

Муина, маҳсулоти муина ва каллапӯшҳо	0,60	0,60	0,54	0,80	0,78	0,66
Маҳсулоти кашбофӣ	0,61	0,61	0,43	0,42	0,42	0,49
Чӯробу пайпоқ	0,47	0,47	0,48	0,52	0,59	0,52
Пойафзол	2,3	2,3	2,2	2,8	2,78	2,8
Ресмонҳо	0,19	0,19	0,12	0,13	0,13	0,13
Қолинҳо ва маснуоти қолинӣ	1,3	1,3	1,1	1,2	1,2	1,2
Ҳамагӣ:	15,08	15,1	13,5	14,84	12,06	14,36

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмуаи оморӣ), Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2021.– С.631– 632.*

Аз ҷадвали 2.1.2 бармеояд, ки молу маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар сохтори молии гардиши моли чакана ҳиссаи муайянеро ишғол менамоянд. Тавре рақамҳои оморӣ нишон медиҳанд, ҳиссаи молу маҳсулоти корхонаҳои мазкур сол то сол майли камшавӣ дошта, аз 15,08 % дар соли 2015 ба 14,36 % дар соли 2020 расидааст. Аз молу маҳсулоти дар ҷадвал овардашуда ҳиссаи газвор, пойафзол, пахтагин, қолинҳо ва маҳсулоти қолинӣ, либос ва либоси тағ нисбатан назаррас мебошад. Мутаассифона, ҳиссаи молу маҳсулоти зикршуда дар сохтори молии гардиши моли чакана сол то сол коҳишёфта истодааст, ба истиснои либосворӣ, ки солҳои 2018-2020 то андозае афзоиш ёфтааст. Бо мақсади зиёд намудани ҳиссаи молу маҳсулоти болозикр дар сохтори молии гардиши моли чакана ва дар ин замина таъмини рақобатпазирии онҳо рушди соҳаро аз тариқи ҷалби сармоягузорӣ, бунёди корхонаҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот, тақмили ихтисоси кадрҳо, баланд бардоштани сифат ва ғоиданокии молу маҳсулот зарур мешуморем.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ ҳиссаи калонро дар сохтори саноати сабуки мамлакат ишғол менамоянд. Рақамҳои омори расмӣ соҳа нишон медиҳанд, ки корхонаҳои истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ миқдоран зиёд шуда, то андозае ҳаҷми истеҳсолоти онҳо низ афзоиш ёфтааст. Баъзе аз нишондиҳандаҳои

корхонаҳои истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ дар ҷадвали 2.1.3 ба низом дароварда шудааст.

Тавре аз рақамҳои ҷадвали 2.1.3 маълум аст, аксарияти нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ давоми давраи таҳлилӣ (2015-2020) тамоюли мусбӣ доранд. Масалан, давоми солҳои зикршуда шумораи корхонаҳо 45 адад зиёд шудааст, аммо ин шумора афзоиши истеҳсолотро дар сатҳи қаноатбахш таъмин накардааст ва шумораи миёнасолони кормандони саноатиро истеҳсолӣ низ зиёд нагардидааст. Ҳаҷми истеҳсоли корхонаҳо бошад, аз соли 2015 то соли 2020 то андозае афзоиш ёфтааст (20,3% миёнасолони). Ҳосилнокии меҳнат бошад, дар солҳои 2017 ва 2019-2020 нисбатан мусбӣ арзёбӣ мегардад. Ҳиссаи истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ дар сохтори саноати ҷумҳурӣ давоми солҳои таҳлилшуда тамоюли коҳишёрӣ дошта, аз 10,6% – и соли 2015 ба 9,3% дар соли 2020 расидааст, ки ин рақамҳо нигаронкунанда буда, аз он шаҳодат медиҳанд, ки истеъмолкунандагон ба молу маҳсулоти воридотӣ талабот доранд.

**Ҷадвали 2.1.3. - Нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии
корхонаҳои истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						2020 / 2015 бо маротиб
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Шумораи корхонаҳо, адад	352	352	361	390	368	397	1,1
Ҳаҷми истеҳсол, млн. сомонӣ	1292	1520	2354	2479	2636	2870	2,2
Шумораи миёнасолони кормандони саноатиро истеҳсолӣ, ҳазор нафар	15,6	15,1	13,4	16,3	15,6	17,3	1,1
Ҳаҷми истеҳсол ба сари ҳар як корхона, млн. сомонӣ	3,7	4,3	6,5	6,3	7,2	7,2	1,9
Ҳаҷми истеҳсол ба сари ҳар як корманди корхона (ҳосилнокии меҳнат), ҳазор сомонӣ	82,8	100,6	175,7	152,1	169,0	165,9	2,0
Ҳиссаи истеҳсол дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, %	10,6	10,1	11,8	10,4	9,5	9,3	0,9

Таносуби миёнасолонани фондҳои асосии саноатию истеҳсоли дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, %	6,2	10,5	7,5	5,7	9,7	10,3	1,7
---	-----	------	-----	-----	-----	------	-----

Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти **саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон**. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.15 – 23.

Таносуби миёнасолонани фондҳои асосии саноатию истеҳсоли корхонаҳои болозир дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2015-2020 дар ҳолати динамики қарор дошта, нисбатан манфӣ арзёбӣ мегардад. Чунки дар шароити прогресси илмию техники ва зиёд гардидани шумораи корхонаҳо ҳиссаи фондҳои асосии саноатию истеҳсоли корхонаҳои саноати сабук бояд мунтазам зиёд шавад.

Ҳиссаи саноати нассочӣ, дузандагӣ ва корхонаҳои саноати истеҳсоли чарм, маснуоти чармӣ ва пойафзол низ давоми солҳои 2015-2020 кам шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ ба сари ҳар як корхонаи саноатӣ дар соли 2015-2020 қаноатбахш буда, аз 3,7 млн. сомони соли 2015 ба 7,2 млн сомонӣ дар соли 2020 расидааст.

Маълумоти омили расмӣ нишон медиҳад, ки фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол сифатан беҳтар гардидааст. Новобаста аз он ки шумораи корхонаҳои соҳа давоми солҳои таҳлилшуда афзоиши ноустувор дорад, аммо ҳаҷми истеҳсол нисбатан мусбат арзёбӣ мегардад. Дар маҷмӯъ нишондиҳандаҳои корхонаҳои болозир аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол васеъ ва сифати онҳо баланд бардошта шавад, то корхонаҳои соҳа тавонанд молу маҳсулоти дар бозорҳои дохилию берунӣ рақобатпазир ва воридивазкунандаро истеҳсол намоянд. Нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои зикршуда дар ҷадвали зер оварда шудааст (Ҷадвали 2.1.4.).

Ҷадвали 2.1.4. - Нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						2020 / 2015 маротиб
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Шумораи корхонаҳо, адад	14	15	18	20	18	20	1,4
Ҳаҷми истеҳсол млн. сомонӣ	41	49	57	63	71	91	2,2
Шумораи миёнасолонаи кормандони саноатӣ истеҳсоли ҳазор нафар	0,6	0,6	0,6	0,8	0,8	0,9	1,5
Ҳаҷми истеҳсол ба сари ҳар як корхона млн. сомонӣ	2,9	3,3	3,2	3,1	3,9	4,6	1,6
Ҳаҷми истеҳсол ба сари ҳар як корманди корхона (ҳосилнокии меҳнат) ҳазор сомонӣ	68,3	81,7	95,0	78,7	88,7	101,1	1,5
Ҳиссаи истеҳсол дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон %	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	1,0
Таносуби миёнасолонаи фондҳои асосии саноатӣ истеҳсоли дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон %	0,6	0,6	0,5	0,5	0,3	0,4	0,7

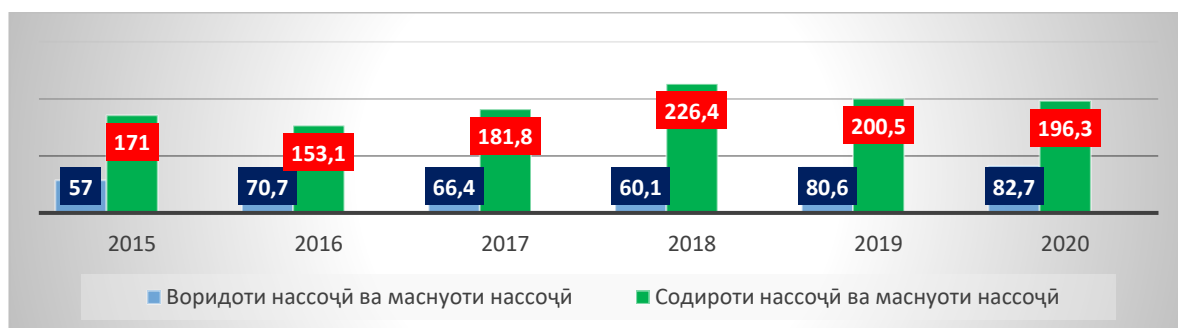
Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон–Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.– саҳ. 15 – 23.

Маълумоти нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол, ки дар ҷадвали 2.1.4 ба низоми муайян дароварда шудаанд, нисбатан устувории рушди иқтисодӣ ва афзоиши ҳаҷмӣ нишон медиҳад. Ҳаҷми истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол нисбатан мусбат арзёбӣ карда шуда, ҳосилнокии меҳнат то андозае бо роҳи интенсивӣ таъмин карда шудааст. Яъне новобаста аз афзоиши нокифояи шумораи корхонаҳои соҳа ҳаҷми истеҳсолот бо роҳи интенсивӣ зиёд карда шуда, ҳосилнокии меҳнат аз 68,3 ҳазор сомони соли 2015 ба 101,1 ҳазор сомонӣ (бо назардошти афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар ҳаҷми 1,5 маротиба) дар соли 2019 расонида шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли чарм, маснуоти чармӣ ва пойафзол низ дар солҳои таҳлилшаванда (2015-2020) тамоюли мунтазами афзоишӣ дошта, аз 41 млн. сомони соли 2015 ба 91 млн.

сомонӣ дар соли 2020 расидааст, ки ба афзоиши миёнасолонаи он 20,3%-ро ташкил медиҳад.

Ҳиссаи истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон назарнорас буда, рақамҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки истеъмолкунандагон ба молу маҳсулоти воридотӣ талаботи чандирӣ доранд ва ба истеҳсолоти ватанӣ. Вазъияти мавҷуда рақобатпазир набудани маҳсулоти корхонаҳои истеҳсолоти чарм ва пойафзолро дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар назар дошта, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва дар ин замина таъмини рақобатпазирӣ он мақсади ниҳии соҳа мебошад. Таносуби миёнасолонаи фондҳои асосии саноатӣ истеҳсолии корхонаҳои соҳа низ дар сохтори саноати мамлакат нокифоя арзёбӣ мегардад. Дар маҷмӯъ динамикаи нишондиҳандаҳои зикршуда наметавонанд рақобатпазирӣ маҳсулотро таъмин намоянд.

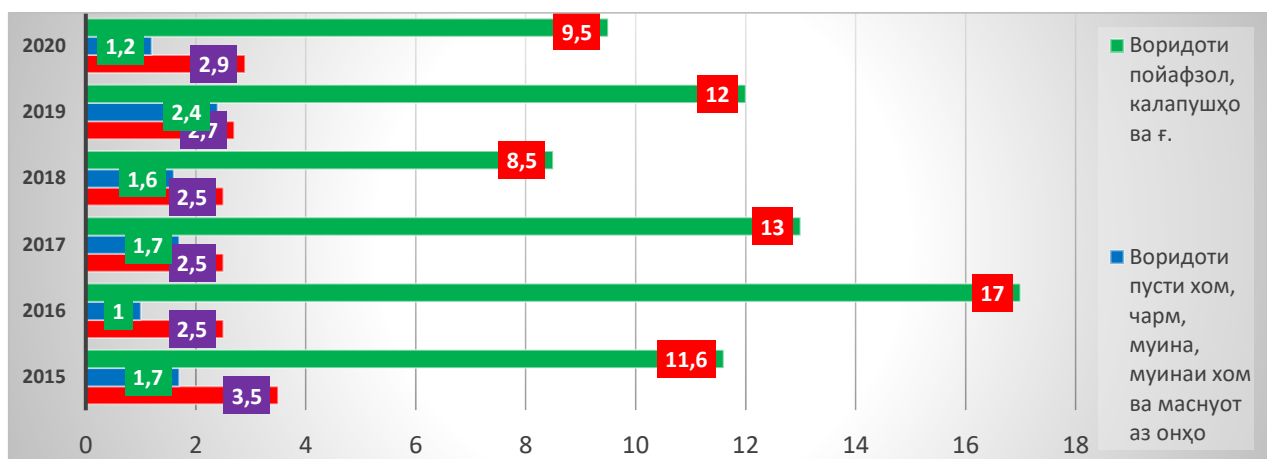
Рақамҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ дар гардиши савдои хориҷии мамлакат тамоюли манфӣ дорад. Ҳолати мазкур ғйриқаноатбахш будани ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти корхонаҳои саноатии ватаниро барои талаботи бозори дохилӣ ва рақобанопазирӣ онро дар майдони рақобати савдои хориҷӣ низ нишон медиҳад. Тамоюли мусбии ҳаҷми содироти маснуоти нассочӣ нисбат ба воридоти он дар расми 2.1.2. оварда шудааст.

Расми 2.1.2. Воридот ва содироти маснуоти нассочӣ, млн доллар.⁴⁶

⁴⁶ Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмуаи оморӣ), Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2021. – С.540– 547.

Рақамҳои оморӣ овардашуда оид ба воридот ва содироти маҳсулоти нассочӣ нишон медиҳанд, ки ҳиссаи содироти маҳсулоти мазкур дар муқоиса ба воридоти он зиёд мебошад (2,7 маротиба). Яъне истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ то андозае ба сатҳи истеҳсолоти воридивазкунанда расидааст. Дар ин самт фаъолияти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ мусбӣ арзёбӣ мегардад. Сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти дигар зерсоҳаҳои саноати сабукро дар расми 2.1.3 дида мебароем.

Расми 2.1.3. Воридот ва содироти чарм, маҳсулоти чармӣ ва муина, млн доллар.⁴⁷

Маълумоти дар расми 2.1.3 овардашуда аз он шаҳодат медиҳад, ки маҳсулоти саноатӣ, бахусус, пӯст, чарм, маҳсулоти мӯина ва маснуоти аз он тайёркардашуда ва пайафзолу калапуш, ки аз ҷониби корхонаҳои саноатии ватанӣ истеҳсол карда мешаванд, дар бозорҳои беруна ва дар баробари маҳсулоти истеҳсолкунандагони хориҷӣ то ҳадди лозимӣ имконияти рақобатпазирӣ надоранд. Аз рақамҳои таҳлилӣ оид ба воридоту содироти маҳсулоти болозикр ба мо маълум гардид, ки корхонаҳои ҷумҳурӣ содироти пайафзолу дигар маҳсулоти аз чарм истеҳсолшавандаро ба роҳ намондаанд, аз ин рӯ, вобастагии талаботи истеъмолкунандагони ватанӣ ба пайафзолҳои воридотӣ то кунун ҷой

⁴⁷ Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмуаи оморӣ), Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе– 2021. – С.540–547.

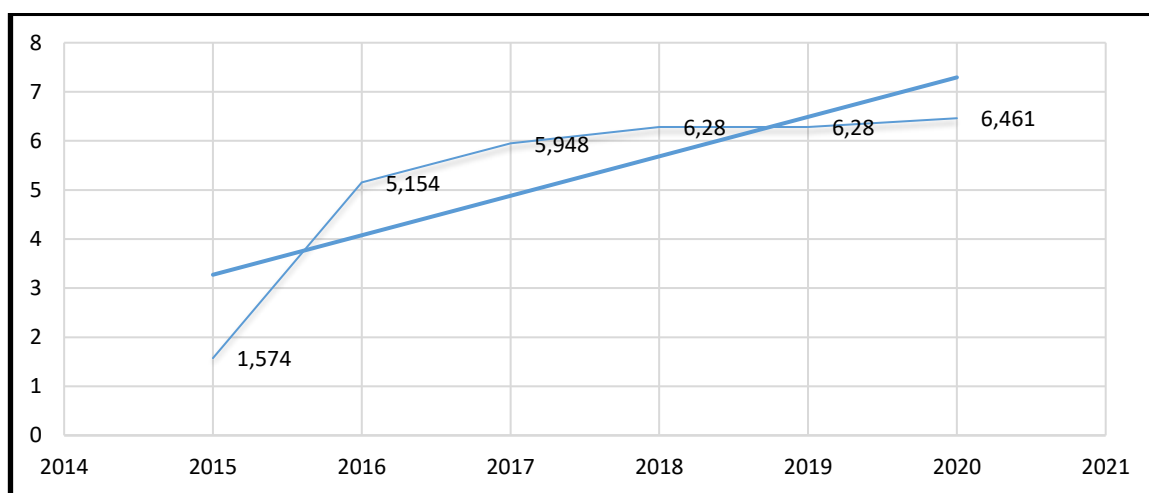
дорад. Вобаста ба ҳолати мавҷуда чунин хулоса намудан мумкин аст, ки маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла, коркарди пусти хом ва чарм ба сатҳи моли тайёри рақобатпазир расонида шаванд, то ки истеҳсолоти воридивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда ба роҳ монда шавад.

Дар асоси маълумоти омили расмӣ ҳиссаи содироти маҳсулоти истеҳсоли корхонаҳои саноатӣ дар ҳаҷми воридоти маҳсулотҳои мазкур ҳамчун коэффитсиенти содирот ва воридот ҳисоб карда шуд. Ҳадди минималии коэффитсиенти содирот давоми солҳои 2015-2020 ба 0,01 ва ҳадди максималии он 0,03 –ро ташкил дод. Коэффитсиенти воридот бошад, дар солҳои таҳлилшаванда ба 43,4 ҳамчун ҳадди минималӣ ва 105,7 чун ҳадди максималӣ баробар аст. Натиҷаи коэффитсиентҳои ҳисобкардашуда дар маҷмӯъ аз сатҳи рақобатпазирии ноустувори маҳсулоти корхонаҳои саноатии ватанӣ ва талаботи чандирии истеъмолкунандагон ба маҳсулоти воридотии соҳа дарак медиҳанд.

Аммо коэффитсиенти содироти пусти хом, чарм, мӯина, мӯинаи хом ва маснуот аз онҳо, инчунин коэффитсиенти содироти нассочӣ ва маснуоти нассочӣ нисбат ба коэффитсиенти воридоти маҳсулотҳои мазкур мусбӣ арзёбӣ мегардад. Ҳолати ҷойдошта рақобатпазирии маҳсулоти нассочӣ, пусти хом ва чармро дар бозорҳои берунӣ дар назар дорад. Аммо ин роҳи ҳалли мушкилоти таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук шуда наметавонад, чунки қисми зиёди маҳсулоти содиршаванда то ба марҳилаи коркарди ниҳой нарасидааст.

Тибқи маълумоти омили соли 2020 корхонаҳои калони саноатӣ, ки бо ҳиссаи назарраси ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолкардаи худ дар маҷмуи маҳсулоти саноати сабук нақши калидӣ доранд, ҶСП «Чунтай – Данғара Син Силу Текстил» (26,0 %), ҶДММ «Ҷавонӣ» (7,0 %), ҶДММ «Сатн» (5,0 %), ҶДММ «Қолинҳои Суғд» (2,8 %), ҶДММ «Органик Ян» (2,4%), ҶДММ «ИИ Нассочии Тоҷик» (2,2%) мебошанд. Ҳиссаи шаш корхонаи номбурда дар байни зиёда аз 23 корхонаи саноати сабуки ватанӣ 45,4%-ро ташкил

медихад. Ҳосилнокии солонаи меҳнат дар корхонаҳои саноати сабуки болозикр мувофиқан 882, 172, 152, 133, 190, 18 ҳазор сомони ро ташкил медихад. Тавре дида мешавад, сатҳи баланди ҳосилнокии меҳнат дар ҚСП «Қунтай – Данғара Син Силу Текстил» ва сатҳи пасттарини он дар ҚДММ «ИИ Нассоқии Тоҷик» ба назар мерасад ва фарқияти ҳосилнокии сатҳи максималӣ ва минималӣ ба 49 маротиба баробар аст. Талаботи рӯзафзуни истеъмолкунандагон ба маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук боиси он гардид, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот сол то сол тамоюли мусбӣ дошта бошад (ниг. ба расми 2.1.4).

Расми 2.1.4. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ба сари ҳар як корхонаи саноати сабук, млн сомонӣ.⁴⁸

Тавре дида мешавад, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ба сари ҳар як корхона ҳамасола афзоиш ёфтааст. Аммо на дар шакле, ки аз нишондиҳандаҳои рақобатпазирии маҳсулотро қонеъ намояд. Истеъмолкунандаҳои асосии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук аҳоли мебошад, аз ин рӯ, дар баробари афзоиши истеъмолкунандагон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бояд миқдоран, сифатан ва аз лиҳози дастрасӣ қонеъкунанда бошад. Дар шароити истифодаи васеи техникаю технологияи пуриқтидор расонидани ҳаҷми истеҳсол то ҳадди нишондодашуда аз як тараф бо иллати талаботи ночандири

⁴⁸ Муаллиф дар асоси маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Љумњурии Тоҷикистон нисоб кардааст.

истеъмолкунандагон бинобар сабаби мавҷудияти омилҳои нархию сифатӣ ва аз дигар тараф бо мавҷудияти дастрасии миқдорию сифатӣ ва нархии истеъмолкунандагон ба маҳсулоти воридотии соҳа вобаста мебошад.

Таҳлили гузаронидашуда оид ба муайянкунии вазъи муосири корхонаҳои саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки фаъолияти онҳо аз ҳисоби ишғоли бозорҳои дохилӣ, аз байн бурдани вобастагии талабот ба молу маҳсулоти воридотӣ то ба ҳол дар сатҳи ғайриқаноатбахш боқӣ мондааст. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо аз натиҷаи таҳқиқи ин қисмати диссертатсия хулосаю пешнҳодҳои зеринро баровардан мувофиқи мақсад мебошад:

1.Аз натиҷаи таҳлилу баҳодиҳии ҳолати воқеии корхонаҳои соҳа маълум гардид, ки давоми солҳои 2015-2020 ноустувории нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои саноатӣ дида мешавад, аз ҷумла, ноустувории қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ, ҳиссаи нисбатан ками молу маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар сохтори молии гардиши моли чакана ва динамикаи манфии нархҳои истеҳсоли ва истеъмолии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук ҳамчунин, бо сабаби набудани талабот ба маҳсулоти саноати сабук корхонаҳои соҳа иқтисодии истеҳсолиро ба пуррагӣ истифода накардаанд. Дар баъзе аз корхонаҳои зерсоҳаи саноати сабук, аз ҷумла, корхонаҳои саноатии истеҳсоли нахи пахта ва истеҳсоли шоҳивории тайёр истифодабарии иқтисодии истеҳсоли тамоюли камшавӣ дорад.

2.Рақамҳои омори нишон медиҳанд, ки дар сохтори молии гардиши моли чакана ҳиссаи маҳсулоти саноати сабук дар давраи таҳлилшаванда тамоюли камшавӣ дошта, аз 15,08 % дар соли 2015 ба 14,36 % дар соли 2020 (-0,72%) расидааст.

3.Рақамҳои омори ва таҳлили динамикаи онҳо нишон медиҳанд, ки новобаста аз афзоиши мунтазами корхонаҳои нассочӣ ва дӯзандагӣ

ҳаҷми истеҳсоли онҳо дар маҷмӯъ тамоюли мунтазами зиёдшавиро соҳиб нест, ки ҳолати мазкур аз нисбатан паст будани ҳосилнокии меҳнат дар баъзе аз солҳо шаҳодат медиҳад. Баъзе аз нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол нисбатан мусбӣ арзёбӣ карда мешавад. Аммо ҳаҷми истеҳсол ва ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои истеҳсоли нассочию дӯзандагӣ ва корхонаҳои истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол дар минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ то ба ҳол қаноатбахш нест.

4.Содироти маҳсулоти саноатӣ аз ҷониби на ҳама зерсоҳаҳои саноати сабук дар сатҳи зарурӣ таъмин карда шудааст. Маҳсулоти саноати нассочӣ нисбатан дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мавқеи рақобатпазириро ишғол намуда, то андозае истеҳсолоти воридивазкунандаро таъмин карда истодааст. Чунки ҳаҷми содироти маҳсулоти мазкур нисбат ба воридот зиёд мебошад. Як нуқтаро зикр кардан бамаврид аст, ки пойафзол ва калапӯшҳо, ки дар бозорҳои дохилӣ хариду фурӯш карда мешаванд, аз хориҷи кишвар ворид карда мешаванд, новобаста аз он ки чарм, маҳсулоти чармӣ ва мӯина аз ҷумлаи маҳсулоти содиршавандаи ҷумҳурӣ маҳсуб меёбанд.

2.2. Баҳодиҳии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки байни субъектҳои иқтисодӣ рақобати шадид вучуд дорад, баҳодиҳии рақобатпазирии маҳсулот яке аз масъалаҳои муҳими муайян намудани мавқеи рақобатпазирии маҳсулоти корхона доништа мешавад. Ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук як қатор омилҳо таъсир мерасонанд, бинобар ин, баҳодиҳии рақобатпазирии он истифодаи як қатор нишондиҳандаҳоро талаб менамояд. Вобаста ба ин, дар ин қисмати диссертатсия сатҳи рақобатпазирии маҳсулулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ бо истифодаи нишондиҳандаи ҳиссаи истеҳсоли

маҳсулоти корхонаҳои алоҳида дар маҷмуи маҳсулоти соҳа, ҳиссаи корхонаҳо дар ҳаҷми содироти маҳсулот, арзиши асосии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва дигар нишондиҳандаҳо муайян ва баҳогузорӣ карда шудааст.

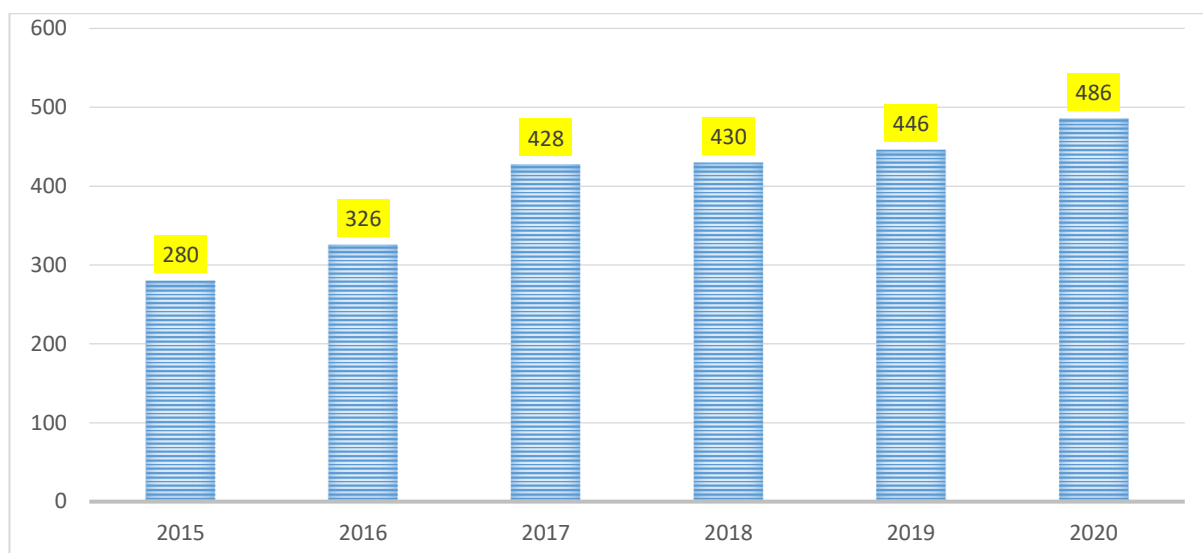
Батаъкиди муҳақиқи соҳа Махкамов Б.Б.⁴⁹ рақобатпазирии пасти маҳсулоти соҳа аз ҷумлаи мушкилоти хоси саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Бинобар ин такмили механизми танзими соҳа ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ аз ҷумлаи афзалиятҳои соҳа ба ҳисоб мераванд. Дар ин замина ҳамчунин ишора шудааст, ки танзими шароит барои рақобати солими маҳсулоти ватанӣ ва воридотӣ самти асосии ноилшавӣ ба ҳадафҳои муайяншуда мебошад. Ба ақидаи Махкамов Б.Б. дар самти баландбардории рақобатпазирии саноати миллӣ бояд корҳои муайян ба анҷом расонида шаванд.

Дар таҳқиқоти дигари худ Махкамов Б.Б. баландбардории рақобатпазирии соҳаҳои саноатро самти асосии модернизатсияи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф намуда, пешниҳоди имтиёзҳои мавҷударо ҳам ба корхонаҳои наваъсис ва ҳам ба корхонаҳои амалкунанда таъкид месозад.⁵⁰

Баъди соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи субъектҳои иқтисодӣ, аз ҷумла, корхонаҳои саноати сабук тамоюли афзоишбӣ пайдо намуданд. Дар баробари зиёд гардидани шумораи корхонаҳои мазкур ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа афзоиш ёфта, ҳиссаи он дар бозорҳои дохилӣ ва нисбатан дар бозорҳои берунӣ тамоюли мусбӣ пайдо намуд (ниг. ба расми 2.2.1).

⁴⁹ Махкамов, Б. Б. Механизмы улучшения предпринимательского климата и инвестиционной привлекательности на примере легкой промышленности Таджикистана / Б. Б. Махкамов // Таджикистан и современный мир. – 2018. – № 3(62). – С. 155-166.

⁵⁰ Махкамов, Б. Б. Техническое перевооружение предприятий - основа развития экономики в инновационной среде / Б. Б. Махкамов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2014. – № 1(22). – С. 119-122.

Расми 2.2.1. Шумораи корхонаҳои саноати сабук, адад.

(Манбаъ: Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021 с.)

Тавре маълумоти расми 2.2.1 нишон медиҳад, давоми солҳои 2015-2020 дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 206 корхона вориди соҳаи саноати сабук гардиданд. Боназардошти он ки дар баробари афзоиши шумораи корхонаҳои соҳа ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот афзоиш ёфтааст, аммо на дар сатҳе, ки вобастагии талаботи истеъмолкунандагонро аз маҳсулоти воридотӣ коҳиш диҳад. Бояд қайд намуд, ки шумораи корхонаҳои дузандагӣ дар муқоиса ба корхонаҳои дигар зерсоҳаҳои саноати сабук назаррас мебошад, ки ба ҳисоби миёна 20-25 % - и шумораи корхонаҳои соҳаро ташкил медиҳанд. Ҷойи дуюмро бошад аз рӯйи шумораи корхонаҳои пахтатозакунӣ ва коркарди пахта ишғол менамоянд.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти қисмати зиёди корхонаҳои саноати сабук давоми солҳои 2015-2020 тамоюли афзоишбӣ дорад. Аммо тавре дар боло ишора намудем, бо иллати омилҳои сифатӣ, миқдорӣ ва нархӣ маҳсулоти истеҳсолшавандаи соҳа рақобатпазирии он то ба ҳол дар сатҳи зарурӣ таъмин карда нашудааст. Ҳаҷми истеҳсоли баъзе аз маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар ҷадвали 2.2.1 оварда шудааст.

Ќадвали 2.2.1 - Нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои саноати сабук*

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						2020 нисбат ба:	
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015 бо маротиб	2019 бо %
Истеҳсоли риштаи пахтагин, тонна	4877,5	9054,7	17200,4	20739,6	19289,9	19286,9	3,9	99,9
Адрас, ҳазор м ²	-	-	56,5	75,3	95,6	143,2	-	149,8
Газвори абрешиӣ (матой атлас), ҳазор м ²	3,4	0,0	12,6	19,4	21,4	21,9	6,4	102,3
Либоси мактабӣ, ҳазор дона	537,4	1007,1	1081,2	1128,5	1121,4	926,6	1,7	82,6
Истеҳсоли ҷӯробу пайпоқ, млн ҷуфт	-	2,9	3,8	5,7	4,1	7,8	-	190,2
Ҳаҷми истеҳсоли қолин, млн м ²	1278,2	1691,2	2709,5	3056,0	4357,6	2657,6	2,1	61,0
Коркарди пусти чорво, ҳазор адад	-	389,6	430,8	458,2	534,2	620,0	-	116,0
Чарм, ҳазор дм ²	1115,5	1629,5	2339,9	5047	4247,1	5880	5,3	138,4
Истеҳсоли пойафзол, ҳазор ҷуфт	480,6	472,2	797,8	798,2	877,1	1012,3	2,1	115,4

Манбаъ: Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021 с.

* беназардошти ҳаҷми истеҳсоли корхонаҳои пахтаозакунӣ

Тавре, ки маълумоти қадвал нишон медиҳад, истеҳсоли риштаи пахтагин дар корхонаҳои ресандагӣ давоми солҳои 2015-2018 мунтазам тамоюли мусбӣ дошта, солҳои 2019-2020 ҳаҷми истеҳсол рӯ ба коҳишбӣ ниҳодааст. Давоми соли 2016 корхонаҳои ресандагӣ дар ҳаҷми 9054,7 тонна риштаи пахтагин истеҳсол кардаанд, ки нисбат ба соли 2015 4177,2 тонна зиёд мебошад. Ҳамчунин, дар ин давра 2,5 млн. метри мураббаъ газворҳои пахтагин низ истеҳсол гардидааст. Корхонаҳои болозикр давоми соли 2017 бошад, ҳаҷми истеҳсоли риштаи пахтагинро ба 17195,2 тонна расонидаанд, ки нисбат ба соли 2016 8261,2 тонна зиёд буда, суръати афзоиш 192,5 % - ро ташкил медиҳад. Дар ин давра дар коргоҳҳои бофандагӣ 3357,7 ҳазор метри мураббаъ матоъҳои пахтагин истеҳсол гардидааст, ки нисбат ба соли 2016 782 ҳазор метри мураббаъ зиёд мебошад.

Дар соли 2018 ҳаҷми истеҳсоли риштаи пахтагин аз ҷониби корхонаҳои ресандагӣ ба 20739,6 тонна расонида шуд, ки нисбат ба соли

2017 3539,2 тонна (120,6 %) зиёд мебошад. Ҳамчунин, давоми соли 2018 дар коргоҳҳои бофандагии корхонаҳои мазкур 7512,3 ҳазор метри мураббаъ матоъҳои пахтагин истеҳсол гардидааст, ки ин рақам нисбат ба соли қаблӣ 162,1 ҳазор метри мураббаъ зиёд мебошад. Дар соли 2019 бошад ҳаҷми истеҳсол ба 19289,9 тонна расонида шуда, нисбат ба соли 2018 ба миқдори 1449,7 тонна коҳиш ёфтааст. Ҳаҷми истеҳсол дар соли 2020 низ нисбат ба солҳои 2018-2019 то андозае коҳиш ёфта, 19286,9 тоннаро ташкил медиҳад. Ин рақам дар муқоиса ба соли 2019 ба миқдори 3,0 ҳазор тонна кам ва ё ба 86,3 фоиз баробар мебошад.

Бояд қайд намуд, ки давоми соли 2020 дар сатҳи ҷумҳурӣ 101,5 ҳазор тонна нахи пахта истеҳсол гардидааст, ки нисбат ба соли 2019 ба миқдори 993 тонна кам мебошад. Дар соли 2020 аз ҷониби як қатор корхонаҳои коркарди нахи пахта иқтидорҳои мавҷуда самаранок истифода нашудааст. Бинобар ин, суръати афзоиши истеҳсоли ресмони пахтагин назар ба соли 2019 таъмин карда нашудааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки ба сифати яке аз омилҳои асосии коҳишёбии истеҳсоли ресмони пахтагин ин бевосита таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19) ва пастравии нархи он дар бозорҳои ҷаҳонӣ арзёбӣ мегардад.

Истеҳсолкунандагони асосии ресмони пахтагин дар солҳои охир, хусусан, дар соли 2020 ҶСП "Ҷунтай-Данғара С.С.Текстил" – и вилояти Хатлон, ҶДММ "ИИ Нассоҷии Тоҷик" – и шаҳри Душанбе ва ҶДММ "Органик ян" Ҷ.Расулови вилояти Суғд ба ҳисоб мераванд. Ҳиссаи онҳо дар маҷмуи истеҳсоли ресмон дар соли 2020 64,7 %, 6,4 %, 4,7 % - ро ташкил медиҳад.

Дар тақя ба маълумоти ҷамъбастии фаъолияти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ дар соли 2016 метавон қайд намуд, ки аз 59 шаҳру ноҳияҳои кишвар, ки марказҳои таълимӣ – истеҳсоли дар самти омӯзиши ҳунароҳои мардумӣ ташкил гардидаанд, дар 27 адади онҳо 168 марказҳои таълимӣ–истеҳсоли оид ба адрасу атласи дастбоф ташкил

гардидаанд. Аз ҷумла, дар вилояти Суғд – 159 адад, вилояти Хатлон – 6 адад, шаҳри Душанбе ва НТҚ – 3 адад ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон – 2 адад таъсис дода шудаанд. Давоми соли 2016 аз ҷониби ин марказҳо зиёда аз 17,2 ҳазор метри тӯлонӣ адрасу атласи дастбоф истеҳсол ва ба фурӯш бароварда шудааст. Давоми соли 2017 бошад, дар ҷумхури аз ҳисоби 3 корхона ҶДММ “Атласи Хуҷанд”, ҶДММ “Дук”, ҶСК “Суман” ва коргоҳу марказҳо 53,2 ҳазор м² матои адрас истеҳсол гардидааст. Инчунин, дар ин давра аз ҷониби ҶДММ “Атласи Хуҷанд” 12,6 ҳазор м² матои атлас истеҳсол карда шудааст.

Давоми соли 2018 дар сатҳи ҷумхури аз ҳисоби корхонаю марказҳо 75,3 ҳазор м² матои адрас истеҳсол гардидааст, ки назар ба соли 2017 18,8 ҳазор метри мураббаъ зиёд мебошад. Инчунин дар ин сол аз ҷониби ҶДММ «Атласи Хуҷанд» 19,4 ҳазор м² матои атлас истеҳсол карда шудааст, ки 6,8 ҳазор м² нисбат ба соли 2017 зиёд мебошад. Дар соли 2019 аз ҷониби корхона ва коргоҳу марказҳои болозикр 95,6 ҳазор м² матои адрас истеҳсол гардидааст, ки нисбат ба соли 2018 20,3 ҳазор м² ва ё 126,9 % зиёд мебошад. Дар соли 2020 бошад, аз ҷониби ҶДММ «Атласи Хуҷанд» истеҳсоли матои атлас ба 21,9 ҳазор метри мураббаъ расонида шуда, суръати афзоиш дар ҳаҷми 102,3 фоиз таъмин карда шудааст. Истеҳсоли матои пахтагин дар давраи ҳисоботӣ зиёда аз 13,7 млн метри мураббаъро ташкил дод, ки назар ба соли гузашта 982,9 ҳазор метри мураббаъ зиёд буда, суръати афзоиш 107,7 фоиз таъмин шудааст. Ҳамин тавр, соли 2020 дар маҷмӯъ ба маблағи 345,5 млн сомонӣ маҳсулоти дӯзандагӣ истеҳсол гардидааст, ки нисбат ба соли 2019 94,5 млн сомонӣ зиёд мебошад.

Қобили қайд аст, ки корхонаҳои ҷӯроббофӣ, аз ҷумла, ҶДММ «Ваҳдат», ҶСК «Нафиса» ва фабрикаи ҷӯроббофии «Наврӯз» давоми соли 2017 дар маҷмӯъ 3 млн. 872 ҳазор ҷуфт ҷӯроб истеҳсол кардаанд, ки нисбат ба соли 2016 960 ҳазор ҷуфт зиёд мебошад. Корхонаҳои мазкур

дар соли 2018 дар маҷмуъ 5 млн. 686,6 ҳазор чуфт ҷуроб истеҳсол кардаанд, ки нисбат ба соли 2017 1,8 млн. чуфт зиёд мебошад. Ҳаҷми истеҳсол дар соли 2019 4,1 млн. чуфт ва дар соли 2020 бошад зиёда аз 7,8 млн чуфт ҷӯробҳои пахтагин истеҳсол карда шудааст, ки назар ба соли 2019 ба миқдори 3,7 млн чуфт зиёд мебошад. Дар соли 2019 ҳиссаи калонро дар ҳаҷми умумии истеҳсоли ҷуробу пайпоқ ВМ ҶДММ "Ваҳдат текстайл" – и н. Ёвон соҳиб мебошад, ки ҳиссаи он 72,7 % - ро ташкил медиҳад. Дар соли 2020 бошад, ҳиссаи ҶДММ "Ваҳдат текстайл" – и шаҳри Душанбе дар маҷмуи истеҳсоли ҷуробу пайпоқ ба 80,0 % баробар аст.

Тавре маълумоти оморӣ чадвал нишон медиҳад ҳаҷми истеҳсоли корхонаҳои қолинбофӣ ҷумхурии сол то сол тамоюли афзоишбӣ дорад. Соли 2016 аз ҷониби корхонаҳои қолинбофӣ ҷумхурии 1,7 млн м² маҳсулоти рақобатпазир ва воридотивазкунанда истеҳсол карда шуд, ки нисбат ба соли 2015 413 ҳазор м² зиёд мебошад. Корхонаҳои мазкур дар соли 2017 бошад 2710,8 ҳазор м² маснуоти қолинӣ истеҳсол намудаанд, ки нисбат ба соли 2016 1019,6 ҳазор м² ва ё 160 % зиёд мебошад.

Дар соли 2018 корхонаҳои соҳа 3056 ҳазор м² маснуоти қолинӣ истеҳсол намудаанд, ки 346,5 ҳазор м² дар қиёс ба ҳамин давраи соли 2017 зиёд мебошад. Дар соли 2020 бошад, дар ҷумхурии истеҳсоли қолин ба 2 млн 657,6 ҳазор м² расонида шуд, ки нисбат ба соли 2019 1,7 млн м² кам мебошад. Қобили қайд аст, ки баста шудани бозорҳои дохилӣ давоми зиёда аз 1,5 моҳ ва аз ин ҳисоб суст гардидани фурӯши қолин сабаби асосии пастравии истеҳсолот дар ин соҳа маҳсуб меёбад. Тибқи таҳлилҳои гурӯҳи доимоамалкунандаи коршиносон оид ба тақмили фишангҳои тарифию ғайритарифии савдои хориҷӣ назди Вазорати рушди иқтисод ва савдо дар ҷумхурии талабот ба маҳсулоти қолинӣ дар як сол 7,5 млн м² ро ташкил дода, дар соли 2020 талаботи бозори дохилӣ бо қолини ватанӣ ҳамагӣ 34,7% таъмин карда шудааст.

Яке аз истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти қолинӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҶДММ "Қолинҳои Суғд" – и шаҳри Гулистони вилояти Суғд мебошад. Соли 2019 ҳиссаи он дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти қолинӣ 55,1%-ро ташкил медиҳад. Дигар корхонаи дар ҳаҷми калон истеҳсолкунандаи маҳсулоти қолинӣ дар ин сол ҶДММ "Мавлоноӣ Румӣ"–и ноҳияи Рудакӣ мебошад, ки ҳиссаи он дар маҷмуи истеҳсолоти маҳсулоти қолинӣ ба 37,7 % баробар аст. Дар соли 2020 низ нақши назаррасро дар истеҳсоли маҳсулоти қолинӣ ҶДММ "Қолинҳои Суғд" – и шаҳри Гулистони вилояти Суғд бо ҳиссаи 48,6 % мебошад. ҶДММ "Мавлоноӣ Румӣ" – и ноҳияи Рудакӣ бошад дар ин сол бо ишғоли ҳиссаи 36,4 % дар маҷмуи маҳсулоти қолинӣ мавқеи дуумро шғол менамояд.

Дар соли 2017 коркарди пусти чорво 433803,9 ададро ташкил дода буд, ки нисбат ба соли 2016 44218,6 адад зиёд мебошад. Корхонаҳои нисбатан фаъоли соҳа дар ин давра, асосан, ҶДММ «Пойафзоли чармӣ», ҶДММ «Тоҷик Интиқол», ҶДММ «Тоҷик Чарм», ҶДММ «Муҳаммадинаҷот» ва ҶДММ «Пойафзолдӯзи Хуҷанд» буданд, ки ҳаҷми коркарди пусти дар корхонаҳои мазкур аз 4150 то 151912 ададро ташкил медод. Солҳои охир (2019-2020) бошад корхонаҳои фаъоли коркарди пусти, аслан, ҶДММ "Тоҷик Интиқол"-и ш.Душанбе, ҶДММ "Матин чарм"-и ш.Душанбе, ҶДММ "Чарми Хуҷанд"-и ш.Гулистон, ҶДММ "Сомон чарм"-и ш.Гулистон ба ҳисоб мерафтанд, ки ҳаҷми истеҳсоли онҳо мувофиқан 206835 ва 96109, 137315 ва 185748, 170000 ва 40000, 207200 (дар соли 2020) доноро ташкил медиҳад.

Дар маҷмуъ давоми соли 2020 дар ҷумҳурӣ ҳаҷми истеҳсоли пойафзол боназардоштани истеҳсоли пойафзолҳои резинӣ ба 1012,3 ҳазор ҷуфт расонида шуд, ки дар қиёс ба соли 2019 ба миқдори 135,2 ҳазор ҷуфт ва ё 115,4% зиёд мебошад. Истеҳсолкунандагони фаъоли солҳои 2019-2020, ки маҳсулоти нисбатан рақобатпазир истеҳсол намудаанд, корхонаҳои шаҳри Душанбе ба ҳисоб меравад, аз ҷумла:

ЧДММ "Азиз-2015" (389,4 ва 400,0 ҳ. дона), ЧДММ "Сайёра 2020" (221,5 ва 269,5 ҳ. дона), ЧДММ "Чарм" (102,6 ва 163,6 ҳ. дона).

Давоми соли 2020 дар соҳаи саноати сабук 32 корхонаю коргоҳи нав ба истифода дода шуда, зиёда аз 600 шахрвандон бо ҷойи кор таъмин карда шудаанд⁵¹. Самти фаъолияти корхонаю коргоҳҳои навтаъсис ба коркарди нахи пахта, истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, ҷӯроб, халтаҳои полипропиленӣ, пахтаи кӯрпабоб, пойафзол ва мебел равона карда шудаанд. Боиси хурсандист, ки истеҳсоли корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ барои таъмини талаботи рӯзафзуни ҷомеа нигаронида шудааст. Тибқи маълумоти омори 57 корхонаи соҳа дар соли 2020 ба миқдори 9424,5 ҳазор дона ниқоби тиббӣ истеҳсол намудаанд. Инчунин, 19 корхонаи саноати сабук дар соли ҳисоботӣ 61229 дона халати муҳофизатии махсус ва 1600 дона сачоқчаҳои тиббӣ барои ҷарроҳӣ истеҳсол намуда, ба муассисаҳои тандурустӣ интиқол додаанд⁵².

Дар шароити афзоиши талабот ба маҳсулоти саноатӣ ва пешрафти фаъолияти инноватсионӣ яке аз самтҳои афзалиятноки баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ ин устувор намудани иқтидори истеҳсоли мебошад. Аз ин рӯ, бо мақсади васеъгардонии фондҳои истеҳсоли, татбиқи раванди инноватсионӣ ва беҳтаргардонии сифати маҳсулот дар корхонаҳои саноати сабук дар соли 2017 ба маблағи 20,04 ва дар соли 2019 дар ҳаҷми 68,4 млн сомонӣ дастгоҳу таҷҳизоти истеҳсоли аз қабili ресандагӣ, қолинбофӣ, ҷӯроббофӣ, дӯзандагӣ, мебелбарорӣ ва коркарди чарм аз хориҷи кишвар ворид ва васлу насб карда шудаанд.

Сарфи назар аз иқтидорҳои нави мавриди истифода қарор додашуда, ҳиссаи нахи пахтаи дар дохили ҷумҳурӣ коркардшуда хеле кам буда, қисми зиёди он ба хориҷи кишвар содирот мегардад.

⁵¹ Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021 с.

⁵² Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021 с.

Таҳлилҳои иқтисодӣ собит намуданд, ки дар ҳолати коркарди нахи пахта дар корхонаҳои саноатии кишвар то маҳсулоти тайёр (матой ва либосворӣ) даромади соф аз ҳар як гектари пахта (самаранокии истеҳсолот) нисбат ба даромад аз фурӯши нахи ашёи хом ба хориҷи кишвар бо нархи арзони ночиз бамаротиб афзун мегардад.

Тавре дар боло қайд намудем, шумораи корхонаҳои дӯзандагӣ дар қиёс бо дигар корхонаҳои зерсоҳаҳои саноати сабук зиёд мебошанд. Бинобар ин, ҳиссаи онҳо низ аз ҳаҷми истеҳсоли умуми маҳсулоти соҳа назаррас мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли корхонаҳои дӯзандагии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро давоми солҳои 2015-2020 дар ҷадвали навбатӣ дида мебароем (Ҷадвали 2.2.2.).

Ҷадвали 2.2.2. - Истеҳсоли корхонаҳои дӯзандагии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2015-2020, ҳазор сомонӣ

Ҷумҳурий ва минтақаҳо	Солҳо						2020 нисбат ба:	
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015 бо маротиб	2019 бо %
Ҷумҳурии Тоҷикистон	108838,2	143074,2	203065,5	267171,5	260584,7	345527,7	3,2	132,6
Вилояти Суғд	82474,0	118430,6	169522,5	227395,2	201979,5	283295,7	3,4	140,2
Вилояти Хатлон	5736,2	7228,1	9039,6	9215,5	13876,5	15279,9	2,7	110,1
ВМКБ	1745,4	2178,0	2807,5	3466,6	2975,6	1842,9	1,1	61,9
шаҳри Душанбе	18641,4	15126,7	21312,3	26599,7	40389,9	42510,9	2,3	105,2
НТЧ	241,2	110,8	383,5	3961,3	5321,9	2598,6	10,8	48,8

Манбаъ: Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021 с. ва ҳисоби муаллиф.

Тавре аз рақамҳои оморӣ ҷадвали 2.2.2 дида мешавад, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагии корхонаҳои минтақаҳои ҷумҳурий дар аксарияти солҳо тамоюли афзоишбӣ дорад. Маълумоти ҷадвал нишон медиҳад, ки ҳиссаи калонро дар маҷмуи маҳсулоти соҳа корхонаҳои дӯзандагии вилояти Суғд (аз 75,8 то 85,1 %) ишғол менамоянд. Дар баробари ҳаҷми зиёди истеҳсол, маҳсулоти корхонаҳои минтақаи мазкур дар бозорҳои дохилию хориҷӣ нисбатан мавқеи рақобатпазириро соҳиб

мебошад. Аз ҳисоби ҳисса дар маҷмуи маҳсулоти соҳа ҷойи дуюмро корхонаҳои дӯзандагии шаҳри Душанбе бо ишғоли аз 9,9 то 17,1 % соҳиб мебошанд. Ҷойи сеюмро корхонаҳои саноати дӯзандагии вилояти Хатлон бо ҳиссаи аз 3,4 то 5,3 % ишғол менамоянд.

Динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти дузандагӣ чун дигар маҳсулоти соҳаи саноат сабабҳои объективии худро дорад. Масалан, бинобар сабаби кам гардидани фармоишот ба корхонаҳои ҚДММ «Ҷавонӣ» ва ҚДММ «САТН»- и шаҳри Хуҷанд ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ дар соли 2019 260,6 млн сомони ро ташкил дод, ки дар қиёс ба соли 2018 6,6 млн сомонӣ коҳиш ёфтааст.

Ҷадвали 2.2.3 - Истеҳсоли корхонаҳои дӯзандагии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2015-2020, ҳазор сомонӣ

Корхонаҳо ва минтақаҳои ҷойгиршавии онҳо		Солҳо					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020
Вилояти Суғд							
ҚДММ «Ҷавонӣ»		43635,1	62983,4	89208,1	91622,0	67881,0	153361,4
Ҳиссаи ҚДММ «Ҷавонӣ» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, %:	сатҳи ҷумҳурӣ	40,1	44,0	43,9	34,3	26,0	44,4
	сатҳи вилоят	52,9	53,2	52,6	40,3	33,6	54,1
ҚДММ «САТН»		26585,6	42796,8	59936,2	71948,0	62656,5	63417,9
Ҳиссаи ҚДММ «САТН» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, %:	сатҳи ҷумҳурӣ	24,4	29,9	29,5	26,9	24,0	18,3
	сатҳи вилоят	32,2	36,1	35,3	31,6	31,0	22,4
Вилояти Хатлон							
ҚММ «Коргӯҳи дӯзандагӣ»		597,6	1213,5	2007,3	1583,8	4792,2	2892,2
Ҳиссаи ҚММ «Коргӯҳи дӯзандагӣ» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, %:	сатҳи ҷумҳурӣ	0,5	0,8	1,0	0,6	1,8	0,8
	сатҳи вилоят	10,4	16,8	22,2	17,2	34,5	18,9
ҚСК «Каёнуш»		325,9	326,3	619,5	654,3	499,0	250,0
Ҳиссаи ҚСК «Каёнуш» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дузандагӣ, %:	сатҳи ҷумҳурӣ	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,07
	сатҳи вилоят	5,7	4,5	6,8	7,1	3,6	1,6
ВМКБ							
«Корхонаи дӯзандагӣ»		1425,6	1970,4	2683,8	3344,1	2851,8	1613,2

Корхонаҳо ва минтақаҳои ҷойгиршавии онҳо		Солҳо					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳиссаи «Корхонаи дӯзандагӣ» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, %:	сатҳи ҷумхурий	1,3	1,4	1,3	1,2	1,81	0,5
	сатҳи вилоят	81,7	90,5	95,6	96,5	95,8	87,5
ҶММ «Соҳибкор Баҳор»		84,7	81,6	92,0	92,2	93,4	142,1
Ҳиссаи ҶММ «Соҳибкор Баҳор» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, %:	сатҳи ҷумхурий	0,08	0,06	0,04	0,03	0,03	0,04
	сатҳи вилоят	4,8	3,7	3,3	2,7	3,1	7,4
Шаҳри Душанбе							
ҶСК «Гулистони Душанбе»		0,0	417,9	2954,4	6192,0	11357,0	5531,2
Ҳиссаи ҶСК «Гулистони Душанбе» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, %:	сатҳи ҷумхурий	0,0	0,3	1,4	2,3	4,3	1,6
	сатҳи шаҳр	0,0	2,7	13,8	23,3	28,1	13,0
ҶММ «Ёқут-2000»		7993,0	4185,5	6270,4	9495,8	10907,3	4511,8
Ҳиссаи ҶММ «Ёқут-2000» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, %:	сатҳи ҷумхурий	7,3	2,9	3,1	3,5	4,2	1,3
	сатҳи шаҳр	42,9	27,7	29,4	35,7	27,0	10,6
НТЧ							
Муассисаи ислоҳотии С/П 3/10 Ваҳдат		219,1	87,7	107,1	47,5	0,5	-
Ҳиссаи муассисаи ислоҳотии С/П 3/10 Ваҳдат дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, %:	сатҳи ҷумхурий	0,2	0,06	0,05	0,02	-	-
	сатҳи НТЧ	90,8	79,1	27,9	1,2	0,009	-

Манбаъ: Муаллиф дар асоси маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб кардааст.

Аз маълумоти ҷадвали 2.2.3 дида мешавад, ки корхонаҳои дӯзандагии вилояти Суғд, аз ҷумла, ҶДММ «САТН» ва ҶДММ «Ҷавонӣ» дар ҳаҷми нисбатан калон маҳсулот истеҳсол намуда, дар қиёс ба корхонаҳои дигар минтақаҳои ҷумхурий нисбатан фаъол мебошанд. Масалан, ҳиссаи ҶДММ «Ҷавонӣ» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагии сатҳи ҷумхурий аз 26 то 44,4 % ва дар сатҳи вилоят аз 33,6 то

54,1 % мебошад. Ҳиссаи ҚДММ «САН» бошад, дар сатҳи ҷумҳурӣ аз 18,3 то 29,9 % ва дар сатҳи вилоят аз 22,4 то 36,1 % - ро ташкил медиҳад. Рақамҳои мавҷуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳиссаи маҳсулоти корхонаҳои мазкур дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ то андозае назаррас буда, мавқеи рақобатпазирии худро муайян намудааст. Корхонаҳои мазкур соли 2020 2 млн 700 ҳазор дона ниқобҳои тиббиро низ ба Ҷумҳурии Италия содирот намудаанд, ки шаҳодати рақобатнокии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ дар бозорҳои хориҷи кишвар мебошад⁵³. Аз маълумоти овардашуда чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки маҳсулоти корхонаҳои дӯзандагии болозикр дар сатҳи вилоят ва сатҳи ҷумҳурӣ рақобатпазир мебошад.

Ҳиссаи маҳсулоти корхонаҳои дӯзандагии вилояти Хатлон ҚММ «Коргоҳи дӯзандагӣ» ва ҚСК «Каёнуш» дар сатҳи вилоят нисбат ба дигар корхонаҳои дӯзандагӣ то андозае назаррас буда, дар сатҳи ҷумҳурӣ ҳиссаи ночизро соҳиб мебошанд. Ҳолати мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки маҳсулоти истеҳсолкардаи корхонаҳои мазкур мавқеи рақобатпазирии устувор надошта, талаботи доираи нисбатан хурди истеъмолкунандагонро қонеъ менамояд. Дар ВМКБ бошад, танҳо ҳаҷми маҳсулоти «Корхонаи дӯзандагӣ» дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагии вилоят қаноатбахш (аз 81,7 то 96,5 %) мебошад ва нисбатан мавқеи устувори рақобатпазирӣ дорад.

Давоми давраи таҳлилшуда байни корхонаҳои дӯзандагии шаҳри Душанбе танҳо ҳаҷми истеҳсоли ҚММ «Ёқут-2000» нисбатан қаноатбахш буда, аз 10 то 42,9 %- ро ташкил медиҳад, ки ин рақам дар сатҳи ҷумҳурӣ низ қисман мусбӣ арзёбӣ карда мешавад. Муассисаи ислоҳотии С/П 3/10 Ваҳдат дар байни корхонаҳои дӯзандагии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ аз ҳисоби ҳаҷми истеҳсол нисбатан фаъол мебошад.

⁵³ Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021 с.

Яке аз нишондиҳандаҳое, ки сатҳи рақобатпазирии маҳсулотро муайян менамояд, ҳаҷми содироти он мебошад. Баъзе аз номгӯи маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ дар хориҷи кишвар хирдори худро пайдо намудааст. Давоми солҳои 2015-2020 ҳаҷми содироти маҳсулоти корхонаҳои соҳа ба хориҷи кишвар тамоюли афзоишбӣ дорад, ки ҳолати мазкур аз мавқеи рақобатпазирӣ пайдо намудани маҳсулоти соҳа дар бозорҳои берунӣ шаҳодат медиҳад (ниг. ба ҷадвали 2.2.4).

Ҷадвали 2.2.4 - Содироти маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ ба хориҷи кишвар дар солҳои 2015-2020

Нишондиҳандаҳо							2020 нисбат ба	
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015 бо маротиба	бо %
Содироти маҳсулоти саноати сабук дар маҷмуъ, млн доллар	-	-	503,1*	229,2	203,0	199,0	-	98,0
Содироти риштаи пахтагин, ҳ.доллар	7525,6	11668,5	36256,6	40507,9	40630	36094	4,8	88,8
Содирот ба сари ҳар 100 тона риштаи пахтагини истеҳсолшуда, ҳ.доллар	154,2	128,9	210,8	195,3	210,6	187,2	1,2	88,9
Матои пахтагин, ҳ.доллар	495,9	247,2	503,3	335,6	1056	1307	2,6	123,8
Маҳсулоти дӯзандагӣ, ҳ.доллар	10384,9	14158,5	18676,1	27595,3	16216	20868	2,0	128,7
Маснуоти қолинӣ, ҳ.доллар	72,4	22,7	157,0	219,2	374	181	2,5	48,4
Содирот ба сари ҳар як 1000 м ² қолини истеҳсолшуда, ҳ.доллар	5,6	1,3	5,8	7,2	8,6	6,8	1,2	79,1
Содироти чӯробҳо, ҳ.доллар	483,5	379,0	189,1	333,3	434	552	1,1	127,2
Содирот ба сари ҳар як 1000 чуфт чӯробу пайпоқи истеҳсолшуда, ҳ.доллар	0	0,131	0,50	0,58	0,106	0,71	-	669,8
Пӯсти коркардшуда (чарм), ҳ.доллар	2897,5	3505,0	1989,8	3605,8	2655	2876	0,99	108,3
Содирот ба сари ҳар як 1000 адад пусти коркардшуда, ҳ.доллар	-	9,0	4,6	7,9	5,0	4,6	-	92,0

Манбаъ: Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Душанбе, 2021 с. ва ҳисоби муаллиф.

* млн сомонӣ.

Қобили қайд аст, ки дар ҶДММ «Ҷавонӣ», ҶДММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик», ҶДММ «САТН», ҶСК «Ресандаи Қурғонтеппа», ҶДММ «Нассоҷи Хуҷанд» ва ҶСП «Бофандаи Норак» матоъҳои пахтагини рақобатпазир истеҳсол гардида, дар баробари таъмини эҳтиёҷоти истеҳсолоти худӣ, ҳамзамон ба хориҷи кишвар матоъ ва маҳсулоти тайёри дӯзандагӣ содирот менамоянд. Дар натиҷаи қорӣ намудани хатҳои нави технологӣ дар ҶДММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик», ҶДММ «Нассоҷи Хуҷанд», ҶДММ «Ҷавонӣ» ва ҶДММ «САТН» истеҳсоли матои омехта, яъне матои пахтагин ва полиэфирӣ, ҳамчунин рангубори он ба роҳ монда шудааст. Ҳолатҳои зикршуда аз устуворгардии мавқеи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои зикршуда шаҳодат медиҳанд. Тавре қайд намудем истеҳсолкунандагони асосии матоъҳои пахтагин низ дар кишвар ҶДММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик», ҶДММ «Ҷавонӣ» ва ҶДММ «САТН» мебошанд. Ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии истеҳсоли матоъҳои пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна 40, 30 ва 20 фоизро ташкил медиҳад.

Маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ сол то сол харидори худро пайдо намуда, дар баробари қонеъ намудани талаботи истеъмолкунандагони дохилӣ ба хориҷи кишвар низ содирот карда мешавад. Масалан, давоми соли 2017 аз ҷониби корхонаҳои соҳаи саноати сабук ба хориҷи кишвар ба маблағи зиёда аз 503,1 млн. сомонӣ маҳсулот, аз ҷумла, ришта ва риштаи пахтагини рангкардашуда, матоъ, маҳсулоти дӯзандагӣ, маснуоти қолинӣ, вет-блю, нахи абрешим ва ҷӯробҳо содирот гардидааст. Содироти маҳсулоти истеҳсолкардаи корхонаҳои саноати сабук ба хориҷи кишвар дар соли 2018 229,2 ва дар соли 2019 203,1 млн доллари ИМА-ро ташкил дода буд, ки ҳаҷми содирот дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 26,1 млн сомонӣ коҳиш

ёфтааст. Коҳишёбӣ асосан аз ҳисоби содироти нахи пахта ба вуқӯъ омадааст. Ҳамчунин, аз ҷониби корхонаҳои саноати сабук нахи пахта, ришта ва матои пахтагин, пусти хом ва коркардшуда, пилла ва пасмондаи абрешим, шим, нимшим, либоси варзишӣ, қолин ва ҷӯробҳои пахтагин ба хориҷи кишвар содирот гардидаанд.

Тавре аз маълумоти ҷадвал дида мешавад, содироти маҳсулоти соҳа дар соли 2020 199 млн доллари ИМА-ро ташкил кардааст, ки нисбат ба соли 2019 ба маблағи 4,0 млн доллари ИМА коҳиш ёфтааст. Воқеан пастравии ҳаҷми содироти маҳсулот асосан аз ҳисоби пастравии нархи нахи пахта ва ресмони пахтагин дар бозорҳои ҷаҳонӣ арзёбӣ мегардад. Инчунин, дар натиҷаи хуруҷи бемории коронавирус ва баста шудани сарҳадоти Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Федератсияи Россия, ки самти содироти маҳсулоти саноати сабуки ватанӣ ба ҳисоб мерафтанд, сабаби коҳишёбии ҳаҷми содирот гардидаанд.

Аз маълумоти оморӣ содироти маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук маълум мегардад, ки дар соли 2018 як тонна ресмони пахтагӣ ба арзиши 2315,8 доллари ИМА содирот шудааст. Ин рақам дар соли 2019 2199,3 ва дар соли 2020 то ба 2055,3 доллари ИМА расидааст, ки ғайриқаноатбахш арзёбӣ мегардад. Чунки арзиши содиротии маҳсулоти болозикр мунтазам тамоюли коҳишёбӣ дорад. Арзиши содиротии дигар маҳсулоти саноати сабук, яъне чарм низ солҳои охир дар ҳолати динамикӣ қарор дошта, дар соли 2018 як тоннаи он ба арзиши 725,9 доллари ИМА, дар соли 2019 679,9 ва дар соли 2020 арзиши содиротии маҳсулот ба 942,0 доллари ИМА баробар гардидааст.

Рақамҳои таҳлилии овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки арзиши содиротии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ, аз ҷумла, истеҳсоли ресмони пахтагӣ ва чарм дар бисёр маврид тамоюли коҳишёбӣ дорад. Корхонаҳои мазкурро зарур аст, ки дар баробари истеҳсоли маҳсулоти зикршуда истеҳсоли матоъ, пойафзол ва дигар

молҳоро то ҳадди ниҳой суръат бахшанд, чунки арзиши маҳсулоти содиротии онҳо дар намуди ресмони пахтагӣ ва чарм барои соҳа ва иқтисодиёти миллӣ на он қадар манфиатнок мебошад.

Содироти маҳсулоти дӯзандагиро корхонаҳои соҳа дар намуди шим, либоси занонаи пахтагин, либоси мардонаи пахтагин, костюми варзишӣ, куртаи мардона, майка ва футболка ба роҳ мондаанд. Аммо ҳаҷми содироти маҳсулотҳои мазкур то андозае ғайриқаноатбахш мебошад, чунки ҳаҷми содироти қисми зиёди онҳо тамоюли коҳишёрӣ доранд. Масалан, ҳаҷми содироти либоси мардонаи пахтагин аз 702 ҳазор доллари соли 2018 то ба 317 ҳазор доллар дар соли 2020 расидааст, ки камшавии ҳаҷми содироти маҳсулоти мазкур 2,2 маротиба мебошад.

Тибқи маълумоти оморӣ либоси мактабӣ дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 дар корхонаҳои дӯзандагии ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ кам истеҳсол гардидааст. Танҳо корхонаҳои шаҳри Душанбе ҳаҷми истеҳсолро дар ҳаҷми 102,5 % таъмин кардаанду халос. Аз ин маълумотҳо чунин хулоса кардан мумкин аст, ки либосҳои мактабии истеҳсоли корхонаҳои ватанӣ ҳатто дар бозорҳои дохилӣ мавқеи рақобатпазиро соҳиб нест. Маълумоти воқеӣ нисбат ба маҳсулоти болозикр нишон медиҳад, ки либосҳои мактабии истеҳсоли корхонаҳои ватанӣ на аз ҳисоби нарх, балки аз ҳисоби сифат рақобатпазир нест. Аз ҳисоби саҳм дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ дар ҷойи аввал корхонаҳои вилояти Суғд бо ҳиссаи 35,4 % меистанд, дар ҷойи дуюм корхонаҳои вилояти Хатлон (30,2 %) ва ҷойи сеюмро корхонаҳои шаҳри Душанбе бо ҳиссаи 27,1 % ишғол менамоянд. Тавре дар боло қайд намудем, корхонаҳои дӯзандагии вилояти Суғд баробари ҳаҷми калони истеҳсолот рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолиро таъмин карданд.

Барои тасдиқи гуфтаҳои боло истеҳсоли либоси мактабӣ, ки аз ҷониби корхонаҳои дӯзандагии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст, дар ҷадвали 2.2.5 дида мебароем.

**Ҷадвали 2.2.5 - Истеҳсоли либоси мактабӣ аз ҷониби корхонаҳои
дӯзандагии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Корхонаҳо ва минтақаҳои ҷойгиршавии онҳо	Солҳо						
	2017		2018		2019		2020
	Ҳаҷми истеҳсол (дона)	Арзиши истеҳсол (сомонӣ)	Ҳаҷми истеҳсол (дона)	Арзиши истеҳсол (сомонӣ)	Ҳаҷми истеҳсол (дона)	Арзиши истеҳсол (сомонӣ)	Ҳаҷми истеҳсол (дона)
Шаҳри Душанбе							
ҚММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик»	170781	37,2	204937	36,5	221117	37,4	242364
Ҳиссаи ҚММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик» дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ, %	15,8		18,4		19,7		26,1
ҚММ «Ёқут-2000»	11500	30,4	20633	25,1	9051	46,1	0
Ҳиссаи ҚММ «Ёқут-2000» дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ, %	1,1		1,8		0,8		0
Вилояти Суғд							
ҚММ «Фарруҳи К» - и Хуҷанд	0	0	21400	50,0	16995	50,0	24734
Ҳиссаи ҚММ «Фарруҳи К» - и Хуҷанд дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ, %	0		1,9		1,5		2,7
ҚММ «Ҳусния Б» - и Ҷ. Расулов	12449	52,2	23101	35,0	12733	47,8	24734
Ҳиссаи ҚММ «Ҳусния Б» - и Ҷ. Расулов дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ, %	1,1		2,0		1,1		2,7
Вилояти Хатлон							
ҚММ «Коргоҳи дӯзандагӣ» - и Бохтар	14513	45,0	34144	51,8	55181	75,5	33251
Ҳиссаи ҚММ «Коргоҳи дӯзандагӣ» дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ, %	1,3		3,0		4,9		3,6
ҚММ «Зебо-75» - и Шаҳритус	0	0	20804	46,6	21364	43,2	31200
Ҳиссаи ҚММ «Зебо-75» - и Шаҳритус дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ, %	0		1,8		1,9		3,4
ВМКБ							
ҚММ «Кохи Бонувон» - и Дарвоз	0	0	7260	50,0	10956	56,7	4791
Ҳиссаи ҚММ «Кохи	0		0,6		1,0		0,5

Корхонаҳо ва минтақаҳои ҷойгиршавии онҳо	Солҳо						
	2017		2018		2019		2020
	Ҳаҷми истеҳсол (дона)	Арзиши истеҳсол (сомонӣ)	Ҳаҷми истеҳсол (дона)	Арзиши истеҳсол (сомонӣ)	Ҳаҷми истеҳсол (дона)	Арзиши истеҳсол (сомонӣ)	Ҳаҷми истеҳсол (дона)
Бонувон» дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ, %							
НТЧ							
КВД «Чевар-2014» - и Рашт	10404	31,2	15776	43,3	14052	41,8	17432
Ҳиссаи КВД «Чевар-2014» дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ, %	0,9		1,4		1,2		1,9
ВМ ҚММ «Шоҳком» - и Файзобод	0	0	2250	26,0	16363	26,1	6840
Ҳиссаи ВМ ҚММ «Шоҳком» дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабӣ, %	0		0,2		1,5		0,7

Манбаъ: Муаллиф дар асоси маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб кардааст.

Дар ҷадвали 2.2.5 корхонаҳои фаъоли дӯзандагии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи нишондиҳандаҳои ҳаҷми истеҳсол, арзиши истеҳсол ва ҳиссаи корхонаҳои мазкур дар маҷмуи истеҳсоли мактабӣ оварда шудааст. Нишондиҳандаҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки ҳиссаи ҚММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик» дар истеҳсоли либоси мактабӣ назаррас буда, давоми солҳои таҳлилшаванда дар маҷмуи истеҳсоли либоси мактабии сатҳи ҷумҳурӣ аз 15,8 то 26,1 % -ро ташкил медиҳад. Арзиши истеҳсоли либоси мактабӣ дар ҳадди минималӣ ба ВМ ҚММ «Шоҳком» - и Файзобод рост меояд, ки 26 сомонино ташкил медиҳад. Ҳадди максималии арзиши аслӣ ба ҚММ «Коргоҳи дӯзандагӣ» - и Бохтар рост меояд, ки давоми давраи таҳлилшаванда аз 45 то 75,5 сомонино ташкил медиҳад. Аз маълумоти воқеӣ бармеояд, ки маҳсулоти ҚММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик» нисбат ба дигар корхонаҳои дӯзандагӣ дастраси доираи васеи хонандагони шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ гардидаанд. Арзиши истеҳсоли либоси мактабӣ дар ҚММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик» ба ҳисоби миёна 37 сомонино ташкил медиҳад. Бочунин арзиш истеҳсол

намудани либоси мактабӣ метавонад рақобатпазирии маҳсулоти мазкурро аз ҳисоби нархҳои дастрас таъмин кунад. Бо назардошти рақамҳои қадвал чунин хулоса намудан мумкин аст, ки ба роҳ мондани истеҳсоли либоси мактабӣ бо арзиши истеҳсолии нишондодашуда ба корхонаҳои дӯзандагӣ, аз ҷумла, ба ВМ ҚММ «Шоҳком», ҚММ «ИИ Нассоҳии Тоҷик», ҚММ «Ёкут-2000» имконият медиҳад, ки мавқеи рақобатпазирии маҳсулоти худро аз ҳисоби нархҳои дастрас ишғол намоянд (Қадвали 2.2.6.).

Қадвали 2.2.6 - Ҳаҷми истеҳсоли риштаи пахтагин дар корхонаҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (тонна)

Корхонаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Вилояти Суғд						
ҚДММ "Сатн" - и шаҳри Хучанд	396,69	660,0	889,1	764,3	705,2	647,5
Ҳиссаи ҚДММ "Сатн" дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ, %	8,1	7,3	5,2	3,7	3,6	3,3
ҚДММ "Спитамен текстил" –и ноҳияи Спитамен	0,0	117,4	239,6	242,1	254,2	260,7
Ҳиссаи ҚДММ "Спитамен текстил" дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ, %	0,0	1,3	1,4	1,2	1,3	1,3
ҚДММ "Ҷавонӣ"-и шаҳри Хучанд	628,1	773,4	1006,7	993,7	783,3	773,6
Ҳиссаи ҚДММ "Ҷавонӣ" дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ, %	12,9	8,5	5,8	4,8	4,0	4,0
Вилояти Хатлон						
ҚДММ "Ресандаи Хатлон" ноҳияи Кушониён	20,0	63,1	772,0	1327,0	1048,0	1056,0
Ҳиссаи ҚДММ "Ресандаи Хатлон" дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ, %	0,4	0,7	4,5	6,4	5,4	5,5
ҚСК "Ресандаи Қурғонтеппа"- и шаҳри Бохтар	42,5	63,8	19,7	50,6	59,9	69,8
Ҳиссаи ҚСК "Ресандаи Қурғонтеппа" дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ, %	0,9	0,7	0,1	0,2	0,3	0,3
ҚСП "Чунтай-Данғара Син Силу Текстил" – и ноҳияи Данғара	0,0	2160,0	6752,6	12063	14709,2	12490,8
Ҳиссаи ҚСП "Чунтай-Данғара Син Силу Текстил" дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ, %	0,0	23,8	39,2	58,2	76,2	64,8

Корхонаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шаҳри Душанбе						
ҶДММ "ИИ Нассоҷии Тоҷик" шаҳри Душанбе	987,0	286,0	730,0	750,0	1227,0	1237,0
Ҳиссаи ҶДММ "ИИ Нассоҷии Тоҷик" дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ, %	20,3	3,2	4,2	3,6	6,4	6,4
НТҶ						
ҶДММ "Файзи Истиқлол 2011" шаҳри Ҳисор	272,6	972,3	2127,4	2161	382,8	2,8
Ҳиссаи ҶДММ "Файзи Истиқлол 2011" дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ, %	5,6	10,7	12,4	10,4	2,0	0,01

Манбаъ: Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021 с.

Аз рақамҳои ҷадвали 2.2.6 бармеояд, ки ҳаҷми истеҳсоли риштаи пахтагин дар корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ ягона нест. Аз ин хотир ҳиссаи онҳо дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти мазкур гуногун арзёбӣ карда мешавад. Соҳиб будани ҳиссаи назаррас дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти мазкур нишондиҳандаи мусбии рақобатпазирӣ доништа мешавад. Чунки дар шароити иқтисоди бозорӣ нақшаи истеҳсолии корхонаҳо дар асоси талаботи бозор ба роҳ монда мешавад.

Зиёд будани ҳиссаи корхона дар ҳаҷми истеҳсоли ин ё он намуди маҳсулот маънои ишғоли ҳиссаи муайяни бозорро дар назар дорад. Дар така ба ин гуфтаҳо қайд кардан бамаврид аст, ки риштаи истеҳсолнамудаи ҶСП "Чунтай-Данғара Син Силу Текстил" дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ истеъмолкунандаи худро дорад. Чунки давоми солҳои 2015-2020 ҳиссаи маҳсулоти корхонаи мазкур дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ аз 23,8 то 76,2 % - ро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, ҳиссаи дигар корхонаҳои истеҳсолкунандаи риштаи пахтагин то андозае назаррас мебошад, аз ҷумла, ҶДММ «Чавонӣ» 4,0 то 12,9 %, ҶДММ "Файзи Истиқлол 2011" аз 2,0 то 12,4 %, ҶДММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик» 3,2 то 20,3 %, ҶДММ «САТН» 3,3 то 8,1 %. Маҳсулоти корхонаҳои номбурда дар заминаи истифодаи технологияҳои нисбатан

инноватсионӣ истеҳсол шуда, дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ истеъмолкунандаи худро пайдо кардааст.

Таҳлил ва омӯзиши маълумоти омории соҳа ба мо имконият дод, то рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳуриро аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо баҳодиҳӣ намоем. Натиҷаи баҳодиҳии гузаронидашуда нишон дод, ки маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки кишвар дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ то кунун ба сатҳи устувори рақобатпазирӣ нарасидааст. Новобаста аз он ки фаъолияти корхонаҳои соҳа дар самти истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ, баландсифат ва дар бозорҳои дохилию берунӣ ба рақобат тобовар нисбатан мусбӣ арзёбӣ карда мешавад, аммо шумораи чунин корхонаҳо назаррас нестанд.

2.3. Таҳлили омилҳои дохилӣ ва берунии таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук

Рақобатпазирии маҳсулотро омилҳои гуногун муайян менамоянд. Иқтисодчиён вобаста ба нигоҳи илмӣ худ низоми омилҳои ба баландшавӣ ва пастшавии сатҳи рақобатпазирии маҳсулот таъсиррасонро дар шаклҳои мухталиф пешниҳод кардаанд. Масалан, Гарбасевич С.Л. дар қори илмӣ худ маҷмуи омилҳои рақобатпазирии маҳсулотро ба дохилию берунӣ ҷудо кардааст⁵⁴. Аз нигоҳи иқтисодчӣ ба омилҳои берунӣ омилҳои институтсионалӣ, муқарраротҳои амалкунанда, ки конъюнктураи муҳити берунӣ ва сатҳи рақобатро дар бар мегиранд, шаклҳо ва усулҳои танзими давлатӣ, муносибати маҷмуи талабот ва тақлифот ва хусусиятҳои ташаккулёбии нархи омилҳои истеҳсолот шомил мебошанд. Ба ақидаи ӯ омилҳои дохилиро талаботи истеъмолкунандагон муайян менамояд, ки ба онҳо нарх, сифат, муҳлати сохтмон, хизматрасонии кафолатнок дохил мешаванд.

⁵⁴Гарбасевич С.Л. Организационно-экономических механизм обеспечения конкурентоспособности продукции предприятий Республики Беларусь[Текст] : дисс. ... канд. экон. Наук: 08.00.05: защищена 21.11.02: утв. 25.06.03 / Гарбасевич Сергей Леонидович. – Мн., 2002. – 220 с.

Иқтисодчии дигар Трубилин А. низ омилҳои рақобатпазирии маҳсулотро чунин таснифбандӣ кардааст: а) омилҳое, ки барои ташаккули рақобатпазирии маҳсулот дар муҳити берунӣ таъсир мерасонанд, ба монанди тамоюли рушди иқтисодӣ ва бозор, тағйироти конъюнктура, тағ-йирот дар ҳаёати рақибон, имидж ва нуфузи корхона; б) нишондиҳандаҳои сифатӣ иқтисодии маҳсулот, ки ба ҷараёни ташаккули арзиши асли ва нархи он таъсир мерасонанд⁵⁵.

Ҳамин тавр, маълум карда шуд, ки рақобатпазирии дилхоҳ маҳсулотро маҷмуи омилҳо муайян менамоянд, ки онҳо на танҳо ба дихилию берунӣ таснифот мешаванд, балки вобаста ба дараҷа ва самти таъсиррасониашон ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот гурӯҳбандӣ карда мешаванд.

Баҳри муайян намудани омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ, ки ба таври мустақим ва ғайримустақим ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ таъсир мерасонанд, гузаронидани таҳлили PEST (таҳлили омилҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ) муносиб мебошад. Натиҷаи таҳлил дар ҷадвали 2.3.1 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.3.1 - Натиҷаи таҳлили PEST – и омилҳои муҳити дохилӣ ва берунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ

Омилҳои сиёсӣ	Омилҳои иқтисодӣ
1.Босуботии ҳокимият сатҳи ҷумҳурӣ; 2.Тағйироти қонунгузорӣ дар соҳаи саноати сабук; 3.Танзими давлатии соҳаи саноат, аз ҷумла, саноати сабук; 4.Амалкарди сиёсати истеҳсоли воридивазкунанда дар сатҳи ҷумҳурӣ.	1.Ҷой доштани таваррум дар мамлакат; 2.Афзоиши шумораи зиёди соҳибкорони воридкунандаи маҳсулоти истеҳсолкунандагони хориҷӣ; 3.Даромаднокии пасти маҳсулот; 4.Норасоии воситаҳои молиявии корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ.
Омилҳои иҷтимоӣ	Омилҳои технологӣ
1.Мавҷудияти талаботи чандирии истеъмолкунандагон ба маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук; 2.Ҳоҳиши истеъмолкунандагон барои	1.Истифодаи нокифояи технологияҳои навин дар соҳаи саноати кишвар; 2.Ҷой доштани технологияҳои аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва маънавӣ куҳнашуда дар

⁵⁵ Трубилин А. Конкурентоспособность – главный фактор эффективного производства [Текст]. / А.Трубилин // АПК: экономика, управление. – 2002. – №12. – С.39-46.

дастрасӣ доштан ба маҳсулоти баландсифат; 3.Рағбати истеъмолкунандагон барои беҳтар намудани шароити зиндагӣ; 4.Мавҷудияти фосола байни сатҳи даромад ва арзиши зиндагии истеъмолкунандагон.	корхонаҳои саноатӣ; 3.Сатҳи баланди истеҳлоки воситаҳои асосии корхонаҳои соҳа; 4.Сатҳи баланди талабот ба қувваи барқ ва масолеҳталабии маҳсулот бо сабаби истифодаи технологияҳои нисбатан қуқнашуда дар корхонаҳои саноатӣ; 5.Истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати маънавӣ қуқнашуда; 6.Пайдоиши намудҳои навини молу маҳсулот ва борҷомабандии онҳо, ки кафолати сифатро таъмин менамоянд.
--	---

Манбаъ: Муаллиф дар асоси методикаи таҳлили адабиёти 22 (Басовский Л.Е. Современный стратегический анализ / Л.Е.Басовский. – М.: Инфра-М, 2015. – 256 с.) ва шароити кунунии корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст.

Тавре аз маълумоти дар ҷадвал дида мешавад, ба омилҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ он омилҳое дохил мешаванд, ки фаъолияти корхонаро муайян намуда, ба мақомотҳои давлатӣ мансубанд, аз ҷумла, маҷмуи қонунҳо, барномаҳои соҳа ва лоиҳаҳо. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии мазкур сиёсати давлатиро дар соҳаи саноат, дастгирии давлатии субъектҳои соҳаи саноат ва дигар масъалаҳои ба инҳо монандро дар бар мегиранд. Масалан, ҳадафи чоруми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки саноатикунони босуръати кишвар доништа мешвад, аз ин рӯ, ин ҳуҷҷатро метавон ҳамчун омили мусбии рушди асосҳои институтсионалии соҳаи саноати сабук арзёбӣ намуд.

Ба омилҳои иқтисодӣ бошад пеш аз ҳама сатҳи таваррум дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешавад, ки баландшавии сатҳи нархи омилҳои истеҳсолоти маҳсулоти саноати сабукро ба вуҷуд меорад. Нишондиҳандаи мазкур дар соли 2020 – 9,4 %, дар соли 2019 – 8,0 %, дар соли 2018 – 5,4 %, дар соли 2017 – 6,3 %, дар соли 2016 – 6,0 %, дар соли 2015 – 5,0 %. Тавре аз рақамҳо маълум мегардад, сатҳи таваррум дар солҳои овардашуда яксон набуда, дар ҳолати динамики қарор дорад, ки ҳолати мазкур аз таъсири омилҳои гуногун ба иқтисодиёти миллӣ шаҳодат медиҳад.

Омилҳои иҷтимоӣ аслан он омилҳои мебошанд, ки барои расидан ба зинагии арзаӣ мардум таъсир мерасонанд. Аммо сатҳи таъсири омилҳои мазкур аз пардохтпазирии аҳоли вобастагӣ дорад. Даромади сарикасии аҳоли, ки яке аз нишондиҳандаҳои муайянкунандаи пардохтпазирии аҳоли доништа мешавад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол тамоюли мусбӣ дорад. Нишондиҳандаи мазкур агар дар соли 2015 3025,4 сомони ро ташкил меод, пас он дар соли 2016 3628,2 сомонӣ, дар соли 2017 3919,7 сомонӣ, дар соли 2018 4550,3 сомонӣ ва дар соли 2019 ба 5203,6 сомонӣ расидааст⁵⁶. Динамикаи мусбии даромади сарикасии аҳоли ҳамчун омили иҷтимоии таъсиррасон ба соҳаи саноат аз ҳисоби афзоиши хариди маҳсулоти саноатӣ баромад мекунад.

Гардиши чаканаи мол, ки хариди молу маҳсулот, аз ҷумла, маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук аз ҷониби аҳоли барои истеъмоли ниҳой ва истифодаи рӯзгор дар назар дошта мешавад, ҳамасола афзоиш меёбад. Тибқи маълумоти расмии Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015 гардиши чаканаи мол ба 14696,7 млн. сомонӣ баробар буд. Нишондиҳандаи мазкур дар соли 2016 16573,4 млн. сомонӣ, дар соли 2017 18959,6 млн. сомонӣ, дар соли 2018 20929,0 млн. сомонӣ ва дар ниҳоят соли 2019 ба 25456,8 млн. сомонӣ расидааст⁵⁷. Ҳолатҳои мазкур таъсиррасонии омилҳои иҷтимоиро ба фаъолияти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ аз ҳисоби афзоиши даромадҳои аҳоли, пайдоиши талабот ба молу маҳсулоти баландсифати саноатӣ ва натиҷаи ниҳоии он, ки баланд шудани сатҳи сифати зиндагии мардум мебошад, ба вуҷуд меорад.

Тавре аз маълумоти ҷадвал дида мешавад, омилҳои технологӣ аз ҳисоби прогресси илму техника дар соҳаи саноат ва дар ин замина

⁵⁶ Оморӣ солонаи Љумњурии Тоҷикистон. – Душанбе: АОПЉТ, 2020. – С.121.

⁵⁷ Оморӣ солонаи Љумњурии Тоҷикистон. – Душанбе: АОПЉТ, 2020. – С.408.

истеҳсоли маҳсулоти навин ва баландсифат ба пешрафти соҳа таъсир мерасонанд.

Ҳамин тавр, натиҷаи таҳлили PEST нишон дод, ки омилҳои муҳити берунӣ ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук таъсири назаррас мерасонанд. Аз ин ру, омилҳои мазкур ҳамчун имконияти рушди корхонаҳои саноати сабук баромад менамоянд. Ба сифати хатарҳои муҳити беруна бошад, омилҳои зерин баромад менамоянд: а) ноустувории ҳолати иқтисодиёт; б) афзоиши нархи омилҳои истеҳсолот; в) зиёд шудани талаботҳо ба сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда.

Бо мақсади муайян ва ошкор намудани таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ гузаронидани таҳлили SWOT мувофиқи мақсад мебошад, ки натиҷа аз он дар ҷадвали 2.3.2. ба низоми муайян дароварда шудааст.

Ҷадвали 2.3.2 - Натиҷаи таҳлили SWOT – и омилҳои дохилӣ ва берунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон

	Имкониятҳо	Хатарҳо
	<ul style="list-style-type: none"> – барномаҳои давлатӣ ва сиёсати давлатии рушди корхонаҳои саноати сабук; – зиёдшавии талабот ба маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук; – технологияҳои нави истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук. 	<ul style="list-style-type: none"> – ноустувории вазъияти иқтисодӣ; – афзоиши рақобат дар бозори маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук; – афзоиши нархи омилҳои истеҳсоли маҳсулот; – зиёд шудани талабот ба сифати маҳсулот
Тарафҳои пурқувват	Имкониятҳои тарафҳои пурқувват	Хатарҳои тарафҳои пурқувват
<ul style="list-style-type: none"> – шуҳрати мусбии корхонаҳои саноати сабук ва таҷрибаи ғании иҷрои корҳо дар бозор; – мавҷудияти шартномаҳои дарозмуддат бо таъминкунандагони асосӣ; 	<ul style="list-style-type: none"> – ҷорикунии технологияҳои нави истеҳсолӣ; – баландшавии сифат ва сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда; – такмили низоми ҳавасмандкунии кормандон. 	<ul style="list-style-type: none"> – сиёсати нархгузори чандирӣ; – истифодабарии максималии афзалиятҳо дар соҳаи хароҷот.

– кормандони баландхисос; – низоми бозомӯзии кормандони нав.		
Тарафҳои заиф	Имкониятҳои тарафҳои заиф	Хатарҳои тарафҳои заиф
– мушкилотҳои вобаста ба маҳсулоти ноқис ва нуқсондор; – интизоми пасти меҳнат; – кӯчиши (азкорравиӣ) кормандон; – нарасидани идорақунандагони ботачриба.	– ташкил намудани ҳавасмандии моддӣ баҳри кам намудани маҳсулоти ноқис ва нуқсондор; – ташкили чорабиниҳо дар самти кам кардани кӯчиши кадрҳо.	– ҷалби идорақунандагони ботачриба ба кор.

Манбаъ: Муаллиф дар асоси методикаи таҳлили адабиёти 22 (Басовский Л.Е. Современный стратегический анализ / Л.Е.Басовский. – М.: Инфра-М, 2015. – 256 с.) ва шароити кунунии корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст.

Аз маълумоти ҷадвал чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки самти афзалиятноки баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ ҳолатҳои зерин ба ҳисоб меравад:

1. Ҷорӣ намудани технологияҳои нави истеҳсоли;
2. Баланд бардоштани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда;
3. Таҳия ва ҷорӣ намудани чорабиниҳо дар самти баландбардории ҳавасмандии меҳнатии кормандони корхона.

Ҷорӣ намудани технологияи нави истеҳсоли имконият медиҳад, то молу маҳсулоти баландсифат ва мувофиқ ба талаботи истеъмолқунандагон, ки сатҳи баланди рақобатпазиро соҳиб аст, истеҳсол карда шавад. Баланд бардоштани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда паст кардани сатҳи истеҳсоли маҳсулоти ноқис ва нуқсондорро талаб менамояд. Аслан, истеҳсоли маҳсулоти ноқис ва нуқсондор бо таъсири омилҳои инсонӣ, яъне бо сабаби таҷрибаи нокифояи кормандон ва дигар сабабҳои объективӣ ба вуҷуд меояд. Чунки бисёре аз кормандон меъёри вақти кории худро иҷро накарда, интизоми меҳнатро вайрон менамоянд.

Сатҳи музди меҳнати кормандони истеҳсолии корхонаҳои саноати сабук то ба ҳол қаноатмандқунанда нест, инчунин дар самти ҳалли

мушкилоти истеҳсоли маҳсулоти ноқис ва нуқсондор, ҳавасмандии моддии кормандоне, ки фаъолияти бенуқсон доранд ва кучиши кадрҳои корхона чораҳо бояд андешид.

Барои ҳавасмандкунии фаъолияти меҳнати кормандони корхона бояд интизоми меҳнати устувор гардонида шавад, сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда баланд бардошта шуда, баҳри паст намудани кучиши кадрҳо низоми ҳавасмандкунии моддӣ ва ғайримоддӣ мукамал гардонида шавад. Аз нигоҳи мо низоми чорабиниҳои ҳавасмандии моддӣ ва ғайримоддӣ бояд аз унсурҳои зерин таркиб ёбад:

а) мукофоти моҳона ба кормандоне, ки нақшаи истеҳсоли маҳсулотро бе нуқсон иҷро кардаанд;

б) бо ифтихорномаҳои фахрӣ мукофотонидани кормандони беҳтарин бо иштироки васеи кормандолни корхона ҳар як семоҳа;

в) охири ҳар семоҳа мукофотонидани кормандон баҳри иҷрои меъёри моҳонаи вақти корӣ бе роҳ додан ба қонунвайронкуниҳо ва гирифтани ҷазои интизомӣ;

г) ҳамасола мукофотонидани кормандони содиқ (бовиҷдон), ки давоми сол меъёри нақшаи истеҳсолиро бе қоидавайронкуниҳо, роҳ надодан ба истеҳсоли маҳсулоти ноқису нуқсондор, инчунин бе сабабҳои узрнок роҳ надодан ба ғоибӣ дар ҷойи кор иҷро кардаанд.

Натиҷаи таҳлили омилҳои дохилӣ ва берунии таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук нишон дод, ки омилҳои манфии ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот таъсиррасон дар навбати аввал истифодаи таҷҳизотҳои куҳнаю истеҳлосшуда ва баъдан норасоии воситаҳои молиявии ба пешрафт ва рушди корхонаҳо сафарбаршаванда мебошад. Аммо солҳои охир омили манфие, ки ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот таъсири назаррас мерасонад, устувор гардидани фаъолияти миёнаровон мебошад, ки боиси афзоиши сатҳи нархҳо гаштааст. Ба сифати дигар омилҳои таъсиррасон метавон сифати

пасти ашёи хом ва масолеҳҳои дар рафти истеҳсоли маҳсулот истифодашавандаро дохил кард.

Аз нигоҳи мо, таъсири гурӯҳи дигари омилҳо, аз ҷумла, бозоромӯзии ноустувор, ҷараёни навкунии нисбатан сусути маҳсулот, сатҳи пасти тахассуснокии кормандон, технологияҳои номукаммали истеҳсолӣ ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот аҳамияти на он қадар калон дорад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳое, ки ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот таъсири манфӣи зиёд мерасонанд, гаронии андоз ва меъёри баланди Ҷоизаи қарзи бонкӣ мебошад. Таъсири омилҳои дигар аз ин ду омил вобастагии зиёд доранд.

Инчунин, натиҷаи таҳлилу омӯзишҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ як қатор омилҳои манфӣ таъсир мерасонанд. Аммо дар баробари ин, ҷорабиниҳои маҳдудкунии онҳо низ мавҷуданд, ки бо роҳи идоракунии сесатҳаи рақобатпазирӣ амалӣ карда мешавад (ниг. ба расми 2.3.1).

САТҲҲОИ ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ КОРХОНА	
САТҲИ ЯКУМ	<p>Омилҳои пасткунандаи рақобатпазирӣ маҳсулот, ки ба сиёсати иқтисодии давлат вобаста мебошанд:</p> <ul style="list-style-type: none"> – гаронии андоз дар ҷумҳурӣ; – афзоиши доимии (тамоюли пастшавӣ надоштан) – и нархи омилҳои истеҳсолот ва хизматрасониҳо; – меъёри баланди фоизи қарз дар низоми бонкии кишвар; – таъсири манфии таваррум; – ноустувории қурби асъори миллӣ; – ноустувории ҷимоя дар <p>Чорабиниҳои зарурии давлатӣ барои баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулот:</p> <ul style="list-style-type: none"> – паст намудани меъёри андозҳо; – таъмини устувории сиёсати молиявӣ иқтисодӣ; – паст намудани меъёри фоизи қарзҳои бонкҳои тижоратӣ; – аз манбаи андозбандӣ озод намудани сармоягузориҳои, ки барои иҷрои қарзҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-сохторӣ (КИТТС), инчунин хариди дастгоҳҳои истеҳсоли сафарбар мешаванд; – мавҷудияти даҳолати давлат ба ҷараёни фаъолияти корхонаҳо; – бунёди фазои иқтисодӣ бо корхонаҳои ватанӣ ва хориҷӣ; – ислоҳоти корхонаҳои саноати сабук; – дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти корхонаҳои сабук дар бозор; – солимгардонии муҳити сармоягузорию корхонаҳои саноати сабук.
САТҲИ ДУЮМ	<p>Омилҳои баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки хориҷӣ (барои маҳсулоти ватанӣ ҳамчун омилҳои манфӣ) дар бозорҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон:</p> <ul style="list-style-type: none"> – сатҳи пасти нархи маҳсулот; – сифати баланди маҳсулот; – фаъолнокии хизмати маркетингӣ ва рекламавӣ; – менеҷменти бомаҳорат; – имкониятҳои устувори молиявӣ; – имтиёзҳо дар соҳаи андоз, фоизи қарзи бонкӣ ва ғ.
САТҲИ СЕЮМ	<p>Чорабиниҳои зарурии корхонаҳои саноати сабук барои баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулот:</p> <ul style="list-style-type: none"> – баландбардории тахассуснокии кадрҳо; – азнавташкилкунии сохтори ташкилию идоракунии корхона; – навкунии дастгоҳҳои истеҳсолӣ; – барқарор намудани алоқаи кооперативӣ; – бунёди хизматрасонии маркетингии қобилиятнок. <p>Омилҳои дохилии (манфӣ) – и рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – истифодаи таҷҳизоти аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва маънавӣ куҳнашуда; – норасоии воситаҳои молиявӣ; – ҷараёни нисбатан сусти навкунии маҳсулот; – сифати пасти ашёи хом ва хизматрасониҳои вобаста ба таҳвили он; – афзоиши сатҳи нархҳо аз ҷониби миёнаравон; – фаъолияти заифи маркетингӣ ва маълумоти нокифоя оид ба бозор; – сатҳи нисбатан пасти тахассуснокии кормандон; – истифодаи технологияи номукаммали истеҳсолӣ; – фаъолияти бесамари менеҷмент дар корхона; – ноустувории фаъолияти корхона дар самти иҷрои қарзҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-сохторӣ (КИТТС).

Расми 2.3.1. Идоракунии сесатҳаи рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон (таҳияи муаллиф)

Дар расми 2.3.1 идоракунии сесатҳаи рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук оварда шудааст. Дар сатҳи якум татбиқи

чорабиниҳои зарурии давлатӣ омилҳои манфии рақобатпазирии маҳсулот, ки ба сиёсати иқтисодии давлат вобаста мебошанд, маҳдуд карда мешаванд.

Сатҳи дуҷуми идоракунии рақобатпазирӣ бо роҳи баландбардории афзалиятҳои рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабуки ватанӣ бояд амалӣ карда шавад, чунки дар бозорҳои ҷумҳурӣ омилҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки хориҷӣ мавҷуданд. Омилҳои манфие, ки дар муҳити дохилии корхонаҳои саноати сабук ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот таъсири манфӣ мерасонанд, дар натиҷаи татбиқи чорабиниҳои зарурии корхонаҳои соҳа маҳдуд карда шуда, бо ин роҳ рақобатпазирӣ таъмин карда мешавад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ таъмин кардани рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ имкон дорад, агар субъектҳои мазкур вазифаҳои зеринро иҷро карда тавонанд: а) тасдиқи мустақилияти истеъмолкунандагон; б) мутобиқшавии доимии истеҳсоли маҳсулот вобаста ба тағйири шароити бозор; в) ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон; г) таъмини озодии иқтисодии молистеҳсолкунандагон; ғ) худтанзимкунии молистеҳсолкунандагон; д) тафриқабандии истеҳсолкунандагон; е) тақсимои захираҳои байни истеҳсолкунандагон. Вобаста ба ин, чунин мешуморем, ки татбиқи саривақтӣ ва объективии вазифаҳои рақобат дар иқтисодиёт боиси ба вуҷуд омадани муҳити рақобатӣ мегардад. Муҳити рақобатии бамиеномада манфиатҳои истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагонро ҳифзи намуда, боиси ба миён омадани афзалиятҳои рақобатӣ ва рақобатпазирии корхона гардида, дар ниҳоят рақобатпазирии маҳсулотро таъмин менамояд.

Баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот аз омилҳои техникӣ низ вобаста мебошад, аз ҷумла, мукамалгардонии технологияи истеҳсоли маҳсулот; татбиқи лоиҳаҳои истеҳсоли маҳсулоти навин;

такмили унсурҳои чараёни истеҳсолот; рушди сохтории истеҳсолоти маҳсулоти навин; ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар истеҳсолот; омодагии ташкилӣ-идоракунии

Боназардошти пешравиҳо дар ҳаҷми истеҳсол ва сифати маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ то ба ҳол маҳсулоти корхонаҳои саноатии кишвар дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ мавқеи устувори рақобатпазириро соҳиб нест. Гузариши иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз низоми маъмурии идоракунии ба низоми иқтисоди бозорӣ ба соҳаи саноати кишвар як қатор омилҳои манфӣ таъсири худро расониданд, ки муҳимтарини онҳоро пешниҳод менамоем:

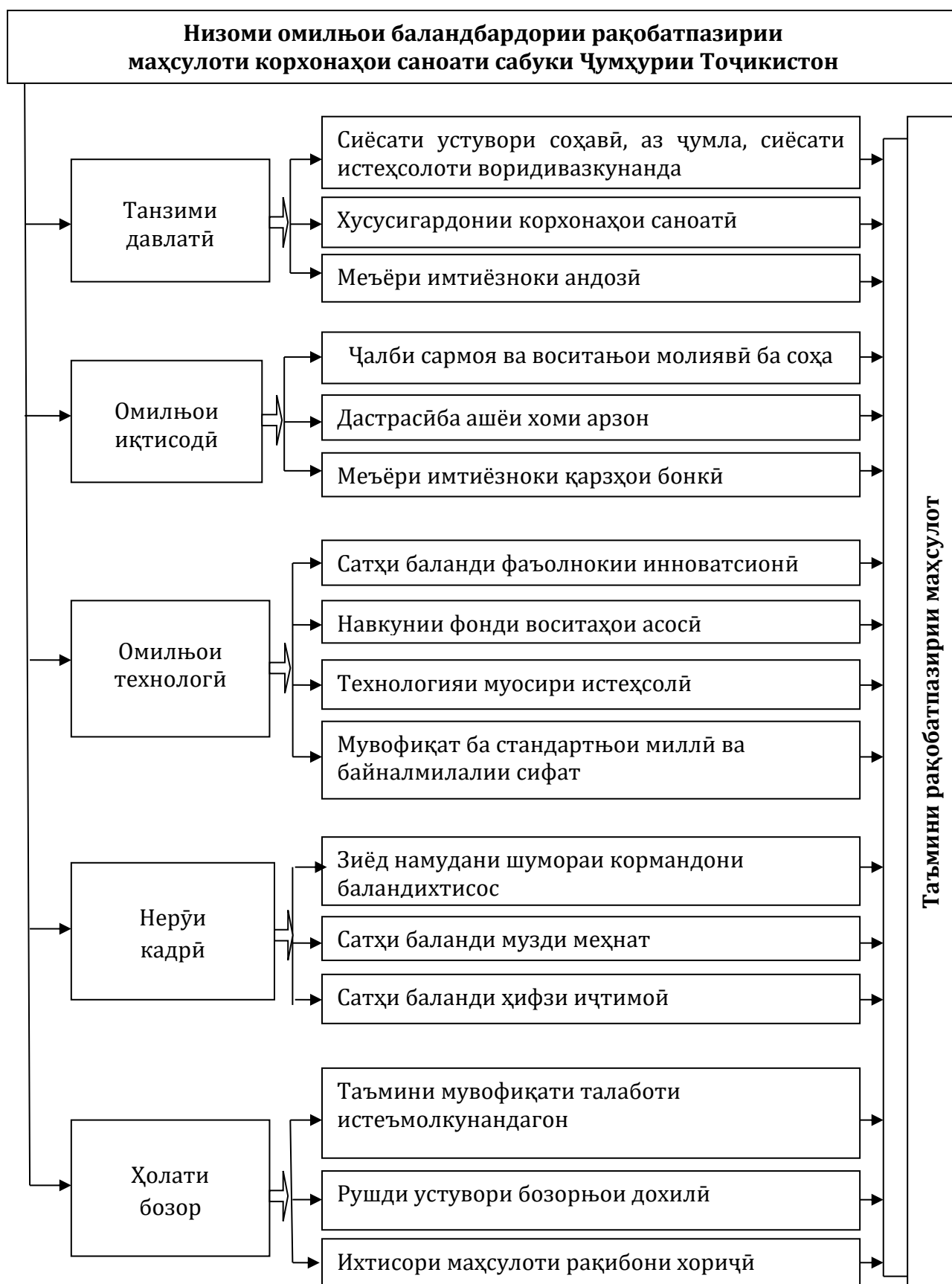
1. Амали нархҳои бепарвоёна, ки монополияи давлатӣ имконияти бартараф намудани онро надорад ва барои маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ низ муҳити рақобатнокро бунёд карда наметавонад. Натиҷаи таъсири манфии ҳолати бамиёномада боис шуд, то чараёни устуворгардии таваррум (мунтазам баландшавии сатҳи нархҳо) дар мамлакат мунтазам идома ёбад.

2. Таваққуфи (боздошти) таҷдиди техникаи корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла, саноати сабук.

3. Паст шудани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ, ки дар натиҷа ақибмонии техникаи истеҳсолот ва ихтисори ҳиссаи кормандони баландихтисосро ба миён овард.

4. Ихтисори ҳаҷми таҳқиқотҳои заминавӣ ва таҷрибавӣ дар натиҷаи камшавии босуръати молиякунонии барномаҳои илмӣ-техникӣ, инчунин аз байн рафтани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-созандагии (НИОКР) корхонаҳои саноатӣ ва истеҳсолоти илмталаб.

Боназардошти мушкилоти мавҷуда ва дигар монеаҳое, ки барои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ сади роҳ мешаванд, ба инобат гирифтани омилҳои баландбардории рақобатпазирӣ муҳим мебошад (ниг. ба расми 2.3.2).

**Расми 2.3.2. Низомии омилҳои баландбардории рақобатпазирии
маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон
(таҳияи муаллиф)**

Тавре аз расми 2.3.2 бармеояд, омилҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар намуди танзими давлатии соҳа, омилҳои иқтисодӣ, технологӣ, нерӯи кадрӣ ва ҳолати бозор менамоянд. Натиҷаи таъсири омилҳои зикршуда имконият медиҳанд, то сиёсати соҳавӣ қавӣ гардонида шавад, фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳа рушд ёфта, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва дар бозорҳои дохилию берунӣ рақобатпазиру воридотивазкунанда таъмин карда шавад.

Ҳосилнокии меҳнат яке аз омилҳои мебошад, ки ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ таъсири мусбӣ ва манфӣ расонида метавонад. Мутаассифона, омили мазкур на дар ҳама корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ барои рақобатпазирии маҳсулот мусбӣ мебошад. Нишондиҳандаи мазкур дар корхонаҳои саноати сабуки минтақаҳои мамлакат дар ҷадвали 2.3.3 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.3.3 - Ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои саноати сабуки минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазор сомонӣ

Нишондиҳанда ва минтақа		Солҳо						2020 бо маротиб нисбат ба:	
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015	2019
Корхонаҳои истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ	Вилояти Суғд	90,8	108,0	127,7	130,1	128,5	130,5	1,4	1,0
	Вилояти Хатлон	119,7	154,6	26,8	322,1	322,1	323,2	2,7	1,0
	ВМКБ	16,2	15,5	40,5	98,0	52,7	63,1	3,9	1,2
	Шаҳри Душанбе	16,0	14,9	18,4	20,2	31,5	34,2	2,1	1,1
Корхонаҳои истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	Вилояти Суғд	60,1	63,5	69,9	54,0	81,2	125,4	2,1	1,5
	Вилояти Хатлон	73,5	101,5	31,0	12,5	4,5	4,6	0,06	1,0
	ВМКБ	-	-	-	-	-	-		
	Шаҳри Душанбе	88,7	106,0	107,1	97,8	101,9	105,6	1,2	1,0

Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти **саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон**.– Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015.– С.31–37; 2017.– С.30–33; 2021.–С. 28 – 31.

Тавре аз ҷадвали 2.3.3 бармеояд, ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои саноати сабуки минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ қаноатбахш нест. Новобаста аз афзоиши мунтазами шумораи аҳоли, ки

истеъмолкунандагони маҳсулоти корхонаҳои мазкур ба ҳисоб мераванд, нишондиҳандаи ҳосилнокӣ дар солҳо тамоиюли мусбӣ ва манфӣ дорад. Ҳосилнокии меҳнат танҳо дар вилояти Хатлон нисбатан мусбӣ арзёбӣ мегардаду халос. Музди меҳнати кормандони истеҳсолоти саноатӣ дар ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ тамоюли афзоишёбӣ дорад, аммо он ба сатҳи ҳосилнокии меҳнат таъсири назаррасе нарасонидааст. Масалан, нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагии вилояти Суғд давоми солҳои 2015-2020 ба ҳисоби миёнасолоне 7,3% афзоиш ёфтааст. Нишондиҳандаи мазкур дар шаҳри Душанбе низ мувофиқан ба 18,9 % баробар мебошад. Ҳосилнокии меҳнат ба ҳисоби миёна дар корхонаҳои истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзоли манотиқи кишвар ба истиснои вилояти Суғд (18,1% афзоиши солоне) ва шаҳри Душанбе (3,2% афзоиши солоне) дар сатҳи паст қарор дорад.

Новобаста аз сатҳи нисбатан пастӣ ҳосилнокии меҳнат дар баъзе аз корхонаҳои зикршуда музди меҳнати кормандони онҳо, аз ҷумла, дар вилояти Хатлон 6,1% афзоиши миёнасолоне дорад. Аз рақамҳои ба даст овардашуда чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки нишондиҳандаи музди меҳнат дар қисмати зиёди корхонаҳои болозикр барои баландбардории ҳосилнокии меҳнат бетаъсир арзёбӣ мегардад. Аз маълумоти овардашуда чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст, ки маҳсулоти корхонаҳои соҳа то кунун мавқеи устувори рақобатпазирро соҳиб нест. Тавре қайд намудем, истеъмолкунандаи асосии маҳсулоти саноати сабук аҳоли мебошад ва маҳсулоти корхонаҳои соҳа, асосан, дар бозорҳои дохилӣ фурӯхта мешаванд. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки танҳо наздик ба 30 % - и аҳоли шомили табақаи миёна мебошанд, аз ин рӯ, омили аввалиндараҷаи таъмини рақобатпазирии маҳсулоти соҳа омили нархӣ ва баъдан омили сифатӣ дониста мешавад.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 2.1. таъсири музди меҳнат ба сатҳи ҳосилнокии меҳнат арзёбӣ гардида, муайян карда шуд, ки афзоиши музди меҳнат ҳамчун омили дохилӣ дар баъзе аз корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ барои баландбардории ҳосилнокии меҳнат то ҳадди зарурӣ мусоидат накардааст, аз ин рӯ, нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат барои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук низ бетаъсир боқӣ мондааст. Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии кормандони истеҳсолоти саноатии минтақаҳоро дар ҷадвали 2.3.4 дида мебароем.

Ҷадвали 2.3.4 - Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии кормандони истеҳсолоти саноатӣ дар минтақаҳо, сомонӣ

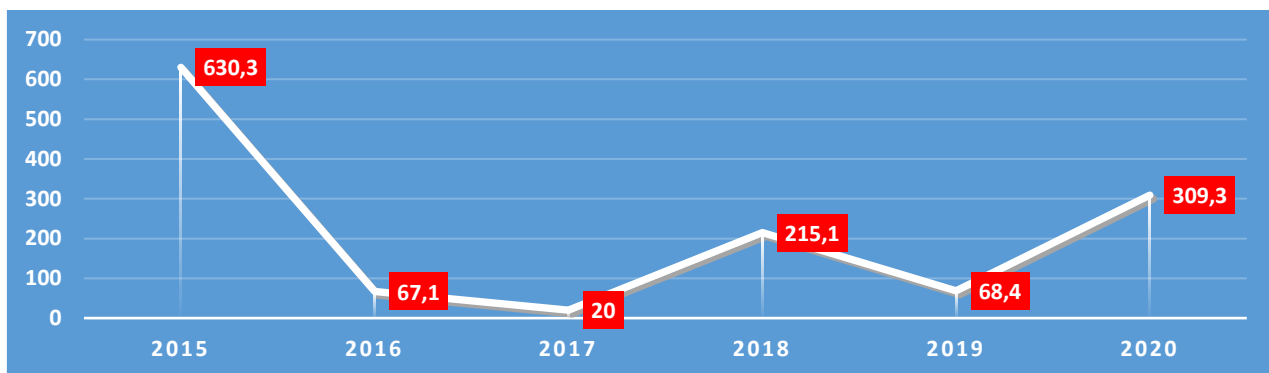
Нишондиҳандаҳо							2020 / 2015 бо маротиб
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҷумҳурии Тоҷик- истон	1187,74	1235,45	1513,73	1654,73	1698,21	1808,52	1,5
ВМКБ	1098,23	1619,30	1676,74	1878,40	1974,65	2269,21	2,1
Вилояти Хатлон	1268,88	1309,99	1431,89	1712,08	1666,38	1730,98	1,4
Вилояти Суғд	1275,26	1509,96	1714,13	1869,29	1945,10	1971,89	1,5
ш.Душанбе	1115,25	1154,20	1401,49	1403,38	1438,35	1548,17	1,4
Ноҳияҳои тобей ҷумҳурӣ	1013,02	1133,87	1309,68	1406,47	1518,98	1851,21	1,8

Манбаъ: муаллиф дар асоси маълумоти омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.– саҳ: 137 тартиб додааст.

Аз маълумоти ҷадвали 2.3.4 маълум аст, ки музди меҳнати кормандони истеҳсолоти саноатии мамлакат мунтазам тамоюли мусбӣ дорад. Ҳолати нишондиҳандаи мазкур низ метавонад то андозае барои ҳавасмандии кормандони истеҳсоли саноатӣ, баландбардории сатҳи сифати маҳсулот ва дар маҷмӯъ баҳри баландбардории рақобатпазирии он мусоидат намояд. Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии кормандони истеҳсолоти саноатӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ 8,7% афзоиши миёнасолона дорад. Ин рақам дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 17,7%, дар вилояти Хатлон 6,1%, дар вилояти Суғд 9,4%, дар

шаҳри Душанбе 6,5% ва дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 13,8 % баробар аст. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки индекси нархҳои истеъмоли ҳамазола майли афзоишбӣ дорад, бинобар ин, афзоиши музди меҳнат дар ҳаҷми зикршуда ба манфиат нахоҳад буд. Тавре аз ҷадвали 2.9. бармеояд, афзоиши музди меҳнати кормандони истеҳсолоти саноатӣ барои баландбардории ҳосилнокии меҳнат ва рақобатпазирии маҳсулот таъсири назаррас нарасонидааст. Қобили қайд аст, ки сатҳи баланди музди меҳнати кормандони истеҳсолоти саноатӣ ҳамчун зеромили нерӯи кадрӣ барои таъмини рақобатпазирии маҳсулот таъсири мустақим мерасонад. Аммо аз рақамҳои бадастовардашуда чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ аз омили ҳавасмандии кормандон вобастагии зиёд надорад.

Дар шароити кунунӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рақобатпазирии маҳсулот хусусияти инноватсионӣ доштани он мебошад. Истеҳсоли маҳсулоти баландсифату рақобатпазир аз дастрасӣ ва истифодаи техникаю технологияҳои пешқадами инноватсионӣ вобастагӣ доша, дастрасӣ ба техникаҳои инноватсионӣ ба имкониятҳои молиявии корхонаҳои саноатӣ алоқаманд мебошад. Боназардошти ин нуқтаҳо қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити аксарияти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ маҳдудияти захираҳои молиявӣ омили манфии рақобатпазирии маҳсулоти онҳо гардидааст. Захираҳои сармоягузорӣ, ки дар ҳадди лозимӣ ба корхонаҳои саноати сабук ворид намегарданд, аз ин рӯ, мушкилоти афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва таъмини рақобатпазирии он то кунун ҳалли худро наёфтааст. (ниг. ба расми 2.3.3).

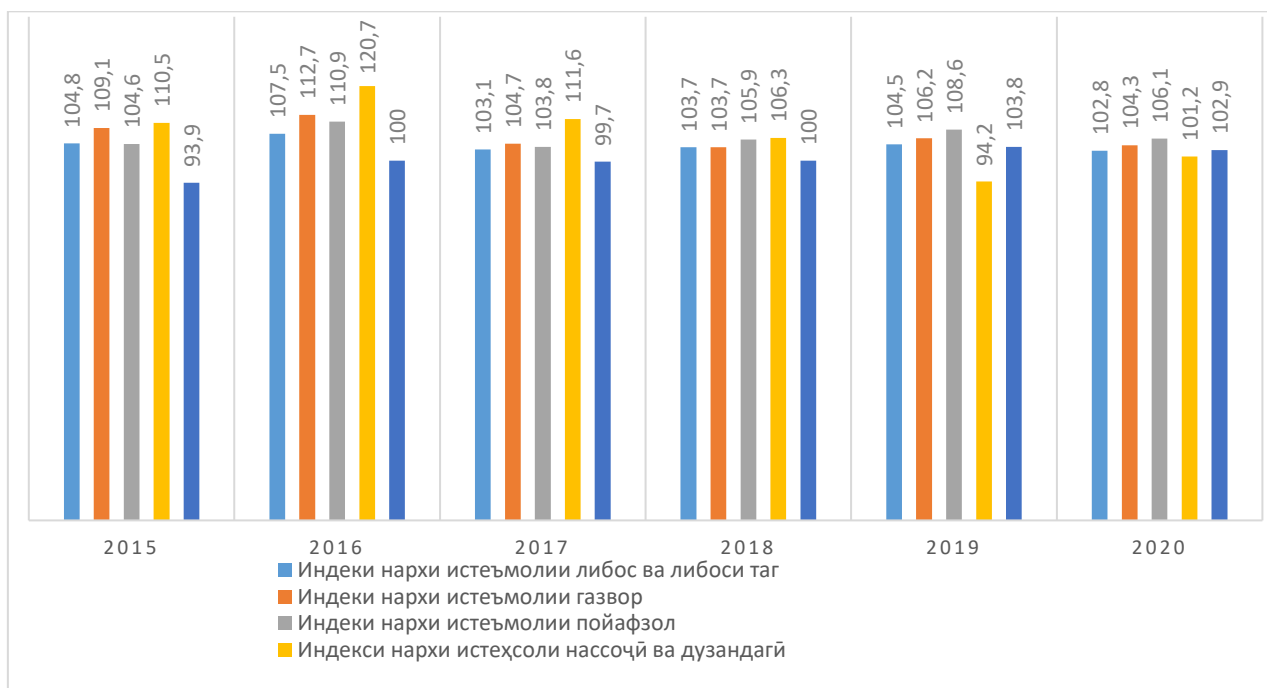

Расми 2.3.3. Маблағи ҷалби сармоя ба корхонаҳои саноати сабук, млн сомонӣ. Манбаъ: Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021 с.

Бояд қайд намуд, ки баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ ба имкониятҳои молиявии корхонаҳои соҳа алоқамандии зич дорад. Дар шароити муосир, ки рақобатпазирии маҳсулот дар заминаи истифодаи техникаю технологияи инноватсионӣ, истифодаи ашёи хоми баландсифат, ҳавасмандии кормандон ва дигар омилҳои ба инҳо монанд таъмин карда мешавад, аз захираҳои молиявӣ вобаста мебошанд. Тавре аз рақамҳои расми 2.3.3. дида мешавад, ҳаҷми маблағи ҷалбкардашудаи сармоя ба корхонаҳои саноати сабук қаноатбахш нест. Ҳаҷми сармояи ҷалбкардашуда танҳо соли 2015 ва то андозае соли 2018 ва 2020 қаноатбахш мебошад. Дар дигар солҳои таҳлилшаванда ҳаҷми нокифояи сармоягузорӣ омили манфӣ ва монеаи рушди истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирӣ соҳа шуда метавонад. Дар баробари афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ ҳаҷми сармоягузорӣ коҳиш ёфтааст. Масалан, агар дар соли 2015 ба сари ҳар як корхонаи саноати сабук 2 млн. 251 ҳазор сомонӣ маблағи сармоягузорӣ рост меомад, пас ин рақам дар соли 2016 ба 0,206 млн. сомонӣ, дар соли 2017 0,47 млн. сомонӣ, дар соли 2018 0,500 млн. сомонӣ, дар соли 2019 ба 0,153 млн. сомонӣ ва дар соли 2020 ба 0,636 млн. сомонӣ расидааст.

Нарх ҳамчун омили мустақими рақобатпазирӣ баромад намуда, сатҳи рақобатпазирии маҳсулот аз динамикаи он вобастагии қавӣ дорад. Нархи истеҳсолӣ ва истеъмолии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук

доимо дар тағйирот мебошад. Аз ин ҷост, ки ин тамоюл дар шакли индекс инъикос карда мешавад. Тамоюли нархҳои истеҳсолии маҳсулот ба нархҳои истеъмолии он таъсир расонида, тағйироти талабот ва мавқеи рақобатпазирии маҳсулотро ба вуҷуд меорад. Индекси нархи истеҳсоли ва истеъмолии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳури дар расми 2.3.4 оварда шудааст.

Расми 2.3.4. Индекси нархи истеҳсоли ва истеъмолии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук, %.

Манбаъ: муаллиф дар асоси маълумоти омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.–С.144., саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷик-истон, 2021.–С.86. тартиб додааст.

Маълумоти расми 2.3.4 нишон медиҳад, ки ҳамасола индекси нархи истеҳсолии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук афзоиш ёфтааст. Танҳо соли 2019 индекси нархи истеҳсоли нассоҷӣ ва дӯзандагӣ дар ҳаҷми 5,8% коҳиш ёфтааст. Рақамҳои мавҷуда, ки аз афзоиши арзиши аслии маҳсулот ва пастшавии талаботи харидорон шаҳодат медиҳанд, динамикаи индекси нархи истеҳсолии молҳои зикршударо барои сатҳи рақобатпазирии маҳсулот ҳамчун омили манфӣ дар назар дорад. Аз нигоҳи мо дар ҷунин шароит корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки бо

истифода аз фишангҳои бозорӣ индекси нархи истеҳсолии маҳсулоти саноати ро паст намоянд, то рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолкардашударо таъмин кунанд. Тамоюли мусбии индекси нархи истеҳсолии маҳсулот боис мегардад, то индекси нархи истеъмоли афзоиш ёбад.

Омили нархӣ дар намуди индекси нархи истеъмолии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук низ ҳамасола тамоюли мунтазами афзоиш ёбӣ дорад. Ба ҳисоби миёна индекси нархи истеъмолии либос ва либоси тағ 4,4%, газвор 6,8%, пойафзол 6,6% афзоиши солона доранд. Рақамҳои таҳлили овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ба ҷараёни истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Дар натиҷа сатҳи нархи истеҳсолию истеъмолии маҳсулот, сифати он, талабот ба маҳсулот характери динамикӣ мегиранд, ки ҳолати бамиин-омада рақобатпазирии маҳсулотро муайян менамояд. Бояд қайд намуд, ки нарх ҳамчун омили муҳити дохилӣ ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот ба таври мустақим таъсир мерасонад. Рақобатпазирии маҳсулот аз сатҳи нархи он вобастагии зиёд дошта, сиёсати устувори нархгузорӣ ва стратегияи идоракунии он фишанги асосии таъмини рақобатпазирии маҳсулот мебошад.

Корхонаҳои саноати сабук дар сохтори маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва қонеъ намудани талаботи истеъмолкунандагон ҳиссаи муайянеро ишғол менамоянд. Вобаста ба ин, танзими давлатии соҳаи саноат аз тариқи қабули барномаҳои рушд, аз ҷумла қабули «Стратегияи рушди корхонаҳои саноати сабук», барномаи таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук, ҳимояи истеҳсолкунандагони маҳсулоти саноатӣ дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ, сиёсати устувори соҳавӣ, аз ҷумла сиёсати истеҳсолоти воридивазкунанда барои рушди рақобатпазирии маҳсулоти соҳа мусоидат хоҳад кард.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мушкилотҳое, ки барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ монеа эҷод менамояд, гаронии андоз мебошад. Мушкилоти мазкур боис мешавад, то маблағҳои калон, ки бояд барои ҷорӣ намудани инноватсия, ва техникаҳои пешқадам, ҳавасмандии истеҳсол ва фурӯш ва дар ин замина баланд бардоштани сифати маҳсулот сафарбар карда шаванд, баҳри пардохти уҳдадорихои андозӣ равона карда мешаванд. Масалан, 18% будани меъёри андоз аз арзиши иловашуда (ААИ), 13 % андоз аз Ҷоида⁵⁸ аз тариқи коҳиш додани имкониятҳои молиявӣ барои рушди Ҷаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳа монеа эҷод менамояд. Ҳамин тавр, баъди пардохти уҳдадорихои андозӣ дар ихтиёри корхонаи саноатӣ ҳаҷми нозизи Ҷоидаи соф боқӣ мемонад, ки барои пардохти музди меҳнат, харидории ашёи хом ва дигар хароҷоти маъмулӣ масраф карда мешавад. Дар натиҷа бузургии воситаҳои худии корхона, ки барои рушди истеҳсоли маҳсулот, муҷахҳазгардонии истеҳсолот ва баланд бардоштани сифати маҳсулот истифода мешавад, нокифоя боқӣ мемонад.

Дар натиҷаи гузаронидани таҳлили омилҳои дохилӣ ва берунии таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти соҳа аз низоми омилҳои мусбат ва манфии таъсиррасон иборат мебошад. Аз натиҷаи таҳлили омилҳои рақобатпазирӣ ба мо муяссар шуд, то хулосаҳои зеринро барорем:

1.Дар шароити авҷгирии рақобат байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти соҳа зарурати омӯзиши ҳолати ба вучудомада ва истифодаи неруи худӣ баҳри истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти рақобатпазир ба миён меояд. Дар чунин шароит баландбардории рақобатпазирии маҳсулот аз ҳолатҳои зерин вобаста мебошад:

⁵⁸ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, 17 сентябри соли 2012, № 901.

- дуруст муайян намудани мавқеи маҳсулот дар бозор;
- муҳофизати маҳсулот аз таъсири ҳама гуна омилҳои манфӣ;
- зиёд намудани афзалиятҳои рақобатии маҳсулот;
- устуворгардони фаъолияти корхона дар маҷмӯъ.

2. Дар натиҷаи таҳлили гузаронидашуда муайян гардид, ки рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ ҳамчун масъалаи мураккаби корхонаҳои соҳа аз сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа, хусусияти бозорҳои амалкунанда, хусусият ва рафтори истеъмолкунандагони конкретӣ, инчунин аз сатҳи ғоиданокию нархи маҳсулот ва хусусиятҳои инноватсионии маҳсулот вобаста мебошад. Инчунин танзими давлатии соҳа, ба инобат гирифтани тамоюли мусбати омилҳои иқтисодӣ, технологӣ ва неруи устувори кадрӣ низ омилҳои мусбати баландбардории рақобатпазирӣ доништа мешаванд.

3. Аз таҳлили PEST (таҳлили омилҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ) бармеояд, ки омилҳои сиёсӣ аз тариқи устувории ҳокимияти давлатӣ, тағйироти муносиби қонунгузории соҳа, ҷорӣ намудани сиёсати устувори иқтисодӣ, аз ҷумла сиёсати истеҳсоли воридивазкунанда рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро таъмин менамоянд. Рақамҳои омории нишондиҳандаҳои иқтисодии соҳа нишон медиҳанд, ки омилҳои иқтисодӣ ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ то андозае таъсири манфӣ мерасонанд, аз ҷумла сатҳи баланди таваррум, афзоиши маҳсулоти воридотии соҳа, нокифоягии захираҳои молиявӣ. Дар шароити кунунии ҷумҳурӣ бо иллати пардохтнопазирии қисми зиёди аҳоли омилҳои иҷтимоӣ низ ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулот нисбатан таъсири манфӣ мерасонанд. Бинобар сабаби таъсири манфии омилҳои иҷтимоӣ, пеш аз ҳама мавҷудияти воситаҳои асосии ҷисман ва маънаван куҳнашуда ва фаъолияти ноустувори инноватсионӣ истеҳсоли маҳсулоти соҳа бо арзиши аслии баланд ва сифати нисбатан паст истеҳсол мешавад. Ҳолатҳои мазкур

имконият намедиҳанд, то рақобатпазирии маҳсулот дар сатҳи лозимӣ таъмин карда шавад.

4.Натиҷаи таҳлили SWOT-и омилҳои дохилӣ ва берунии рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук нишон дод, ки корхонаҳои соҳа имконияти тағйир додани таъсири хатарҳои сатҳи рақобатпазирии маҳсулотро надоранд. Аммо истифодаи бомавриди имкониятҳои ҷойдошта ва бартараф намудани мушкилоти ҷойдошта имконият медиҳад, то омилҳои тарафҳои заиф маҳдуд карда шуда, муҳити солими баландбардории рақобатпазирии маҳсулот ба вуҷуд ояд.

5.Таҳлили омилҳои рақобатпазирӣ нишон дод, ки ноустувории сиёсати иқтисодии давлат метавонад омили пасткунии сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти соҳаи саноат бошад. Маҳсулоти воридотии саноати сабук дар бозорҳои ҷумҳурий мавқеи устувори рақобатпазирӣ дорад, бинобар ин, корхонаҳои ватании соҳа дар муқобили онҳо танҳо дар натиҷаи аз бар намудани афзалиятҳои рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолоти худӣ метавонанд мавқеи рақобатпазириро соҳиб гарданд ва сиёсати воридивазкунандаро пиёда гардонанд.

6.Индекси нархи истеҳсолии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук бошад ҳамчун нишондиҳандаи мустақими рақобатпазирӣ давоми солҳои 2015-2020 майли афзоишбӣ дошта, боиси афзоиши индекси нархҳои истеъмолий гардидааст. Ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи корхонаҳои саноати сабуки манотиқи кишвар нисбатан манфӣ арзбӣ гардида, афзоиши музди меҳнат низ барои баландшавии сатҳи он таъсири на он қадар расонидааст. Омили асосии рушди ноустувори фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳа аслан нокифоягии захираҳои молиявӣ баромад менамояд, ки мисоли равшани он коҳишбӣи ҳаҷми захираҳои сармоягузорӣ ба андозаи 3,5 маротиба дар соли 2020 нисбат ба соли 2015 мебошад.

7. Дар шароити рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабуки хориҷӣ, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон воридкунандаи маҳсулот маҳсуб меёбанд, таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ мушкил мегардад. Натиҷаи таҳлилу омӯзиши маълумоти дастрасшуда дар ин самт нишон дод, ки ҳаҷми сармоягузориҳои корхонаҳои соҳа қаноатбахш нест ва барои ҷорӣ намудани фаъолияти инноватсионии корхонаҳо нокифоя мебошад. Мушкилоти мазкур барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва воридивазкунанда яке аз монеаҳои аввалиндараҷа гардидааст.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ САБУКИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук

Сохтор ва таркиби бозори ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар кишварҳои пешрафтаи саноати моделҳои самараноки ташкили истеҳсолоти саноатӣ ва таъмини рақобатпазирии маҳсулот таҳия шуда, дар амалияи истеҳсолоти саноатӣ ба таври васеъ истифода карда мешавад. Таҳқиқоти анҷомдодаи мо аз он шаҳодат медиҳад, ки дар аксар корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми алоҳидаи идоракунии рақобатпазирӣ ва ё ҳамоҳангсозии он вучуд надошта, дар ин замина зарурати омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ва коркарди тавсияҳои асоснокро ба миён меорад.

Вобаста ба ин дар параграфи мазкур таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи саноатӣ дар самти идоракунӣ ва таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук таҳқиқ гардида, дар ин замина ҷиҳати ташаккули модели самараноки идоракунии рақобатпазирии маҳсулот ва корхонаҳои саноатӣ пешниҳодоти мушаххас коркард мешаванд. Ҳамчунин боназар-дошти талаботи бозор ва тағйир ёфтани низоми омилҳо ва нишондиҳандаҳои тавсифи рақобатпазирии маҳсулот тавсияҳои коркардшаванда суроғавӣ ва ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ карда мешаванд.

Таҳлили таҷрибаи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ нишон медиҳад, ки онҳо ҷиҳати баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ сар-аввал ба бунёди низоми ягонаи давлатии идоракунии сифат пардохтаанд. Амали мазкур тавассути аттестатсияи давлатӣ ва дарёфти шаклҳои нисбатан таъсирноки ҳавасмандкунии моддӣ ва маънавии барориши маҳсулоти баландсифат пиёда гардонида мешавад. Дар

корхонаҳои саноати Чехословакия низ яке аз фишангҳои таъмини рақобатпазирии маҳсулот ин идоракунии сифати он мебошад.

Таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки сифат яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук баромад менамояд. Аммо дар баробари нишондиҳандаи сифат боз дигар шароит ва омилҳои мавҷуданд, ки сатҳи рақобатпазирӣ аз онҳо низ вобастагӣ дорад. Низоми идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, алаҳусус ба хусусияти миллии ҳар як давлат вобаста мебошад.

Таҷрибаи мамлакатҳои рушдкардаи муносибатҳои бозорӣ, инчунин таҳқиқоти охири олимон-иқтисодчиёни давлатҳои пасошуравӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки концепсияҳои назариявӣ амалии мукамалгардони идоракунии рақобатпазирии корхонаҳо дар шароити афзоиши рақобати бозорӣ ин маркетинг мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонии бозорӣ оид ба гузариши иқтисодиёти милли ба низоми бозории иқтисодиёт сатҳи пасти рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳоро нишон дод, ки зарурати бунёди хизмати маркетингиро ба миён овард.

Дар натиҷаи устуворгардии мактаби идоракунии Ф.Котлер назарияи воситаҳои маркетинг, сегментатсияи бозор, даври ҳаётии маҳсулот ба миён омад⁵⁹. Таҷрибаи ҷилсолаи маркетинги ғарб чандирӣ ва зудҳаракатии методҳои худро дар муносибат ба тағйироти бозор нишон дод, ки дар ин давра майлу рағбат ба таҳқиқотҳои илмӣ афзоиш ёфт. Агар дар соли 1980 қисман истифода шудани методҳои математикӣ аз ҷониби 25%-и идоракунандагон ба роҳ монда мешуд, пас ин рақам дар соли 1987 ба 68% расида буд. Дар ин давра 80%-и стратегияи маркетингии корхонаҳои амрикоӣ дар бозорҳои дорои сохтори

⁵⁹ Булеев А.И. Количественный коэффициент конкурентоспособности товаров и услуг// Маркетинг и маркетинговые исследования в России. – 1997– №5.– С.47

мураккаби ба қисмҳо ҷудокардашуда истифода мешуд⁶⁰. Дар ҳоли кунунӣ бошад ин ҳисса зиёда аз 90%-ро ташкил медиҳад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки мавҷудияти омилҳои истеҳсолот муҳиманд, аммо барои таъмини рақобатпазирии муваффақ шароити заруриро таъмин карда наметавонанд. Вобаста ба ҳолати мазкур, мавҷудияти талаботи муайян ба маҳсулот; истеъмолкунандагони серталаб ва таъминкунандагони рақобатпазир; пешбурди рақобати бовиҷдонона; мувофиқати стратегияи корхонаи саноатӣ ба самти рушд ва баландбардории рақобатпазирӣ зарурӣ мебошад. Мутаассифона мавҷудияти рақобати ноодилона дар бозорҳои дохилӣ, камталабию қаноатмандии истеъмолкунандагон барои бунёди шароити рушди рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ имконият намедиҳанд. Инчунин корхонаҳои саноатии ватанӣ наметавонанд барои бозорҳои берунӣ маҳсулоти дорои неруи баланди рақобатпазирро истеҳсол намоянд, дар ҳоле, ки маҳсулоти онҳо дар бозорҳои дохилӣ дорои сифати паст бошад. Имрӯзҳо мамлакатҳое, ки дар бозори ҷаҳонӣ сарвар (лидер) шинохта шудаанд, заминаи муваффақияти онҳо дар бозорҳои дохилӣ бо истеҳсоли маҳсулоти баландсифат, ки талаботи ҷандирии доираи васеи истеъмолкунандагонро соҳиб мебошад, ташаккул ёфтааст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки сарварҳои (лидерҳои) соҳаи рақобатпазирӣ иттиҳодияҳои (корпоратсия)-ҳои Гонконг, Шветсария, Сингапур ва ИМА ба ҳисоб мераванд. Хусусиятҳои идоракунии рақобатпазирии мамлакатҳои болозикрро дар ҷадвали зер дида мебароем.

⁶⁰ Шкардун В.Д., Ахтямов Т.М. Методика исследования конкуренции на рынке //Маркетинг в России и за рубежом. – 2000.– №4.– С.44.

Ҷадвали 3.1.1 -Хусусиятҳои низоми идоракунии рақобатпазирии корхонаҳо дар минтақаҳои муваффақи ҷаҳон

Мамлакатҳо	Тавсифи хусусиятҳои низоми идоракунии рақобатпазирӣ
Ҷумҳурии Халқии Хитой	<ul style="list-style-type: none"> – муҳити созгори корӣ; – низоми андозбандии ботарахҳум (амалкарди низоми андозбандӣ бо меъёри паст, мавҷуд набудани андоз аз афзоиши сармоя, осонӣ ва дастрасӣ барои фаҳмиши механизми андозӣ ва омӯзиши принципҳои андозбандӣ); – иқтисодиёти ба инноватсия нигаронидашуда; – муқоисашаванда будани сифати хизматрасониҳои давлатӣ ба сифати хизматрасониҳои ширкатҳои хусусӣ; – ислоҳоти самаранок ва натиҷанок дар соҳаи идоракунии давлатӣ; – амали механизми дастрасии дутурафа байни Гонконг ва Хитой дар бозори қоғазҳои қимматнок ки дар натиҷа сармоягузори хориҷӣ имконияти дастрасӣ ба қоғазҳои қимматноки қарзии Хитойро пайдо менамоянд; – аъзогӣ дар бонки Осиёи инфрасохтори сармоягузорӣ; – бастанӣ шартномаҳо оиди мубодилаи иттилоот вобаста ба масъалаҳои андозӣ бо Ирландия ва Индонезия⁶¹.
Швейцария	<ul style="list-style-type: none"> – иқтисодиёти диверсификациякардашуда ба содирот нигаронидашуда; – ҷойгиршавии географӣ, яъне барои селҳои боркашонӣ мусофиркашонӣ ва энергетикӣ дар дохили кишварҳои созмони Аврупо ҳамчун мамлакатҳои транзитӣ доништа мешавад; – сохтори соҳавии иқтисодиёт бо дарназардошти ҳиссаи соҳаи хизматрасонӣ дар ММД зиёда аз 70%, соҳаи саноат зиёда аз 20%, сохтмон-5,4%, хоҷагии қишлоқ камтар аз 1,0%; – танзими муътадили маъмурию ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ; – сатҳи баланди таҳассуснокии захираҳои меҳнатӣ, ҳосилнокии меҳнат, сифати баланди молу маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасониҳо; – устувории иқтимоӣ, сиёсӣ, асҳорӣ ва нархӣ; – сифати баланди инфрасохтори иқтисодӣ иқтимоӣ, аз ҷумла: инфрасохтори нақлиётӣ, телекоммуникатсионӣ, молиявӣ ва ғ. – бозори рушдкардаи сармоя; – дараҷаи баланди кушодии иқтисодиёт ва ба содирот нигаронидашуда (квотаи содироти Швейцария зиёда аз 50% -и ММД-и мамлакатро ташкил медиҳад)⁶².
	<ul style="list-style-type: none"> – модели иқтисодии Сингапур – ин низоми рушдкардаи бозорӣ мебошад, ки аз содироти маҳсулот, хусусан содироти электроникаи маишӣ, технологияҳои иттилоотӣ, маҳсулоти фарматсевтӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ вобаста мебошад;

⁶¹ Ведущий корпоративный портал офшорной индустрии на русском языке. Оффшорные юрисдикции. Гонконг остается на вершине мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://offshorewealth.info/offshore-jurisdictions/hongkong-remains-on-the-top-of-the-world>. - (дата обращения: 22.07.2021).

⁶² Годовой обзор экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности Швейцарской Конфедерации в 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://91.206.121.217/TpApi/Upload/c6abdfa5-0bb8-41a2-9b98-2db41cbaf532/obzor_economy_Switzerland_2017.pdf. - (дата обращения: 22.07.2021).

Мамлакатҳо	Тавсифи хусусиятҳои низоми идоракунии рақобатпазирӣ
Сингапур	<ul style="list-style-type: none"> – сарвари (лидер) ҷаҳон дар соҳаи инноватсия; – мавҷудияти дастрасӣ ба қарзгирӣ ва устувории низоми бонкӣ; – мувофиқати моддаҳои асосии воридот ба моддаҳои асосии содирот; – сиёсати дустанаи андозӣ воситаи ҷалбкунии соҳибкорони хориҷӣ; – сабуки дар пешбурди бизнес; – кумаки давлатӣ ва имтиёзҳои сершумор ба корхонаҳо; – барномаҳои омодакунӣ ва азнавомодакунии мутахассисон; – мавҷуд набудани коррупсия; – мавҷуд набудани низоми марказонидашудаи хариди давлатӣ⁶³.
ИМА	<ul style="list-style-type: none"> – нури ғании табиӣ-захиравӣ; – қувваи кории баландихтисос ва сермаҳсул; – сатҳи баланди технологӣ ва коркардҳои илмӣ; – фаъолияти инноватсионии дорои технологияҳои баландиқтидор, ки ба низоми аввалияи донишгоҳҳо ва марказҳои таҳқиқотӣ асос ёфтааст; – такмили фаъолияти бозорҳои сармоя; – бозори меҳнати чандир; – амалӣ намудани назорати рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳо дар ҳама марҳилаҳои даври ҳаётии маҳсулот; – нури рушдкардаи илмӣ⁶⁴.

Манбаъ: Муаллиф тартиб додааст.

Омӯзиши маълумоти ҷадвали 3.1.1 нишон дод, ки сатҳи рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ аз муҳити берунӣ низ вобастагии зиёд дорад. Аз нигоҳи мо муҳити берунӣ барои ташаккули нури рақобатпазирӣ маҳсулот таъсири калон мерасонад. Хусусиятҳои идоракунии рақобатпазирӣ, ки дар ҷадвал оварда шудааст, имконият медиҳанд, ки сатҳи рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳо баланд бардошта шавад.

Истифодаи таҷрибаи Гонконг, аз ҷумла, бунёди муҳити созгои корӣ, ҷорӣ намудани низоми андозбандии ботараҳҳум, ҷорӣ намудани инноватсия дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, хусусан дар корхонаҳои

⁶³ Прусова В.И., Безновская В.В., Губжокова Д.Х. Особенности экономического развития Сингапура // Экономика и бизнес: теория и практика. 2017. №5. С. 42-47 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://economyandbusiness.ru/osobennostiekonomicheskogo-razvitiya-singapura>. - (дата обращения: 23.07.2021).

⁶⁴ Загребельная Н.С. Международная конкурентоспособность американской экономики // Новые реалии международных отношений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/mezhdunarodnaya-konkurentnosposobnost-amerikanskoy-ekonomiki>. - (дата обращения: 23.07.2021).

саноатӣ имконият медиҳад, то сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ баланд бардошта шавад.

Диверсификатсияи содироти кишвар яке аз масъалаи муҳими сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа мешавад. Оид ба масъалаи мазкур роҳбари давлат ҳанӯз дар Паёми худ ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 апрели соли 2014 қайд намуданд, ки «Раванди диверсификатсияи содироти кишвар суғат чараён дорад ва дар гардиши савдо ҳиссаи молҳои ба содирот нигаронидашуда назаррас нест». Таҷрибаи Шветсария оид ба идоракунии рақобатпазирӣ низ нишон медиҳад, ки яке аз афзалиятҳои сатҳи баланди рақобатпазирӣ ин иқтисодиёти диверсификатсиякардашудаи ба содирот нигаронидашуда мебошад. Аз ин рӯ, корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳуриро мебошад диверсификатсияи истеҳсолотро ба роҳ монда, молҳои воридотивазкунандаро истеҳсол намоянд. Таҷрибаи Шветсария нишон медиҳад, ки ба роҳ мондани танзими муътадили маъмурию ҳуқуқии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ, баланд бардоштани сатҳи тахассуснокии захираҳои меҳнатӣ, ҳосилнокии меҳнат ва дар ин замина ба роҳ мондани истеҳсоли молу маҳсулоти баландсифат нишондиҳандаи мусбӣи баландбардории рақобатпазирӣ мебошад. Ҳамчунин босуботии муносибатҳои асзорӣ, нархӣ, сифати баланди инфрасохтори соҳаи саноат, рушди бозори сармоя аз таҷрибаи пешқадами Шветсария дар соҳаи самаранок идоракунии рақобатпазирӣ шаҳодат медиҳад. Таҷрибаи мазкурро метавон дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук истифода намуд.

Таҷрибаи Сингапур нишон медиҳад, ки баландбардории рақобатпазирӣ аз низоми рушдкардаи бозорӣ ва рушди соҳаи инноватсионӣ вобастагии зиёд дорад. Дастрасии корхонаҳои саноатӣ ба қарзҳои бонкӣ ва татбиқи сиёсати мусоиди андозӣ, ки барои ҷалби

сармоя мусоидат менамояд, воситаҳои баландбардории рақобатпазирӣ мебошанд. Сабуки дар тиҷорати корхонаҳои сабук, кумак ва имтиёзҳои давлатӣ ба корхонаҳои саноатӣ, татбиқи барномаҳои омодакунии ва азнавомодакунии мутахассисони соҳа яке аз нишондиҳандаҳои муваффақияти Сингапур дар соҳаи рақобатпазирӣ дониста мешавад. Истифодаи таҷрибаи зикршуда дар корхонаҳои саноатии ватанӣ аз манфиат холӣ набуда, омили баландбардории сифати маҳсулот ва таъминкунандаи рақобатпазирӣ он мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки қувваи кори баландихтисос ва сермаҳсул дар корхонаҳои саноатӣ, бунёди нерӯи устувори илмӣ, коркардҳои илмӣ ва татбиқи онҳо дар истеҳсолот, ҷорӣ намудани технологияҳои муосири соҳавӣ, мукамал будани фаъолияти бозорҳои сармоягузорӣ, ҳамчунин дар ҳама марҳилаҳои даври ҳаётии маҳсулот амалӣ намудани назорати рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ нишондиҳандаҳои муваффақияти корхонаҳои ИМА дар соҳаи рақобатпазирӣ мебошад. Чунин меҳисобем, ки истифодаи таҷрибаи ИМА дар шароити корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир мебошад ва барои таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатӣ мусоидат хоҳад кард.

Қайд кардан бамаврид аст, ки таҷрибаи кишварҳои муваффақ, ки дар қисмати таҳлили ҷадвал оварда шудаанд, дар шароити ҷумҳурии мо, алахусус дар фаъолияти корхонаҳои саноати сабук имконияти қабул, истифодабарӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои мусбиро дорад.

Аз натиҷаи таҳлил ва омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ ва муқоисаи нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ муайян гардид, ки таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ ҳалли як қатор мушкилотҳоро талаб менамояд, аз ҷумла:

1.Танзими давлатии иқтисодии нисбатан зиёд аз болои фаъолияти корхонаҳои саноати сабук. Ба монанди: қабули қарорҳои иқтисодӣ бо

роҳи марказонидашуда; самаранокии нисбатан пасти қонунгузори соҳа, низоми андозбандӣ ва сиёсати зидиинҳисорӣ.

2.Иштироки нокифояи корхонаҳои саноати сабук дар молиякунонии ҷараёнҳои инноватсионӣ бо сабаби гаронии меъёри фоизи қарзҳои низоми бонкии кишвар.

3.Сохтори бесамари истеҳсоли ва идоракунии корхонаҳои саноати сабук.

4.Қаноатбахш набудани навкунии базаи технологияи корхонаҳои саноати сабук. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рейтинги ҷаҳонӣ аз рӯи индекси инноватсия дар байни 132 давлати ҷаҳон (бо индекси 23,9) ҷойи 103⁶⁵-юмро ишғол менамояд, ки нисбатан қаноатбахш нест. Индекси мазкур аз рӯи ду гурӯҳи нишондиҳандаҳо: 1) Захираҳо ва шароитҳои дар ихтиёрдошта барои пешбурди фаъолияти инноватсионӣ (институтҳо, сармояи инсонӣ ва таҳқиқотҳо, инфрасохтор, рушди бозори дохилӣ ва рушди бизнес); 2) Натиҷаҳои амалии бадастовардашуда аз фаъолияти инноватсионӣ (рушди технологияҳо, натиҷаҳои фаъолияти эҷодӣ) ҳисоб карда мешавад. Аз ин рӯ, устувор гардонидани нишондиҳандаҳои болозкр дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус дар корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ имконият медиҳад, то фаъолнокии инноватсионӣ таъмин карда шавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бунёди фаъолияти инноватсионӣ ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар заминаи технологияи куҳнашуда ғайриимкон мебошад. Бинобар ин, масъалаи аввалиндараҷа – ин баланд бардоштани сатҳи технологияи корхонаҳо ба ҳисоб меравад.

5.Ҳавасмандкунии ҷараёнҳои инноватсионӣ. Ба ҳамагон маълум аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо дигар давлатҳо аз рӯи рейтинги рушди инноватсионии иқтисодиёт дар зинаи паст қарор дорад. Хусусан дар корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ заминаҳои устувори коркарди илмӣ-истеҳсоли, фазои ягонаи иттилоотии мубодилаи донишҳо ва ақидаҳо байни иштирокчиёни ҷараёнҳои инноватсионӣ вучуд надорад. Ҳамчунин

⁶⁵ Глобальный индекс инноваций / Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2021 (последняя редакция: 20.09.2021). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index>

кор дар самти ҳимояи моликияти зеҳнӣ амалан ғайриқаноатбахш арзёбӣ мегардад. Мушкилоти зикршуда барои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ монеа эҷод менамояд.

6. Рушди технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ. Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ҷараёни навовариҳоро ҳавасманд ва суръат мебахшад. Аммо дар шароити корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ ҷараёни инноватсионӣ суръати на он қадар баландро соҳиб аст. Аз нигоҳи мо дар шароити кунунӣ технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ асоси фаъолияти инноватсионӣ ва таъминкунандаи рақобатпазирии маҳсулот баромад мекунад. Вобаста ба ин, ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ самти инноватсионии таъмини рақобатпазирии маҳсулот ба ҳисоб меравад.

Дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ба мо маълум гардид, ки дар шароити муосир баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук хусусиятҳои хоси худро дорад. Чунки дар шароити муосир ба сатҳи рақобатпазирии корхона ва маҳсулоти истеҳсолкардаи он як қатор омилҳо, ки хоси низоми иқтисоди бозорӣ ва шароити кунунӣ мебошанд, таъсири худро мерасонанд. Бо назардошти таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ механизми баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро дар заминаи усулҳои муосири муносибгардонии фаъолият дар расми 3.1.1 пешниҳод менамоем.

Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки яке аз усулҳои калидии усутуворгардонии рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ ва маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо, ки аз замони қабули он (соли 1950) то давраи муосир арзиши худро гум накардааст, истеҳсолоти сарфакорона (бережливое производство) (LEAN) мебошад. Истеҳсолоти сарфакорона – ин низоми идоракунии корхонаҳои истеҳсолӣ мебошад, ки ба майли доимии бартарфкунии ҳама намуди талафот асос меёбад. Дар шароити кунунӣ, ки яке аз роҳҳои таъмини рақобатпазирии маҳсулот паст намудани арзиши аслии он мебошад, аз ин рӯ, ҷорӣ намудани истеҳсолоти сарфакорона барои мувофиқи мақсад аст. Истеҳсолоти сарфакорона на танҳо маҷмуи усулҳо ва воситаҳои камкунии хароҷот ва муносибгардонии истеҳсолот, балки

воситаи баланд намудани фарҳанги корҳо дар корхонаҳои истеҳсоли мебошад. Дар сурати ҷорӣ намудани LEAN бизнес-ҷараёнҳо ва кормандони корхона ба дарёфти ҳама намуди талафоти имконпазир ва бартарафкунии онҳо сафарбар карда мешаванд.

Расми 3.1.1. Механизми баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар асоси усулҳои муносибгардонии фаъолият.

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ.

Аслан истеҳсолоти сарфакорона ба самти бизнес-чараёнҳои технологӣ нигаронида шуда, барои муносибгардони маҷмуи фаъолияти корхонаҳои саноатӣ муҳим аст, то идоракунии чандирӣ-Agile ҷорӣ карда шавад. Идоракунии чандирӣ (Agile) баҳри мутобиқшавии кормандон ба эҳтиёҷоти истеҳсолию талаботи муҳити берунӣ, инчунин ихтисори ҳама намуди хароҷотҳо ба роҳ монда мешавад.

Идоракунии чандирӣ (Agile) рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро дар асоси афзалиятҳои зерин таъмин менамояд:

- мутобиқшавии сатҳи баланд дар натиҷаи тағйироти муҳити дохилию берунӣ;
- фароҳии лоиҳаҳо ва бизнес-чараёнҳо;
- баландшавии ҳавасмандии кормандони ҳама гуна категорияҳо ва ҷолибияти онҳо ба чараёнҳо;
- муносибгардони мантиқӣ;
- баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва таҷҳизотҳо;
- пешгӯишавандагии нишондиҳандаҳои лоиҳаҳо ва ё чараёнҳо;
- пастшавии таваккал;
- баландшавии сатҳи техникий истеҳсолот ва татбиқи воситаҳои нави иттилоотӣ;
- идоракунии самараноки ҳама гурӯҳи кормандони корхона;
- пастшавии хароҷоти лоиҳаҳо ва бизнес-чараёнҳо.

Мушкилоти ҷорӣ намудани идоракунии чандирӣ дар корхонаҳо ин нишондиҳандаи бузургӣ (ҳаҷми корхона) ба ҳисоб меравад. Масалан дар корхонаю ташкилотҳои нисбатан хурд, ки кормандони он барои ҷорӣ намудани инноватсия ҳавасманданд, қабули низоми идоракунии мазкур бе ягон шарту шароит осон мебошад. Аммо дар ҷорӣ намудани идоракунии чандирӣ дар корхонаю ширкатҳои бузург як қатор мушкилотҳоро паси сар намудан лозим, аз ҷумла: миқдори зиёди зерсохторҳо, намудҳои гуногуни фаъолият, кори аз ҳад зиёд бо ҳуҷҷатҳо

(бюрократизм), мантиқан мураккаб будани муносибатҳои дохилиистеҳсоли, ҳавасманд набудани кормандон, зид будани ҳаёати кормандон дар тағйиротҳои корхона ва ғ. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки корхонаҳои саноати сабук ҳаҷми на он қадар бузургдоранд, бинобар ин, қабул ва ҷорӣ намудани идоракунии чандирӣ дар фаъолияти онҳо имконпазир мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки унсури муҳимми бомуваффақият ҷорӣ намудани идоракунии чандирӣ дар корхонаҳои саноати сабук – ин ҳавасмандии роҳбарият мебошад, чунки сохтори роҳбарикунанда имконияти тағйир додани сохтори ташкилӣ, фарҳанг ва ҷараёнҳоро дар корхонадоранд. Роҳбари корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки дар ислоҳоти сохтори идоракунии кӯҳна, ки дар шароити кунунии иқтисодиёти бозорӣ ҷавобгӯй нест, фаъол бошанд. Аслан муваффақияти ислоҳот дар дилхоҳ корхонаю ташкилотҳо натиҷаи кори сарварҳо (лидерҳо) мебошад ва тағйироти мазкур барои расидан ба зинаи баланди фаъолияти инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани усули нави корӣ амалӣ карда мешавад.

Дигар мисоли маркетинги муваффақ сохтори маркетингии корхонаи саноатии Fisher Tanks мебошад, ки истеҳсолкунандаи зарфҳои бузурги пулодӣ барои соҳаи саноат ба ҳисоб меравад. Корхонаи саноатии мазкур ба дарёфти шумораи максималии муштарӣён ва афзоиши ҳаҷми фуруши маҳсулот дар натиҷаи иваз намудани низоми тавсияҳо ва алоқаи сард ба сомонаи нав шабакаҳои иҷтимоии муосирноил гардидааст.

Аз нигоҳи мо, барои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ истифодаи бомавриди унсурҳои зерини дидҷитал-маркетинг самараро бештар медиҳад:

а) навкунии сомонаи корхонаи саноатӣ ва гузаштан ба платформаҳои нисбатан фаъол;

б) амалкарди фаъоли корхонаҳои саноатӣ дар шабакаҳои иҷтимоии калидӣ (Instagram, You Tube, Twitter);

в) e-mail фиристонидан.

Корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳуриро мебояд дар навбати аввал сомонаи расмии худро дошта бошанд ва баъдан дар сомонаҳои худ фаъолона амал намоянд, то ба имиджи мусбӣ ноил гарданд. Таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи хориҷӣ исбот менамояд, ки дар шароити иқтисодиёти рақамӣ сомонаҳои муосир ва шабакаҳои иҷтимоӣ индикатори идоракунии прогрессивӣ доништа мешаванд⁶⁶. Аз ин рӯ, истифодаи самараноки онҳо аз ҷониби корхонаҳои саноатӣ ба манфиати кор хоҳад буд. Вобаста ба мубрамияти масъалаи ҷорӣ намудани дидҷитал-маркетинг зарур мешуморем, ки дар сохтори корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ, яъне дар басти барномасоз мутахассисони баландихтисос ҷалб карда шаванд, то маҳсулоти истеҳсолкардаи корхонаро ба истеъмолкунандагон муаррифӣ намуда, рақобатпазирии онро таъмин карда тавонад. Оид ба ин масъала Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 қайд намуданд, ки «...ҷиҳати дастрасӣ ба маълумот оид ба номгӯи маҳсулоти содиротӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунанда зарур аст, ки портали савдои Тоҷикистон такмил дода шуда, корхонаҳои саноатӣ барои муаррифии маҳсулот ва пайдо намудани шарикони хориҷӣ сомонаҳои интернетии худро таъсис диҳанд»⁶⁷.

Дар таҷрибаи хориҷӣ дигар унсури муҳимми баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ, ки барои таҳлили

⁶⁶ Исаева Е.В. Базовые инструменты интернет-маркетинга для промышленных компаний // Вестник Омского университета. Серия: Экономика. – 2016. – № 4. – С. 85–91.

⁶⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [манбаи электронӣ].– 26.12.2019.– ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 27.07.2021 с.).

аввалияи ҳолати корхона ва муносибгардонии минбаъдаи фаъолият истифода мешавад, бенчмаркинг мебошад. Усули мазкур кайҳо боз ва бо таври фаъол дар ширкатҳои консалтингӣ баҳри ошкоркунии бақияи предмети истифодашаванда нисбат ба меъёри ҷойдошта истифода мешуд. Барои он ки қабул ва истифодаи методи мазкур самаранок мебошад, бинобар ин, зарурати муқоисакунии мунтазами нишондиҳандаҳои калидӣ бо рақибон имконият меод, то тағйироти мавҷуда дар бозор ва мутобиқшавӣ ба он ба зудӣ муайян карда шавад.

Мутахассисони ҷопонӣ баҳри таҳлили рақобатпазирии корхонаҳо иерархияи панҷсатҳаро истифода менамоянд⁶⁸:

Сатҳи якум – ин ҳиссаи бозор мебошад, ки ба сифати мақсад ва натиҷаи ниҳии менеҷмент баромад мекунад.

Сатҳи дуюм – қобилияти рушди неруи истеҳсолӣ, инноватсионӣ ва иқтидори фурӯши корхона мебошад.

Сатҳи сеюм – стратегияи интиҳобкардаи корхона дар назар дошта мешавад. Стратегияи рақобаткунӣ ба самти беҳтаркунӣ ва ё нигоҳдории мавқеи рақобатпазирии корхона дар бозор нигаронида мешавад, ки устувории онро ҳиссаи молҳои фурӯхташуда, молҳои дер боз истеҳсолшуда ва ё молҳои нав муайян менамоянд. Масалан киштисозони ҷопонӣ диверсификатсияи истеҳсолотро бо роҳи ҷорӣ намудани истифодаи технологияҳои нав ба роҳ мондаанд, ки ин самара рақобатпазирӣ ва фурӯши маҳсулоти соҳаи киштисозиро устувор гардондааст.

Сатҳи чорум – ин қобилияти роҳбарияти олии корхона мебошад.

Сатҳи панҷум – натиҷаи фаъолияти корхона дар давраи гузашта маҳсуб меёбад. Дар ин ҷо асосан ғоидаи корхона муҳим арзёбӣ гардида, ҳамчун сарчашмаи неруи рақобаткунӣ дар бозор доништа мешавад. Яъне

⁶⁸ Сафиуллин Н.З., Сафиуллин Л.Н. Управление конкурентоспособностью предприятий / Монография. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2008. – С.53.

фоидаи калон сатҳи баланди рақобатпазириро таъмин менамояд ва сатҳи баланди рақобатпазирӣ барои гирифтани фоидаи калон низ мусоидат менамояд.

Аз таҷрибаи мутахассисони ҷопонӣ дар самти таҳлили рақобатпазирии корхонаҳо бармеояд, ки дар рафти таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук низ ба эътибор гирифтани нуқтаҳои зикршуда аз манифат ҳолӣ нест. Маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ, ки дорои сифати баланд, ғоиданокии зиёд, хароҷоти ками истифодабарии минбаъда, нархи дастрас барои истеъмолкунанда ва дигар нишондиҳандаҳои мусбатро соҳиб бошанд, дар бозор ҳиссаи калонро соҳиб мегарданд. Вобаста ба ин, корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳуриро зарур аст, ки бо зиёд намудани ҷиҳатҳои мусбати маҳсулоти истеҳсолкардаи худ сатҳи баланди рақобатпазириро таъмин намуда, ҳиссаи калонро дар бозор ишғол намоянд.

Таҷрибаи кории корхонаҳои Федератсияи Россия тасдиқ менамояд, ки дар майдони рақобатии муосир корхонае бурд менамояд, ки амалҳои зеринро иҷро карда тавонад а) пайваста фаъолияти худро мавриди таҳлил қарор диҳад; б) барои мавқеи рақобатии худ мубориза барад; в) дар доираи фаъолияти маркетингӣ, хусусан, дар рафти коркарди чорабиниҳои ташкилию иқтисодии он роҳи низомнокро таъмин карда тавонад⁶⁹. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта ҷоннок намудани корҳои таҳлилӣ дар корхонаҳои саноати сабук, дар така бо афзалиятҳои рақобатӣ мунтазам ва устуворона рақобат намудан корхонаҳои соҳа ва дар ниҳоят рушди фаъолияти маркетингии корхона зарур мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ дар самти таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук нишон дод, ки баланд

⁶⁹ Белоусов В.В. Управление конкурентоспособностью промышленного предприятия: Дис. ... к-та экон. наук: 08.00.05: Москва, 2007.- С.32.

бардоштани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук аз маҷмуи омилҳо ва шароитҳо вобаста мебошад. Низоми идоракунии рақобатпазирии корхонаҳо низ барои баланд бардоштани сатҳу сифати рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда нақши калидӣ дорад. Ба мо муяссар шуд, то аз таҳқиқи таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ хулоса ва пешниҳодҳои асоснокро, ки метавонанд барои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабуки ватанӣ мусоидат намоянд, коркард ва пешниҳод намоем:

1.Таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар заминаи баланд бардоштани сифати он бо роҳи гузаронидани аттестатсияи давлатӣ ва дарёфти шаклҳои нисбатан таъсирноки ҳавасмандкунии моддӣ ва маънавии барориши маҳсулоти баландсифат (таҷрибаи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ, аз ҷумла таҷрибаи корхонаҳои саноатии Чехословакия).

2.Баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар натиҷаи бунёди муҳити созгои корӣ; ҷорӣ намудани низоми андозбандии ботараҳҳум, ки бо меъёри паст андозбандии объектҳоро дар назар дорад; истифодаи васеи инноватсия; ба сатҳи хизматрасониҳои муассисаҳои давлатӣ баробар намудани сифати хизматрасониҳои корхонаҳои соҳа; ислоҳоти идоракунии давлатии соҳаи саноати сабук ва ғ. (таҷрибаи Гонконг).

3.Идоракунии ва баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои соҳаи саноати сабукро дар натиҷаи диверсификатсияи истеҳсолоти саноатӣ ва ба содирот нигаронидани маҳсулоти истеҳсолшаванда таъмин намудан имконпазир аст. Ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи тахассуснокии захираҳои меҳнатии соҳа, таъмини афзоиши ҳосилнокии меҳнат, сифати баланди маҳсулот ва инфрасохтори иқтисодӣ ва дар ниҳоят амали бозори рушдкардаи сармоя

барои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук мусоидаткунанда мебошанд (таҷрибаи Шветсария).

4.Баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ аз истифодаи васеи техникаю технологияи инноватсионӣ; дастрасии корхонаҳои саноати сабук ба захираҳои қарзии низоми бонкӣ, сиёсати дӯстонаи андозӣ; набудани монеаҳо дар пешбурди бизнеси корхонаҳои соҳа; дастгирии давлатии соҳа, аз ҷумла пешниҳоди имтиёзҳои қарзӣ ва андозӣ, баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисон ва маҳдуд будани амалҳои коррупсионӣ вобастагии зич дорад (таҷрибаи Сингапур).

5.Таҷрибаи хориҷӣ нишон дод, ки идоракунии рақобатпазирии маҳсулот натиҷаҳои дилхоҳ ба бор меорад, агар шароитҳои зерин фароҳам оварда шаванд: ҷалби қувваи қариб баландихтисос ва сермаҳсул; истифодаи васеи технологияҳои баландиқтидори инноватсионӣ; фаъолияти чандирии бозори меҳнат; ҷорӣ намудани механизми назорати мунтазами маҳсулоти корхонаҳои соҳа дар ҳама марҳилаҳои даври ҳаётии онҳо (таҷрибаи ИМА).

6.Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки бар роҳ мондани таҷрибаи истеҳсолоти сарфакорона яке аз усулҳои муҳимми усутуворгардонии рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ ва маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо мебошад. Истеҳсолоти сарфакорона дар заминаи бартарфкунии ҳама намуди талафот ва паст намудани арзиши аслии метавонад рақобатпазирии маҳсулоти саноатиро аз ҳисоби омили нархӣ таъмин кунад.

7.Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, бахусус имкониятҳои дидҷитал-маркетинг аз тариқи ба таваҷҷуҳи муштариён пешниҳод намудани сифат ва ғоиданокии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук баландбардории рақобатпазирии онро таъмин менамояд. Вобаста ба ҳолати мазкур сатҳи рақобатпазирии

маҳсулот ба фаъолнокии сомонаи корхонаҳои соҳа ва фаъолияти корхонаҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ зич алоқаманд мебошад.

8.Дар така бо натиҷаи таҳлилҳое, ки аз ҷониби мутахассисони ҷопонӣ дар самти муайянкунии рақобатпазирии корхонаҳо ба даст оварда шудааст, метавон хулоса намуд, ки сифати баланди маҳсулот, ғоиданокии зиёди он, хароҷоти ками истифодабарии минбаъда, нархи дастрас барои истеъмолкунанда имконият медиҳад, то маҳсулот дар бозор ҳиссаи калонро соҳиб бошад.

3.2. Захира ва имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук

Таҳлили фаъолияти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ нишон дод, ки баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо аз ҷиҳатҳои гуногун вобастагӣ дорад. Инчунин дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқот муайян карда шуд, ки ҳиссаи саноати сабук дар ҳаҷми истеҳсолоти саноати ҷумҳурӣ 5,5 % ва дар сохтори молии гардиши моли чакана ба ҳисоби миёна 14,7 %-ро ташкил дода, нишондиҳандаҳои мазкур дар солҳои охир тамоюли коҳишбӣ доранд. Рақамҳои зикршуда талаботи доираи маҳдуди истеъмолкунандагонро ба маҳсулоти соҳа нишон медиҳанд. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта зарурати дарёфт ва истифодаи захираю имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ ба миён меояд.

Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда нишон дод, ки ба сифати захира ва имкониятҳои мазкур метавон диверсификатсияи истеҳсолот, устуворгардонии базаи ашёи хоми истеҳсолӣ, ҷорӣ намудани инноватсия, ба роҳ мондани фаъолияти субъектҳои саноати сабук дар намуди корхонаҳои хурду миёна, навкунии техника ва технологияи корхонаҳои соҳа, баландбардории сифати маҳсулот, ҳимояи маҳсулоти

корхонаҳои саноати сабук дар бозорҳои дохилӣ ва рушди инфрасохтори бозорино ном бурд.

Яке аз имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои саноати сабук ин диверсификатсия истеҳсолот мебошад, ки барои васеъ намудани номгуӣ молу маҳсулот мусоидат менамояд. Диверсификатсия имконият медиҳад, ки маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ аз молу маҳсулоти истеҳсолкунандагони хориҷӣ (молу маҳсулоти воридотӣ) афзалиятҳои фарқкунанда дошта бошад. Дар шароити бо молу маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки хориҷӣ (молу маҳсулоти воридотӣ) пур карда шудани бозорҳои дохилӣ, имконияти маҳдуд намудани мавқеи рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолкунандагони ватанӣ аз эҳтимол дур нест. Аммо диверсификатсияи истеҳсолоти саноати сабук имконият на медиҳад, то корхонаҳои ватанӣ мавқеи рақобатпазиро аз рӯи номгуӣ сершумори маҳсулоти истеҳсолкардашуда аз даст диҳанд.

Аз нигоҳи мо барои ба роҳ мондани диверсификатсияи истеҳсолоти саноати сабук иҷрои корҳои зерин муҳим мебошад:

а) воридоти технологияҳои замонавӣ, ки истеҳсоли он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон аст;

б) ҳавасмандкунии фаъолияти мутақобилаи илми соҳавӣ ва истеҳсолот;

в) мувофиқати сиёсати саноатӣ бо сиёсати рушди бозори соҳавии молу маҳсулот;

г) аз ҷониби мақомоти масъули давлатӣ ташкил ва баргузори конференсияҳо, симпозиумҳо бо иштироки мутахассисони илмӣ-амалии соҳавӣ ва бо мақсади мубодилаи иттилооти илмӣ-техникӣ;

ғ) ташкил ва баргузори намоишҳои намудҳои нисбатан нави молу маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ ва хориҷӣ аз ҷониби корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ;

д) дар сохтори корхонаҳои саноати сабук таъсис додани шуъбаи иттилоотӣ, ки имконияти таъмин намудани корхонаро бо маълумоти зарурӣ оиди вазъияти бозори соҳавии дохилӣ ва хориҷӣ дошта бошад;

Татбиқи нуқтаҳои зикршуда имконият медиҳад, то номгӯи маҳсулоти истеҳсолшаванда зиёд гардида, бозори фурӯши маҳсулот васеъ карда шавад ва бо истеҳсоли маҳсулоти наву рақобатпазир имконияти баромадан ба бозори берунӣ пайдо гардад.

Нигоҳдорӣ ва рушди базаи ашёи хоми истеҳсолӣ бояд мақсади аввалиндараҷаи корхонаҳои саноати сабук маҳсуб ёбад. Дар сурати ба пуррагӣ истифода намудани иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ эҳтимолияти норасоии ашёи хоми аз сарчашмаҳои дохилӣ бадастовардашаванда дар назар аст. Саноати чарму пойафзол як қисмати саноати сабук доништа мешавад. Рақамҳои омории соҳаи нишон медиҳанд, ки содироти пӯсти хом, чарм, мӯина, мӯинаи хом ва маснуоти аз онҳо тайёркардашуда нисбат ба воридоти он зиёд мебошад (ба ҳисоби миёна 1,3 маротиба). Ҳолати мазкур ташвишовар буда, содироти ашёи хомро бе коркарди пурраи саноатӣ дар назар дорад, новобаста аз он ки тибқи маълумоти омори расмӣ ҷумҳурӣ дар мамлакат содироти пойафзол дида намешавад.

Новобаста аз он ки базаи ашёи хоми саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ нисбат ба дигар соҳаҳои саноат то андозае устувор аст, аммо корхонаҳоро зарур аст, ки истифодаи самараноки онро таъмин намоянд. Дар баробари он ки нишондиҳандаҳо оид ба базаи ашёи хоми соҳа мусбат арзёбӣ карда мешаванд, дар шароити саноатикунони босуръати кишвар боз ҳам зиёд намудани ҳаҷми он аз манфиат холӣ нест. Дар ҳоле ки бо истифодаи имкониятҳои доилӣ эҳтимолияти устувор намудани базаи ашёи хоми саноати сабук, аз ҷумла истеҳсолоти нассочӣ, дӯзандагӣ ва чарму пойафзол ҷой дорад, баробар будани коэффитсиенти воридоти нассочӣ ва маснуоти нассочӣ аз 0,2 то 0,7, коэффитсиенти

воридоти пӯсти хом, чарм, мӯина, мӯинаи хом ва маснуот аз онҳо аз 0,2 то 0,9 то андозае аз ноустувории базаи ашёи хоми соҳа гувоҳӣ медиҳад.

Аз нигоҳи мо бояд вобастагии молистеҳсолкунандагони маҳалӣ аз ашёи хоми воридотӣ кам карда шуда, бо истифодаи имкониятҳои мавҷуда базаи ашёи хоми баландсифатро устувор намудан зарур аст, то истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир ба роҳ монда шавад.

Рафти ҷаҳонишавии бозорҳо, андозакунии нави рақобатпазирӣ, яъне вобаста ба вақт мусобиқа намудани корхонаю ташкилотҳо, ихтисори босуръати даври ҳаётии маҳсулот корхонаҳои саноати сабукро водор менамояд, ки роҳи нави таъмини рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолкардаи худро пайдо намоянд. Хусусиятҳои рушди муосири хоҷагии ҷаҳонӣ корхонаҳои саноатиро водор менамояд, ки рушди бемайлони фаъолияти инноватсионии худро таъмин намоянд. Инноватсия бо роҳи таъмини прогресси саноатӣ, афзоиши даромади субъектҳои иқтисодӣ рушди микро ва макро иқтисодиётро таъмин менамояд. Бинобар ин, ҷорӣ намудани инноватсия дар корхонаҳои саноати сабук барои истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир заминаи мусоид мегузорад.

Фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ нисбатан ғайриқаноатбахш буда, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 аз рӯйи индекси ҷаҳонии инноватсия дар ҷойи 103-юм қарор дорад. Ҷорӣ намудани инноватсия дар фаъолияти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ иҷрои як қатор амалҳоро талаб менамояд, аз ҷумла:

- бунёди инфрасохтори рушди фаъолияти инноватсионӣ;
- таъминоти ҳуқуқии фаъолияти инноватсионӣ;
- ташкили сиёсати андозӣ ва гумрукӣ, ки бо ҳавасмандии рушди инноватсионӣ (имтиёзҳои андозӣ, боҷи гумрукӣ ва ғ.) асос ёфтааст;
- мусоидат намудан ба бунёди муҳити созгори инноватсионӣ;

- барқарор намудани ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ дар дохил ва хориҷи кишвар;
- мусоидат ба ташкили паркҳои технологӣ;
- бунёд ва фаъолгардони марказҳои ба фаъолияти лизингӣ машғулбуда;
- мусоидат баҳри бунёди корхонаҳои венчурӣ;
- ташкили намоиши намудҳои нави техникаю технологияҳо ва маҳсулоти ватанию хориҷӣ;
- ташкили конференсияҳои сатҳи ҷумҳурӣ ва байналмилалӣ, инчунин симпозиумҳо бо мақсади мубодилаи иттилооти илмӣ-техникӣ;
- устуворгардони фаъолияти патенту иҷозатномавӣ, сармоягузорӣ ва иттилооти корхонаи саноати сабук;
- дастгирии молиявии корхонаҳо, аз ҷумла, сармоягузори мустақим ва қарзҳои имтиёзнок;
- ҳавасмандкунии фаъолияти мутақобилаи илми соҳавӣ ва истеҳсолот.

Иҷрои амалҳои болозикр дар корхонаҳои саноати сабук имконият медиҳад, то содирот ва воридоти технология ба амал ояд, шумораи кормандони дар таҳқиқотҳои илмӣ ва коркарди техникаю технологияҳои нав зиёд шуда, шумораи корхонаҳои саноатии дар низоми инноватсионӣ фаъолияткунанда афзоиш ёбад. Дар натиҷа ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, воридивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда зиёд шуда, боиси воридоти селай асбобӣ ва рушди соҳаи саноат мегардад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои саноати сабук дар намуди корхонаҳои хурду миёна самаран зиёд ба бор меорад, чунки дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна дар маркази сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Масалан, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат,

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз доштанд, ки «Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, вазорату идораҳо ва роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро зарур аст, ки ҳамкориҳо бо ширкатҳои ватаниву хориҷӣ бо мақсади ҷалби сармояи мустақим барои ташкили корхонаҳои хурду миёнаи истеҳсоли, бахусус, дар соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ тақвият бахшанд⁷⁰». Ҳиссаи соҳибкории хурду миёна дар афзоиши ММД, таъмини шуғли пурмаҳсул, сохтори молии гардиши моли чакана ва дар маҷмӯъ рушди иқтисоди миллӣ назаррас арзёбӣ мегардад. Тақмили фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар соҳаи саноати сабук имконият медиҳад, ки бозори истеъмолии дохилӣ бо суръати баланд пур карда шуда, рушди илмию техникии истеҳсолот ва баландшавии сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда дар бозорҳои дохилию хориҷӣ таъмин карда шавад.

Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳият ва имконияти бизнеси хурду миёнаро ҳанӯз ҷомеа ба пуррагӣ дарк накардааст, инчунин сиёсати иқтисодиёти миллӣ низ амалан ин имкониятро ба таври лозимӣ талаб накардааст. Бо иллати мушкилоти ташкилӣ ва дигар монеаҳо бисёре аз корхонаҳои хурду миёна воқеан фаъолият намеkunанд (барҳам хурдани 12247 адад соҳибкорони шахсони ҳуқуқӣ ба ҳолати 1-уми январи соли 2021) ва ё истеҳсолоти ноустувор доранд. Вобаста ба ин, рушд ва дастгирии корхонаҳои хурду миёнаи соҳаи саноати сабукро дар самтҳои зерин муҳим мешуморем:

- навкунии заминаҳои қонунгузорӣ оид ба танзими корхонаҳои саноатии хурду миёна;
- ҷорӣ намудани низоми андозбандии ба рушди корхонаҳои саноатии хурду миёна нигаронидашуда (шуруъ аз 1.01.2022 дар амал

⁷⁰ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [манбаи электронӣ].– 26.12.2019.– ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 20.08.2021 с.).

ҷорӣ намудани имтиёзу сабукиҳои Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан, барои корхонаҳои саноатӣ бо мақсади саноатикунони босуръати кишвар);

- ташкили хизматрасониҳои бонкӣ, ки барои қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои хурду миёнаи саноати сабук махсус гардонида шудааст;

- барномаҳои давлатии омодакунӣ ва азнавомодакунии мутахассисон ва кормандони корхонаҳои мазкур, аз ҷумла, таҳсилоти фосилавӣ;

- мусоидат ба бунёди сохтори машваратӣ ва иттилоотии ба корхона хизматкунанда;

- мусоидат ба ташкили ҳамкориҳо бо ширкатҳои лизингӣ ва франчайзингӣ;

- бунёди шароити имтиёзнок баҳри гирифтани объектҳо ба иҷора.

Дар натиҷаи ҷорӣ намудани амалҳои мазкур шумораи корхонаҳои хурду миёна дар соҳаи саноати сабук афзоиш меёбад ва самаранокии фаъолияти онҳо таъмин гардида, ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир истеҳсол карда мешавад. Дар натиҷа муҳити мусоиди хоҷагидорӣ ба вучуд омада, фаъолнокии корӣ афзоиш меёбад, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирӣ саноати сабук зиёд мегардад ва истеҳсолкунандагони ватанӣ молу маҳсулоти худро ба бозорҳои берунӣ низ содир менамоянд.

Идоракунии хароҷот яке аз масъалаҳои муҳими корхонаҳои саноати сабук доништа мешавад, чунки афзоиши хароҷот рақобатпазирии маҳсулотро аз ҳисоби омили нархӣ паст менамояд ва баракс камшавии он афзоиши ҳаҷми фуруши маҳсулотро таъмин менамояд (8,7% афзоиши миёнасолона доштани индекси нархи истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ). Аз ин рӯ, бо хароҷоти камтарин истеҳсол намудани маҳсулоти саноатӣ низ яке аз имкониятҳои баландбардории

рақобатпазирӣ мебошад. Вобаста ба масъалаи мазкур иқтисодчиёни ватанӣ Қодирзода Д.Б. ва Чумаев У.М. дар яке аз мақолаҳои илмӣ худ қайд менамоянд, ки афзоиши хароҷоти трансаксионӣ ба пастшавии рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ оварда мерасонад⁷¹. Аз ин рӯ, корхонаҳои ҷумҳуриро зарур аст, ки афзоишёбии хароҷоти мазкурро зери назорати ҷиддӣ гирифта, роҳу усулҳои камкунии онро пайдо намоянд. Маҳдуд намудани дилхоҳ хароҷот, алаҳхусус, хароҷоти трансаксионӣ барои паст намудани арзиши аслии маҳсулот ва таъмини рақобатпазирӣ аз ҳисоби таъсири мусбии омили нархӣ мусоидаткунанда мебошад. Вобаста ба он ки динамикаи хароҷот ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ таъсири ҳудро мерасонад, аз ин рӯ, нуқтаи назари Қодирзода Д.Б. ва Чумаев У.М. қобили қабул доништа мешавад.

Зиёд намудани шумораи корхонаҳои саноатӣ афзоиши маҳсулот, устувор гардидани рақобат миёни онҳо ва дар натиҷа рушди экстенсивии соҳаро таъмин менамояд. Аз нигоҳи профессор Раҳимов А.М. маҳсулоти саноати ватанӣ то ба ҳол ба сатҳи рақобатпазирии устувор нарасидааст ва дар ишғоли ҳиссаи бозор низ суръати пастро соҳиб аст⁷². Вобаста ба ҳолати ҷойдошта яке аз роҳҳои баландбардории самаранокии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки метавонад рақобатпазирии соҳаро таъмин созад, иқтисодчӣ дар зиёд намудани шумораи корхонаҳои саноатӣ мебинад. Дар ҳақиқат зиёд гардидани корхонаҳои саноатӣ барои ба вучуд овардани муҳити рақобатӣ, аз байн бурдани монеаҳои воридшавӣ ба бозор ва дар натиҷа баланд бардоштани сифати маҳсулот, ки метавонад дар бозорҳои дохилию

⁷¹ Қодирзода Д.Б., Джумаев Б.М. Организационно-экономический механизм развития инновационной деятельности в промышленности Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. 2019. № 1 (64). С.115

⁷² Раҳимов А.М. Некоторые вопросы повышения эффективности промышленности Республики Таджикистан. В сборнике: Управление социально-экономическими системами: теория, методология, практика. Сборник статей II Международной научно-практической конференции. 2017. С.65

хориҷӣ рақобатпазир бошад, мусоидат менамояд. Аз тарафи дигар сатҳи нокифояи самаранок истифодабарии захираҳои истеҳсолӣ барои афзоиши ҳаҷми истеҳсолати саноатӣ ва баландбардории рақобатпазирии он монеа эҷод менамояд.

Дигар имконияти баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук – ин навкунии воситаҳо ва техникаҳо мебошад. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки вобастагии бозори ватанӣ аз маҳсулоти воридотии корхонаҳои саноатӣ зиёд шуда истодааст, навкунии заминаҳои техникую технологияи корхонаҳои соҳа масъалаи мубрам дониста мешавад. Айни ҳол коэффитсиенти навкунии воситаҳо ва техникаҳо дар корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ тахминан ба 0,63 баробар аст. Як куқтаро бояд қайд намуд, ки навкунӣ дар ҳама корхонаҳо ҷой надошта, нисбатан дар ҚСП «Ҷунтай Данғара Син силу Текстил» (0,6), ҚДММ «Ҷавонӣ» (0,03) ва ҚСК «Гулистони Душанбе» (0,0004) ба чашм мерасад. Ҳамчунин, истеҳсоли маҳсулоти пастсифати ватанӣ, ки бо иллати истифодаи технология ва воситаҳои кӯҳнашуда тавлид мешаванд, талаб менамояд, ки навкунии замиинаҳои моддию техникӣ ба роҳ монда шуда, истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва ба талаботи бозорҳои дохилию берунӣ ҷавобгӯй истеҳсол карда шавад. Вобаста ба мушкилоти ҷойдошта корхонаҳои саноати сабукро зарур аст, ки бо роҳи азқудкунии технологияҳои навин, ки истифодабарии босамари захираҳои ашёи хом ва тавлиди маҳсулоти рақобатпазирро таъмин менамоянд, рӯи кор оварда шаванд.

Аз нигоҳи мо барои ба роҳ мондани навкунии воситаҳо ва технологияҳо андешидани чораҳои зерин амри зарурӣ мебошад:

- коркарди барномаҳои дастгирии навгонихои техникую технологӣ;
- аз байн бурдани боҷӣ гумрукӣ барои воридоти воситаҳои техникӣ, ки барои таҷҳизонии техникий корхонаҳои саноати сабук нигаронида шудаанд;

– баланд бардоштани ҳавасмандии корхонаҳои соҳа оиди фурӯши воситаҳои истифоданашаванда, хориҷкунии таҷҳизоти маънаван ва ҷисман фарсудашуда бо роҳи танзими низоми андозбандӣ

– аз андозбандӣ озод намудани қисми фоидаи корхонаҳои соҳа, ки барои иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ сафарбар карда мешаванд;

– ҷорӣ намудани “таътили андозӣ” ба муҳлати муайян барои фурӯши маҳсулоте, ки бо истифодаи таҷҳизоти пешрафта ва инноватсионӣ истеҳсол карда шудааст;

– васеъ намудани доираи ҳисобкунии тезонидашудаи истеҳлок;

– мусоидат ба ташкили қарздиҳии дарозмуддат, ки барои навкунии базаи техникийи корхонаҳои соҳа нигаронида мешавад;

– бунёд ва фаъолгардони фаъолияти лизингӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ;

– ташкил ва баргузори намоишҳои намудҳои нави техника, технология ва маҳсулоти ватанию хориҷӣ;

– ташкил ва баргузори конференсияҳо ва симпозиумҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ бо мақсади мубодилаи иттилооти илмӣ-техникӣ ва донишҳои истеҳсолию таҷриба;

– ҳавасмандкунии фаъолияти мутақобилаи илми соҳавӣ ва истеҳсолот.

– бунёди инфрасохтори бозорӣ баҳри фурӯши таҷҳизотҳои кухна ва истифодашудаи корхонаҳои соҳа.

Навкунии воситаҳо ва технологияҳо дар корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ бояд дар муҳлати муайяне ба роҳ монда шавад. Ба назари мо, тағйироти сохтори синусолии таҷҳизоти истеҳсолӣ тахминан 7-10 солро дар бар гирад, муътадил мебошад. Татбиқи амалҳои болозикр барои беҳтар намудани хусусияти истеъмолии маҳсулоти соҳа ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир аз манфиат холӣ нест.

Истифодаи нерӯи кадрӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ идоракунии донишҳо доништа мешавад⁷³. Менечменти донишҳо баҳри татбиқи инноватсия, омӯзонидани кормандон, мубодилаву истифодаи донишҳо ва иттилоот шартӣ зарурӣ маҳсуб меёбад. Менечменти донишҳо на танҳо як навъи базаи маълумот барои омӯзонидан ва дастрасии умумии кормандон мебошад, балки он идоракунии донишҳоеро дар назар дорад, ки баҳри омӯзонидани доимии фаъолияти корхона бунёд карда шудааст. Агар корхона захираҳои маърифатии худро идора карда тавонад, пас вай имконияти идора кардани дилхоҳ тағйироти бозорӣ ва рақобатпазирии маҳсулотро дорад. Воқеан, қобилияти омӯзишии кормандони корхонаҳои саноатӣ афзалияти рақобатиро дар шароити шадиди бозорӣ таъмин менамоянд. Дар ин радиф, чунин меҳисобем, ки омӯзиши фардӣ ва гурӯҳии кормандон муҳим арзёбӣ шуда, муҳити маърифатиро дар дохили корхонаҳои саноатӣ ба вучуд меорад. Заминаи донишҳои бунёдёфта баҳри самаранок идоракунии рақобатпазирии маҳсулот ва таъмини сатҳи максималии он мусоидат менамояд.

Барои ҳалли мушкилоти ҷойдошта татбиқи чорабиниҳои зеринро муҳим мешуморем:

- молиякунонии мақсаднок ва афзалиятноки барномаҳои соҳавии нисбатан муҳим (сармоягузориҳои корхонаҳои саноати сабук дар соли 2015 нисбат ба соли 2020 ба андозаи 2 маротиба коҳиш ёфтааст);
- ташкили маркази соҳавии мониторинги рушди соҳаи саноати сабук;
- коркарди барномаҳои афзалиятноки рушди корхонаҳои саноати сабук;
- дастгирии молиявии давлатии корхонаҳои саноати сабук ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ.

⁷³ Панферов В.П. Роль управления знаниями в управлении человеческим капиталом инновационно-ориентированного предприятия // Экономика и эффективность организации производства. – 2019. – № 29. – С. 14–17.

Ҷорӣ намудани ҷорабиниҳои зикршуда имконият медиҳад, ки таносуби рушди корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ таъмин карда шавад ва субъектҳои мазкур аз захираҳои баландбардории рақобатпазирии истеҳсолоти худӣ истифода кунанд. Дастрасии мутаносиби корхонаҳои саноати сабук ба захираҳои иқтисодии зикршуда рушди самараноки саноати сабук ва ҳалли мушкилоти мавҷударо таъмин намуда, барои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда дар давраи ҷорӣ ва минбаъда шароити мусоидат фароҳам меорад.

Рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук аслан аз сифати он вобаста мебошад, чунки маҳсулоти истеҳсолкунандагони корхонаҳои саноати сабуки хориҷӣ бо сифати баланди маҳсулот мавқеи устувори рақобатпазиро дар бозорҳои дохилии ҷумҳурӣ соҳибгардидаанд. Вобаста ба ин, беҳтаркунии сифати маҳсулоти саноатӣ барои баромадан ба сатҳи нави рақобатпазирӣ мусоидат хоҳад кард. Истеҳсоли маҳсулоти баландсифат имконият медиҳад, ки корхонаҳои ватанӣ ба маҳсулоти воридотии истеҳсолкунандагони хориҷӣ рақобат намуда, мавқеи рақобатии худро устувор гардонанд ва ба бозори берунӣ бароянд.

Воқеан, маҳсулоти истеҳсолкунандагони корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ мавқеи рақобатпазиро дар бозорҳои дохилӣ ва дар рақобат бо маҳсулоти воридотӣ аз даст додаанд, чунки маҳсулоти воридотӣ дар бисёр ҳолатҳо вобаста ба сифат ва нарх аз маҳсулоти истеҳсолкунандагони ҷумҳурӣ авлотар мебошад.

Аз нуқтаҳои болозикр ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки нишондиҳандаи сифат ҳамчун захира ва имконияти баландбардории рақобатпазирии маҳсулот баромад менамояд. Ба ақидаи мо, барои ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти баландсифат чунин корҳоро ба сомон расонидан муҳим мебошад:

– устувор намудани мавқеи стандартикунонӣ ва сертификатсиякунонии маҳсулоти саноатӣ;

– коркард ва қабули барномаи «Баландбардории сифати маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар давраи то соли 2030»;

– мусоидат ба воридоти технологияҳои пешрафтаи истеҳсоли ва истифодаи онҳо дар корхонаҳои саноати сабук;

– мусоидат ба таҷҳизонидани истеҳсолот бо роҳи аз байн бурдани боҷи гумрукӣ барои воридоти воситаҳои технологӣ;

– қорӣ намудани низоми имтиёзноки андозбандӣ (меъёри имтиёзноки андози даромад ба меъёри 13% барои шахси ҳуқуқӣ аз фаъолият оид ба истеҳсоли молҳо тибқи муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таҳрири нав);

– мусоидат ба омодакунии мутахассисони баландихтисоси соҳаи саноати сабук аз рӯйи дараҷаҳои гуногуни маълумот;

– қорӣ намудани технологияҳои компютериестеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои соҳа;

– мусоидат ба бунёди низоми иттилоотӣ, ки корхонаҳои соҳаро бо маълумоти зарурӣ оид ба вазъияти бозорӣ соҳавии ҷумҳурӣ ва хориҷӣ таъмин намояд;

– мусоидат ба таъмини корхонаҳои соҳа бо ашёи хоми баландсифат ва дастгирӣ дар самти бастани шартномаҳои байнидавлатии ҳамкориҳои иқтисодӣ.

Истифодаи захира ва имкониятҳои зикршуда барои кам намудани вобастагии бозори дохилӣ аз маҳсулоти воридотии корхонаҳои саноатии хориҷӣ мусоидат намуда, баҳри истеҳсоли ҳаҷми маҳсулоти ба содирот нигаронидашаванда заминаҳои устуворро таъмин менамояд. Дар натиҷа ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти баландсифат афзоиш ёфта, маҳсулоти соҳа ба бозори ҷаҳонӣ роҳ меёбад, ки ин ҳолат мавқеи устувори рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки

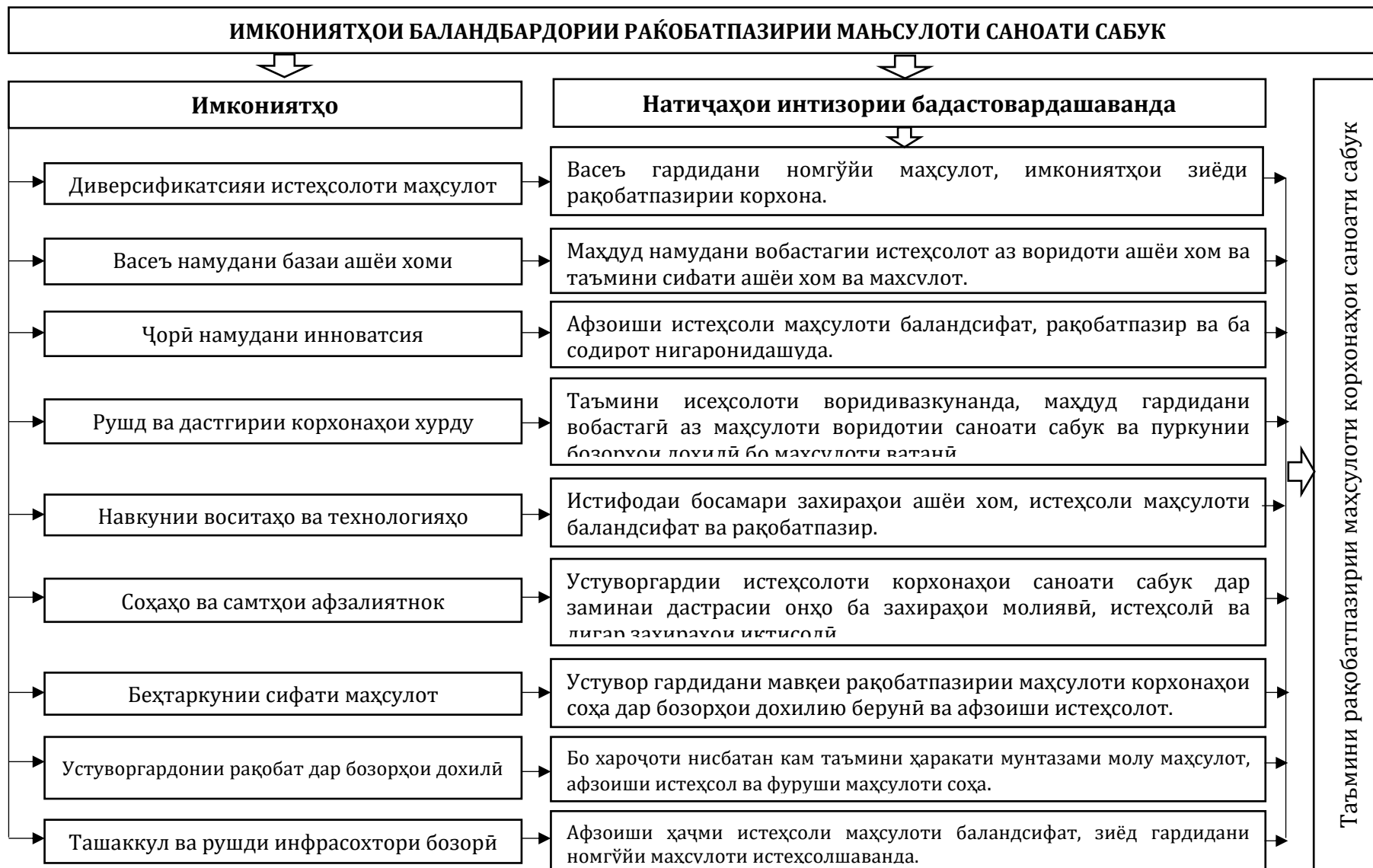
ватаниро нишон дода, афзоиши воридоти селани асҳори ба вучуд меорад.

Устувор гардидани мавқеи рақобатпазирии маҳсулот имконият медиҳад, ки вобастагии бозори дохилӣ аз маҳсулоти воридотии корхонаҳои саноати сабуки хориҷӣ кам гардад. Зиёд гардидани номгӯи маҳсулоти саноатӣ, коҳиши сатҳи нарх ва баландшавии сифати маҳсулот, инчунин афзоиши ҳаҷми гардиши молӣ дар саноати сабук аз устувор гардидани мавқеи рақобатпазирӣ шаҳодат медиҳад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук аз бисёр ҷиҳат ба инфрасохтори бозорӣ вобаста мебошад. Сатҳи нокифояи рушди инфрасохтори бозорӣ ба пастшавии фаъолнокии тақрирестехсоли муътадили корхонаҳои соҳа оварда мерасонад. Инфрасохтори бозории рушдкарда заминаи фаъолияти босамари корхонаҳои соҳа мебошад ва имконият медиҳад, ки байни унсурҳои сохтори бозори молӣ алоқаи мутақобила таъмин карда шуда, ҳаракати озоди молҳо, ҷараёни мунтазами тақрирестехсоли маҳсулот ва фаъолияти доимии соҳаи истеъмолоти ниҳой ба роҳ монда шавад.

Шароиту имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук ва натиҷаҳои мусбии аз онҳо бадастовардашаванда дар расми 3.2.2 ба тартиби муайян дароварда шудаанд.

Дар маҷмӯъ ҳама имконият ва захираҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ, ки дар расми 3.2.2 ва матни боби 3.2-юми диссертатсия мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода шуданд, ки истифодаи амалии онҳо метавонад таъсири мусбии ҳудро дар таъмини рақобатпазирӣ расонад. Аммо аз нигоҳи мо рушд ва дастгирии корхонаҳои хурду миёна, рушди фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои саноати сабук, инчунин ташаккул ва рушди инфрасохтори бозорӣ барои устувор гардонидани мавқеи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои соҳа таъсири назаррас мерасонанд.

Расми 3.2.2. Имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Дар фаъолияти кунунии корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон инфрасохтори бозорӣ ба пуррагӣ вазифаи худро иҷро карда наметавонад. Мавҷуд набудани иттилооти пурра ва дастрас оид ба ҳолати бозор баландшавии сатҳи нархи маҳсулот, пастшавии рақобатпазирии он ва кам гардидани ҳаҷми истеҳсолотро ба вуҷуд меорад. Ҳолатҳои ҷойдошта ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук таъсири манфӣ мерасонанд. Ташаккул ва рушди инфрасохтори бозорӣ бошад, барои аз байн бурдани ноқомиҳои корхонаҳои саноатӣ дар майдони рақобат то андозае таъсири мусбӣ мерасонад.

Рафти омӯзиши маводи назариявӣ ва амалӣ нишон дод, ки яке аз имкониятҳои муҳими баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук амалкарди низоми мукаммали идоракунии он маҳсуб меёбад. Вобаста ба ин, тақмили идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ аз тариқи муайян намудани марҳилаҳои муҳимми идоракунӣ, принципҳои базавӣ, вазифаҳои идоракунӣ, механизми мукаммали идоракунӣ, самтҳои афзалиятноки идоракунӣ ва роҳҳои баландбардории афзалиятҳои рақобатпазирии маҳсулот дар расми 3.2.3. пешниҳод карда мешавад.

Аз омӯзиши нуқтаи назари иқтисодчиён ва сарчашмаҳои илмӣ бар меояд, ки идоракунии рақобатпазирии маҳсулот ҷараёни мураккаб мебошад ва самтҳои гуногунро низ фаро мегирад. Рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ дар ҳамон ҳолат таъмин карда мешавад, ки агар дар ҷараёни идоракунии он ҳафт ҷиҳате, ки дар расми 3.2.3. (қисмати ҷараёни идоракунӣ) оварда шудааст, ба инобат гирифта шавад.

Таҳқиқи гузаронидашуда нишон дод, ки рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук ҳамчун категорияи мураккаби иқтисодӣ аз омилҳои сершуморе вобастагӣ дорад. Бинобар ин, баландбардории сатҳи он захира ва имкониятҳои зиёдеро талаб мекунад.

Расми 3.2.3. Алгоритмаи такмили низоми идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук. (таҳияи муаллиф)

Таҳқиқи маводи зербоби мазкур нишон дод, ки соҳаи саноат ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа мешавад, аз ин рӯ, мавҷудияти имкониятҳои зиёди таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук низ аз эҳтимол дур нест. Аз маводи омӯхташуда хулосаю пешниҳодҳои зеринро баровардан мумкин аст:

1.Ба роҳ мондани диверсификатсияи истеҳсолоти саноати сабук, таъминоти нерӯи кадрӣ, устуворгардони базаи ашёи хоми истеҳсолии он, ҷорӣ намудани инноватсия, ба роҳ мондани фаъолияти субъектҳои саноати сабук дар намуди корхонаҳои хурду миёна, суръати баланди навкунии техника ва технологияи корхонаҳои соҳа, баландбардории сифати маҳсулот, ҳимояи маҳсулоти корхонаҳои соҳа дар бозорҳои дохилӣ ва рушди инфрасохтори бозори соҳа захира ва имкониятҳои мебошанд, ки рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро таъмин менамояд.

2.Дар шароити пеш гирифтани сиёсати истеҳсолоти воридивазкунанда маҳсулоти корхонаҳои соҳа бояд дар баробари қонёӣ намудани талаботи иқтисодиёти миллий дар бозорҳои хориҷӣ низ мавқеи рақобатпазиро соҳиб бошанд. Инчунин дар шароити рушди рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёти миллий мебоист корхонаҳои саноати сабук пешсаф бошанд, мутассифона, то ба ҳол сармоягузориҳо ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳа нокифоя боқӣ мондааст.

3.Кам намудани вобастагии бозори дохилӣ аз маҳсулоти воридотии корхонаҳои саноатии хориҷӣ дар натиҷаи иҷрои амалҳои таъмин карда мешавад, ки ҳавасмандии истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва бо нархҳои дастрас ба истеъмолкунанда расонидани он таъмин карда шавад. Аз нигоҳи мо истифодаи имкониятҳои зерин то андозае барои ҳалли мушкилоти зикршуда мусоидаткунанда мебошад: а) коркард ва

қабули барномаи «Баландбардории сифати маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар давраи то соли 2030»; б) мусоидат ба таҷҳизонидани истеҳсолот бо роҳи аз байн бурдани боҷи гумрукӣ барои воридоти воситаҳои технологӣ; в) аз андозбандӣ озод намудани қисми ғоидаи корхонаҳои соҳа, ки барои иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ истифода мешавад; г) мусоидат ба омодакунии мутахассисони баландихтисоси соҳаи саноати сабук аз рӯйи дараҷаҳои гуногуни маълумот.

4. Дар шароити иқтисоди бозорӣ рақобат миёни истеҳсолкунандагони маҳсулоти саноатӣ нисбатан шадидтар сурат мегирад, бинобар ин, корхонаҳои соҳаро зарур аст, ки стратегияи рақобатпазириро истифода намоянд, ки имконияти таъмини рақобатпазирии маҳсулотро дошта бошад. Дар чунин шароит зарурати амали низоми комили идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ, ки марҳилаҳои идоракунӣ, принципҳои базавӣ, вазифаҳои идоракунӣ, механизми мукаммали идоракунӣ ва самтҳои афзалиятноки идоракуниро дар назар дорад, муҳим арзёбӣ мегардад.

3.3. Истифодаи усулҳои инноватсионии таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук

Дар шароити мусоир дар назди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи таъмини рушди устувор, ки ба модели рушди стратегияи таъмини ҳосилнокии меҳнат ва баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои саноати сабук асос меёбад, ҳамчун масъалаи мубрам дониста мешавад. Ҳалли мушкилоти мазкур дар асоси модернизатсияи бо технологияҳои навин асосёфта имконпазир мебошад. Самти асосии фаъолияти инноватсионӣ, илмӣ-техникӣ ва истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ оид ба коркард ва ҷорӣ намудани намудҳои нави маҳсулот, рушди минбаъдаи истеҳсоли намудҳои анъанавии маҳсулот, инчунин навкунӣ ва такмили маҳсулоти истеҳсолшаванда як қисмати

идоракунии стратегии роҳбарияти корхонаҳои саноати сабук ба ҳисоб меравад. Татбиқи стратегияи навкунии сохтори техникум технологӣ дар сатҳи микроиқтисодиёт ҳамчун самти мақсадноки фаъолияти инноватсионӣ ба салоҳияти корхонаҳо воғузор карда шудааст.

Муҳаққиқи соҳа Маҳкамов Б.Б.⁷⁴ таъкид менамояд, ки барои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҷиҳати ҷорисозии инноватсияҳо, баландбардории самаранокии корхонаҳо ва тақвияти фаъолнокии онҳо дар бозорҳои берунӣ фаъолияти мунтазам ва мақсаднок амалӣ карда шавад. Дар баробари ин дар таҳқиқоти мазкур таъкид шудааст, ки баландбардории рақобатпазирии саноат дар барномаҳои соҳавӣ ва миёнамуҳлати рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври алоҳида қайд гардидааст.

Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ Низомов С.Ф. ва Ҷабборов Ф.А.⁷⁵ гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва истифодаи васеи онҳо дар рушди иқтисодиёт шарти асосии ҳалли вазифаҳои саноатикунони босуръати кишвар ва баланд бардоштани рақобатпазирии он мебошад. Ҳамчунин муаллиф таъкид менамояд, ки рақамикунонӣ шарти асосии баландбардории рақобатпазирии иқтисодиёти миллий ва соҳаҳои алоҳидаи он мебошад.

Рушди фаъолияти сармоягузирӣ инноватсионии корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ ба таъмини самаранокӣ ва дарёфти имкониятҳои рушди базаи захиравии инноватсияи технологӣ ва маҳсулот дар шароити ислоҳоти институтсионалӣ ва ташкилию хоҷагидорӣ, инчунин

⁷⁴ Маҳкамов, Б. Б. Экспортоориентированная модель развития легкой промышленности Таджикистана / Б. Б. Маҳкамов, Н. М. Юсупов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4-1. – С. 106.

⁷⁵ Низомов, С. Ф. Стратегические направления цифровизации промышленности в Республике Таджикистан / С. Ф. Низомов, Ф. А. Джаббаров // Актуальные вопросы экономической теории: развитие и применение в практике российских преобразований : Материалы IX Международной научно-практической конференции, Уфа, 22–23 мая 2020 года / Под общей редакцией И.В. Дегтяревой. – Уфа: Уфимский государственный авиационный технический университет, 2020. – С. 166-172.

шароити иҷтимоию иқтисодии тағйироти прогрессивии сохторию технологӣ нигаронида шудааст. Мавқеи баланди рақобатпазириро соҳиб будани молҳои воридотӣ дар бозорҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон – ин худ нишонаи афзалияти усулҳои инноватсионии таъмини рақобатпазирӣ мебошад. Яъне навгонихо, ки дар молҳои воридотӣ дида мешавад, ба истеҳсолкунандаи хориҷӣ имконият додааст, то дар бозорҳои кишварҳои хориҷ рақобатпазирии моли худро таъмин намояд.

Нокифоягии захираҳои сармоягузорию корхонаҳои саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб менамояд, ки сарчашмаҳои дохилӣ ва берунии молиякунонӣ ба рушди соҳа сафарбар карда шаванд. Хусусан, сармояи хориҷӣ бояд ба самти бунёд ва барқароркунии даври пурраи истеҳсоли бо технологияи навин таҷҳизонидашуда, ки имконияти истеҳсоли маҳсулоти ба содирот нигаронидашударо дорад, сафарбар карда шавад. Новобаста аз он ки давоми солҳои соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ бо мақсади рушди соҳаи саноати кишвар ба ҳисоби миёна ҳамасола 1,75 миллиард сомонӣ сармояи мустақими хориҷӣ ҷалб карда шудааст, аммо ин маблағ рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳаро дар сатҳи зарурӣ таъмин накардааст.

Ноустувории фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ дар маҳдуд будани имкониятҳои молиявии давлат дида мешавад. Аз ин рӯ, беҳтаркунии муҳити сармоягузорӣ, баландбардории фаъолнокии сармоягузорӣ ва таъмини ҷолибияти сармоягузорию корхонаҳои саноати сабук роҳи ҳалли масъала мебошад. Дар чунин шароит иқтисодчии рус Осмак В.В. баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатиро дар иҷрои чорабихҳои зерин мебинад⁷⁶:

⁷⁶ Осмак В.В. Разработка методических подходов формированию инвестиционной политики промышленного предприятия: автореферат дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05. – Королев, 2013. – 28 с.

– таъмини устуворӣ ва барқарор намудани рушди бахши воқеии иқтисодиёт, ки ба баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ нигаронида шудааст;

– бунёди меъёрҳои андозбандӣ, ки барои сармояи истеҳсоли мусоидат мекунад;

– коркар ва татбиқи чорабиниҳо оид ба муътадилнамоии интизоми молиявӣ пардохтӣ;

– танзими таваррум ва меъёри воқеии ғоизҳои бонкӣ то дараҷае, ки сармоягузори корхонаҳои саноати сабукро ҳавасманд намояд;

– дастгирии давлатии сармоягузори корхонаҳои саноати сабук;

– ташаккули муҳити босамари институтсионалӣ барои ғайолияти сармоягузори корхонаҳои соҳа.

Корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ ҳамқадами замон буда, стратегияи инноватсиониро бо як қатор мушкilotҳо интихоб кардаанд. Яке аз мушкilotҳои мазкур мавҷуд набудани воситаҳои моликунонии ғайолияти инноватсионӣ мебошад. Воқеан сарчашмаи арзон ва бебозгашт воситаҳои худди корхонаҳои соҳа мебошад, аммо воситаҳои худдии қисмати зиёди корхона барои ғайолияти инноватсиониашон нокифоя мебошанд. Дар чунин шароит рушд додани ғайолияти лизингӣ ва истифода намудан аз хариду фурӯши лизингӣ қулай мебошад, ки хариди таҷҳизоти инноватсионӣ дар натиҷаи гузаронидани арзиши воситаи лизингӣ ба арзиши аслии маҳсулот амалӣ карда мешавад.

Дар шароити кунунии корхонаҳои саноатии сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди ғайолияти инноватсионӣ дар самтҳои зерин метавонад барои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда мусоидат намояд:

а) автоматикунонии қараёни истеҳсолот ва ҷорикунии таҷҳизотҳои муосири технологӣ;

- б) истифодаи масолеҳи муосири борҷомабандӣ;
- в) мукамалгардонии технологияи истеҳсоли маҳсулот;
- г) истифодаи самараноки ашёи хом;
- ғ) хариди патент, иҷозатнома, ноу-хау, маркаҳои савдо ва ғ.

Боназардошти гуфтаҳои боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар ояндаҳои дур маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук бе хусусиятҳои инноватсионӣ наметавонад дар бозорҳои дохилию берунӣ мавқеи рақобатпазирро соҳиб бошад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ дар корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ ҳанӯз таҷрибаи фаъолияти инноватсионӣ нисбатан нокифоя мебошад. Дар шароити бо суръати кайҳонӣ рушд намудани технологияи навин рақобатпазирии маҳсулоти соҳаи саноат аз инноватсия вобастагӣ пайдо мекунад. Дар ин марҳила зарур аст, то омӯзиши таҳқиқотҳои назариявӣ ва истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои дорои иқтисоди бозории пешрафта ба роҳ монда шуда, асосҳои назариявӣ ва методологияи ватании ташкил ва рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабук коркард шавад. Дар ҳолати кунунӣ, ки фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳа дар марҳилаи нави рушд қарор дорад, бинобар ин, истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар заминаи ҷорӣ намудани инноватсия омили рушд хоҳад буд. (Расми 3.3.1).

Аз маълумоти расми 3.3.1 бармеояд, ки усули инноватсионии баландбардории рақобатпазирии маҳсулот аз тариқи зиёд намудани афзалиятҳои рақобатии маҳсулот метавонад дар таъмини рақобатпазири корхонаҳои саноати сабук нақши калидӣ дошта бошад. Ҳамин тавр, устувории фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабук, ки дар намудҳои мухталиф дар расми ... оварда шудаанд, имконият медиҳад, то муҳити солими рақобатӣ ташаккул ёфта, барои

маҳсулоти истеҳсолшуда афзалиятҳои рақобатӣ ба даст оварда шаванд.
(Расми 3.3.2).

Афзалиятҳои рақобатии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук, ки дар расми 3.3.2 оварда шудааст, аз он шаҳодат медиҳанд, ки рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ барои мақеи рақобатпазирӣ пайдо намудани корхона ва маҳсулоти он имкониятҳои бештар фароҳам меорад. Яъне сатҳи рушди фаъолияти инноватсионии корхона доираи имконияту афзалиятҳои рақобатпазирии маҳсулоти саноатиро муайян менамояд.

Расми 3.3.1 Усули инноватсионии баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук (таҳияи муаллиф)

Рақобатпазирии маҳсулоти инноватсионӣ – ин маҷмуи паҳлуҳои техникию иқтисодиро дар бар мегирад, ки бо хусусиятҳои инноватсионии худ аз маҳсулоти рақиб вобаста ба дараҷаи қонеҷкунии талаботи конкретӣ ва хароҷоти истифодабарӣ фарқкунанда мебошад⁷⁷. Яъне инноватсия ба корхонаҳои соҳа имконият медиҳад, то афзалиятҳои маҳсулотро зиёд намуда, дар баробари маҳсулоти рақибон мавқеи рақобатпазиро ишғол намоянд.

Яке аз усулҳои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук ин инноватсияи сарфакорона мебошад. Инноватсияи сарфакорона бо роҳи усулҳои муайян, воситаҳои истеҳсолӣ ва инноватсионӣ барориши маҳсулоти муосирро барои доираи истеъмолкунандагони дорои даромади на он қадар баланд, ки имконияти баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаро доранд, таъмин менамояд⁷⁸.

Джайдип Прабху ва Нави Раджу дар китоби худ зери унвони «Инноватсияи сарфакорона. Технологияи хароҷоти оқил» бо чунин мазмун қайд менамоянд: «бартарӣ дар он аст, ки бо хароҷоти камтарин бисёртар биомузӣ»⁷⁹. Муаллифони китоби мазкур аз корхонаю ташкилотҳо, ки пешниҳодкунанда ва истеҳсолкунандаи маҳсулот ва хизматҳои гуногун мебошанд, даъват ба амал меоранд, ки истеҳсоли маҳсулоти баландсифатро фавран ба роҳ монда, бо нархи арзон ва бо миқдори кифоя барои аҳолии камбизоат дастрас намоянд. Ҳамин тариқ, моҳияти инноватсияи сарфакорона дар бунёди бизнес-моделҳои нав ва руйи кор овардани воситаҳое, ки бе талафи сифат ихтисори хароҷоти вобаста ба маҳсулоти баландсифатро таъмин мекунад, дида мешавад.

⁷⁷ Молчанова С.М., Лосев К.В. Влияние инноваций на конкурентоспособность выпускаемой продукции.// Вопросы инновационной экономики.Том 9, номер № 4, октябрь-декабрь 2019. – С.1373-1381.

⁷⁸ Тюмина Д.С. Построение и реализация бизнес-модели бережливых инноваций: автореф. дис ... канд. экон. наук. Санкт-Петербург. - 2019. - 21 с.

⁷⁹ Джайдип Прабху, Нави Раджу. Бережливые инновации. Технологии умных затрат. - М.: Олимп-Бизнес, - 2018. - 480 с.

	<p align="center">АФЗАЛИЯТҲОИ РАҚОБАТИИ МАҲСУЛОТИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ САБУК</p>
	<p>1.Афзалиятҳои истеҳсолию технологӣ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ҳаҷми ками масолеҳгунҷой; – сатҳи пасти меҳнатгунҷой; – сатҳи баланди ҳосилнокӣ; – самаранокии даври истеҳсолӣ; – истеҳсоли маҳсулоти стандартӣ.
	<p>2.Афзалиятҳои иқтисодӣ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – истифодаи стратегияи нархҳои баланд; – арзиши аслии нисбатан паст; – харҷи нисбатан кам барои хизматрасониҳои соҳаи муомилот.
	<p>3.Афзалиятҳои технологӣ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – коршоямии тўлони маҳсулот; – сатҳи баланди эътимодноки; – мустаҳкамӣ.
	<p>4.Афзалиятҳои иҷтимоӣ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – аз ҷиҳати экологӣ тоза будани маҳсулот; – сатҳи баланди бехатарӣ; – самараи мусбӣ аз истифодабарии маҳсулот.
	<p>5.Афзалиятҳои равонӣ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – сатҳи баланди ҷолибият; – аслӣ будани маҳсулот; – муносиб ва мавзунии маҳсулот; – мукаммалии маҳсулот; – мувофиқ будани маҳсулот ба муд. – мувофиқ будани маҳсулот ба талаботи доираи васеи харидорон.
	<p>6.Афзалиятҳои барқарор намудани муносибатҳо бо харидорон:</p> <ul style="list-style-type: none"> – хушмуомилагӣ ва мушфиқӣ бо харидорон; – мавҷудияти имконияти зиёдшавии муносибатҳо бо шарикон; – имконияти зиёди дастрасии харидорон.

Расми 3.3.2 Афзалиятҳои рақобатии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук (натиҷаи истифодаи усули инноватсионии рақобатпазирӣ) (таҳияи муаллиф)

Роҷеъ ба масъалаи рушди фаъолияти инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири истеҳсолӣ дар корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 қайд намуданд, ки «Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани ҷаҳоннокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳад»⁸⁰.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди аҳолии он дорои даромади сатҳи паст ва миёна мебошанд, ҷорӣ намудани инноватсияи сарфакорона дар корхонаҳои саноати сабук мувофиқи мақсад ва омили баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои соҳа мебошад.

Иқтисодчии австриягӣ ва яке аз асосгузори таҳқиқоти инноватсия И.А.Шумпетер ҳануз муайян карда буд, ки: «аз нуқтаи назари рушди иқтисодӣ рақобат ин муҳорибаи нав бо ҷаҳна мебошад, яъне моли нав, технологияи нав, сарчашмаҳои нави таъмини талабот ва намуди нави ташкилот»⁸¹. Аз нигоҳи иқтисодӣ инноватсия ин истеҳсоли маҳсулоти навин, ҷорӣ намудани усули нави истеҳсолот, азхудкунии бозори нави фурӯши маҳсулот, дарёфти сарчашмаи нави ашёи хом ва ба роҳ мондани азнавташкилкунӣ мебошад. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта дар шароити ҷумҳурӣ корхонаҳои соҳаро зарур аст, ки аз имкониятҳои инноватсионӣ истифода намуда мавқеи рақобатпазирии маҳсулоти худро ишғол намоянд.

⁸⁰ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [манбаи электронӣ].– 26.12.2019.– ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 27.07.2021 с.).

⁸¹ Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): пер. с англ. / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

Рақобатпазирии сатҳи баландро соҳиб будани молу маҳсулоти воридотии саноати сабуки мамлакатҳои хориҷӣ дар назди истеҳсолкунандагони ватанӣ масъалаи баландбардории сифати маҳсулот ва самаранокии истеҳсолотро дар асоси ҷорӣ намудани технологияи нави инноватсионӣ бояд ба вучуд орад. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта ҷорӣ намудани корҳои босамари илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ, ки барои рӯйи кор омадани техникаю технологияҳои навин ва рушди босуръати фаъолияти инноватсионии саноати сабук мусоидат менамояд, зарур мебошад. Корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳуриро зарур аст, ки бо истеҳсоли маҳсулоти навин ва баландсифати худ дар татбиқи сиёсати истеҳсолоти воридивазкунанда саҳми худро гузоранд.

Истеҳсолоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ бояд ба фаъолияти инноватсионӣ асос ёбад. Корхонаҳои соҳаро зарур аст, ки дар ҷараёни истеҳсолоти маҳсулот биотехнология, технологияҳои лазерӣ, технологияҳои қувва ва захиранигоҳдоранда, нанотехнология, технологияҳои плазмавӣ, инчунин технологияҳои радиатсиониро истифода намуда, сифат ва рақобатпазирии маҳсулотро баланд бардоранд. Воқеан ҷорӣ намудани технологияҳои зикршуда имконият медиҳад, то сифат ва самараи истеҳсоли масолеҳи насочӣ бо хусусиятҳои сатҳи баланди истеъмолӣ, санитарияи гигиенӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза барои истеҳсоли либосҳои махсус ва ғимоякунанда, либосу пойафзол барои кӯдакон ва бачагон таъмин карда шуда, сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти соҳа баланд бардошта шавад.

Бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ дар асоси рушди фаъолияти инноватсионӣ зарур мешуморем, ки «Стратегияи рушди инноватсионии саноати сабук барои давраи то соли 2030» қабул карда шавад. Коркард

ва татбиқи стратегияи мазкур метавонад аз тариқи ҷалби сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ барои устувор гардидани мавқеи рақобати технологии соҳа, баландшавии рақобатпазирии маҳсулот ва устувор гардидани нерӯи содиротии саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани инноватсия характери дутарафа дорад, яъне бо роҳи воридоти технологияҳои инноватсионӣ ва бо роҳи иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ дар дохили кишвар. Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ бояд чунин самтҳои бадастории техникаю технологияҳои инноватсиониро дар бар гиранд:

1.Коркард ва азониҳудкунии технологияҳои илмталаб, ки коркарди амиқ ва истифодаи босамари захираҳои ашёи хоми истеҳсолӣ (пашм, чарм, муина, пахта)-ро дар асоси таҳқиқотҳои заминавии илмӣ ва истифодаи афзалиятҳои техникӣ дар соҳаи биотехнология, химия, технологияҳои радиатсионӣ ва иттилоотӣ таъмин карда тавонад.

2.Коркард ва ба истифода додани технологияҳои захиранигоҳдоранда, ки имконияти истеҳсоли мунтазами маҳсулоти баландсифат, дорои хусусиятҳои мусбӣи истеъмоли ва дар маҷмӯъ рақобатпазирро дошта бошад.

3.Коркард ва ба истифода додани технологияҳои захиранигоҳдоранда дар асоси истифодаи тағйироти ватании полиэфирӣ, полиамдӣ, риштаи вискозӣ ва табиӣ, риштаи пашмӣ, пахтагӣ, ришта бо шак-ли нав, ки чандирии маҳсулот ва шинамию дизайни муосирро таъмин менамояд.

4.Бунёди коллексияҳои нав дар матоъ, маҳсулоти дӯзандагӣ ва маҳсулоти чарму пойафзол, ки ба талаботи бозор ҷавобгӯӣ бошад.

5.Коркарди низоми автоматикунонии истеҳсолоти саноатӣ.

Дар маҷмуъ самараи ҷорӣ намудани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструктории ба самти бунёди технологияҳои инноватсионӣ нигаронидашуда – ин таъмини рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолоти ватании саноати сабук дар бозорҳои дохилию берунӣ аз ҳисоби баланд бардоштани сифати маҳсулот, аз ҷиҳати экологӣ безарар будани он, беҳтаркунии дизайни маҳсулоти истеҳсолшаванда, паст гардидани масолеҳфунҷоиши он мебошад. Аз нигоҳи мо ноилгардӣ ба мавқеи устувори рақобатпазирӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ зиёд намудани нақши инноватсияро дар низоми технологӣ ва идоракунии корхонаҳои саноатӣ талаб менамояд.

Низоми миллии инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалан ба таври комил фаъолият намекунад, ки сабаби асосии он мавҷуд набудани талаботи пардохтпазирӣ ба инноватсия аз ҷониби бахши воқеии иқтисоди миллӣ мебошад. Зарурати ба таҷрибаи хориҷии баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ нигаронидани рафти идоракунии рақобатпазирӣ талаб менамояд, ки мутахассисони соҳа ба мамлакатҳои аз ҷиҳати инноватсия пешрафта барои такмили ихтисос сафарбар карда шаванд. Рушди ноустувори инноватсия дар сатҳи макроиқтисодиёт барои таъмини устувори заминаҳои инноватсионии сатҳи микроиқтисодиёт монеа эҷод менамояд.

Дар шароити кунунии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва рушди бемайлони фаъолияти инноватсионӣ яке аз масъалаҳои муҳими баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноатии ҳар як кишвар ин бунёди инфрасохтори истеҳсолии инноватсионӣ дар асоси ташаккули модели нави низоми миллии инноватсионӣ, ки ба сатҳи рушди техникийи истеҳсолии корхонаҳои санаотии ҷаҳонӣ баробар аст, дониста мешавад.

Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико (ИМА) ба ҳалли масъалаҳои устуворгардонии фаъолияти инноватсионии корхонаҳо ҳанӯз аз ибтидои солҳои 1960 –ум шуруъ карда буд, ки давоми 25 сол мушкилоти мазкурро ҳаллу фасл намуд. Ба Изроил ва Кореяи Ҷанубӣ муяссар гардид, ки ба ҳалли масъалаи мазкур давоми зиёда аз 20 сол расанд.

Ҷорӣ намудани инноватсия дар корхонаҳои саноатӣ яке аз усулҳои муосири баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва омили муҳими рушд баромад мекунад. Йохан Аурик, шарикӣ идоракунанда ва директори ширкати идоракунии консалтингии ҷаҳонӣ зери унвони «A.T.Kearney» қайд менамояд, ки «барои истодагарӣ кардан дар майдони рақобат корхонаро зарур аст, ки усулҳои муваффақи татбиқи инноватсия, истифода ва тағйири захираҳои иқтисодӣ, инчунин усулҳои таъмини устувориро дар натиҷаи мураккабшавии шароити амалӣ дарёфт карда тавонад»⁸².

Таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар асоси истифодаи усулҳои инноватсионӣ имконпазир мебошад, агар фаъолияти инноватсионии корхонаи саноатӣ дуруст ба роҳ монда шуда бошад.

Дар шароити рушди иқтисодиёт дар асоси модели инноватсионӣ яке аз роҳҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ модели бисёрсатҳаи ташаккулёбии рақобатпазирии корхонаҳои саноатии инноватсионӣ мебошад: а) фаъолнокии инноватсионӣ; б) рақобатпазирии технологияҳои инноватсионӣ; в) рақобатпазирии молу маҳсулоти истеҳсолшуда; г) рақобатпазирии молиявии корхонаи саноатӣ.

⁸² Глобальный индекс инноваций. Гуманитарная энциклопедия [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2017 (последняя редакция: 08.10.2017). – Режим доступа: URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info>

Дар шароити кунунӣ мушкилоти баландбардории рақобатпазирӣ ва рушди инноватсионии соҳа яке аз масъалаҳои мубрам доништа мешавад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин шароити рушди инноватсионии корхонаҳои саноати сабук ҷой дорад, яъне омилҳои пурқуввати базавии рақобатпазирӣ ба монанди захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, зеҳнӣ ба муқобили инфрасохтори заиф, аз ҷумла, низоми молиявӣ, инфрасохтори базавӣ ва технологӣ, ташкили бозор ва муҳити рақобатӣ.

Бунёд, ҷорӣ ва васеъ намудани маҳсулоти нав, ки бо истифодаи техника ва технологияҳои навин ба роҳ монда шудааст, омили калидии афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, сифати маҳсулот, таъмини шуғл, афзоиши сармоягузорӣ, гардиши савдои хориҷӣ, тақмили истеҳсолот ва баланд гардидани самараи он мебошад. Таҳлилҳои гузаронидашуда дар боби 2-юми диссертатсия нишон дод, ки баъзе аз корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ дар истеҳсоли риштаи пахтагин ҳиссаи назаррас доранд, ки шартҳои асосии ноилгардӣ ба ҳаҷми назарраси истеҳсолот ва дар маҷмӯъ ҷой доштани талабот ба моли мазкур хусусияти навгонӣ доштани истеҳсолот мебошад. Масалан, риштаи истеҳсолнамудаи ҚСП "Ҷунтай-Данғара Син Силу Текстил" дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ истеъмолкунандаи худро дорад. Давоми солҳои 2015-2020 ҳиссаи маҳсулоти корхонаи мазкур дар маҷмуи истеҳсоли риштаи пахтагини сатҳи ҷумҳурӣ аз 23,8 то 76,2 % - ро ташкил медиҳад. Риштаи пахтагин аз ҷониби ҚДММ «Ҷавонӣ», ҚДММ "Файзи Истиқлол 2011", ҚДММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик», ҚДММ «САТН», ки дар заминаи истифодаи технологияҳои нисбатан инноватсионӣ истеҳсол карда мешавад, аз ин рӯ, дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ алақай ҳаридори худро пайдо кардааст.

Олимон-иқтисодчиёни ватанӣ низ таъсири инноватсияро ба сатҳи рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ дар корҳои илмӣ худ мавриди

таҳқиқ қарор додаанд. Масалан, д.и.и., профессор Низомова Т.Д. қайд менамоянд, ки инноватсия дар сатҳи микроиқтисодӣ самаранокии истеҳсолотро таъмин намуда, сифат ва рақобатпазирии маҳсулотро баланд мебардорад⁸³. Ҳамчунин мавсуф дар така бо тамоюли мусбии рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъкид менамояд, ки дар шароити истифодабарии васеи дастовардҳои илмӣ-техникӣ таъмини рушди устувори иқтисодиёти мамлакат беназардошти ислоҳоти сифатии нерӯи истеҳсолӣ ғайриимкон мебошад. Ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ба корхонаҳои саноатӣ бо мақсади ҷорӣ намудани техникаю технологияҳои инноватсионӣ имконият медиҳад, то фонди воситаҳои асосии наву замонавӣ ва пуриқтидор ташаккул ёфта, нерӯи истеҳсолии баландсифат таъмин карда шавад.

Аз нигоҳи иқтисодии ватанӣ Комилов С.Ҷ. яке аз роҳҳои баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои саноатии мамлакат интихоби афзалиятҳо ва коркарди стратегияи рушди соҳа, ки метавонанд дар ҷараёни ташаккулёбӣ ва мукамалшавии шароити иқтисоди бозорӣ истодагарӣ кунанд, ба ҳисоб мераванд⁸⁴. Аз нигоҳи ӯ омили муҳими баландбардории рақобатпазирӣ истифодаи васеи афзалиятҳои рақобатнокӣ мебошад. Комилов С.Ҷ. дастовардҳои нави илмӣ-техникӣ, коркарди стратегияи рушди иқтисодиро дар заминаи ташаккули иқтисоди инноватсионӣ, инчунин истифодаи нерӯи кадриро воситаи ба вуҷудорандаи афзалиятҳои рақобатнокӣ медонад.

Аз нигоҳи мо корхонаҳои саноатӣ бо мақсади баландбардории рақобатпазирии маҳсулот бояд фаъолияти инноватсиониро самти

⁸³ Низомова Т.Д. Инновационные аспекты развития промышленности Республики Таджикистан. В книге: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Материалы II международной научно-практической конференции. –2016.– С. –352.

⁸⁴ Комилов С.Дж. Особенности конкурентного преимущества национального сельскохозяйственного производства. В сборнике: Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. материалы I международной научно-практической конференции. Под общей редакцией: В.И. Веретенникова, Е.П. Чучко, Н.Л. Савкина, П.Б. Должанова. 2018. С. 171.

афзалиятноки фаъолият қарор дода, захираҳои молиявии худро бо мақсади баландбардории рақобатпазирии маҳсулот аз тариқи модернизатсияи истеҳсолот ва ҷорӣ намудани дигар намудҳои фаъолияти инноватсионӣ истифода намоянд. Мо чунин меҳисобем, ки баландбардории маҳсулнокии фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз заминаҳои муҳими истифодабарии нерӯи илмӣ-техникӣ ба ҳисоб рафта, барои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли мусоидат хоҳад кард.

Аз нигоҳи иқтисодчии ватанӣ Файзуллоев М.К. дар шароити иқтисодёти муосир таъмини рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ аз бар намудани донишҳои инноватсионӣ ва татбиқи онҳоро дар истеҳсолот талаб менамояд⁸⁵. Ба ақидаи вай танҳо дар асоси чараёни интенсивии инноватсионии соҳаи саноат имконияти таъмини рушди истеҳсолоти воридивазкунанда ва истеҳсолоти ба содирот нигаронидашаванда вучуд дошта метавонад. Ба ақидаи Файзуллоев М.К. мо ҳамфикр ҳастем, чунки молу маҳсулоти саноатии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда бо технологияҳои пешқадами инноватсионӣ истеҳсол гардидаанд ва дорои хусусиятҳои навгонӣ мебошанд. Бинобар ин, зарур аст, ки истеҳсолоти воридотивазкунанда дар заминаи технологияҳои инноватсионӣ ба роҳ монда шавад, то маҳсулоти хусусияти навгонидошта истеҳсол шуда, дар баробари молҳои воридотӣ рақобатпазир бошад.

Файзуллоев М.К. дар дигар таълифоти илмии худ ишора менамояд, ки татбиқи инноватсия ва ҷорӣ намудани сиёсати инноватсионӣ воситаи муҳими баландбардории рақобатпазирӣ, таъминкунандаи

⁸⁵ Файзуллоев М.К. Проблемы менеджмента инноваций на промышленных предприятиях таджикистана. В сборнике: Кластерные инициативы в формировании прогрессивной структуры национальной экономики. Сборник научных трудов Международной научно-практической конференции, в 2-х томах. Ответственный редактор Горохов А.А., 2015. С.390.

самаранокии истеҳсолоти саноатӣ ва беҳтаркунандаи сифати молу хизматрасонӣ мебошад⁸⁶. Ба ақидаи ӯ ба сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ таъсири мутақобилаи илмӣ-техникӣ, дараҷаи мукаммалии технологияҳои истеҳсолӣ, истифодаи ихтирооти нав, татбиқи воситаҳои муосири автоматикунонии истеҳсолот ниҳоят муҳим мебошад. Аз гуфтаҳои Файзуллоев М.К. бармеояд, ки яке аз афзалиятҳои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ ин пайвасти беҳтаркунии сифат ва наwgонии маҳсулоти истеҳсолшаванда мебошад.

Иқтисодчии ватанӣ Ҷурабоев Ғ.Д. низ қайд менамояд, ки самти стратегии иқтисодиёти рақамӣ ин ба сатҳи минималӣ оварда расонидани хароҷот дар натиҷаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва дар ин замина афзоиши ҳосилнокии меҳнат мебошад⁸⁷. Таҳлил ва баҳодиҳии ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои саноати сабук ҳамчун нишондиҳандаи рақобатпазирии маҳсулоти соҳа дар зербоби 2.2. ба роҳ монда шуда, устувории нисбии он муайян карда шуд. Аз ин рӯ, истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолияти корхонаҳои соҳа барои афзоиши ҳосилнокии меҳнат мусоидаткунанда мебошад.

Ҷурабоев Ғ.Д. дар дигар таълифоти илмии худ чунин қайд менамояд, ки дурнамои рушди истеҳсолоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бояд вобаста ба тағйироти ҷаҳонии технологӣ ва аз нигоҳи таҳаввулоти рақамӣ таъмин намоем⁸⁸. Муаллиф таъкид менамояд, ки сабаби асосии суръати суст доштани ислоҳоти сохтории соҳаи саноат ба он вобаста аст, ки фаъолнокии инноватсионии

⁸⁶ Файзуллоев М.К. Формирование конкурентоспособности предприятий на базе его инновационного потенциала. В сборнике: Современные инструментальные системы, информационные технологии и инновации. сборник научных трудов XI Международной научно-практической конференции: в 4-х томах. Ответственный редактор: Горохов А.А., 2014. С.240.

⁸⁷ Джурабаев Г.Д., Каюмова Ф.А., Незматова М.Х. Вопросы становления и развития цифровой экономики в промышленности Республики Таджикистан. Экономика Таджикистана. 2019. № 2. С.23.

⁸⁸ Джурабаев Г.Д., Каюмова Ф.А., Ахмедов Ф. Некоторые аспекты внедрения информационных технологий как этап перехода промышленности на цифровую экономику. Экономика Таджикистана. 2019. № 1. С.131

корхонаҳои саноатии мамлакат нисбат ба сатҳи ҷаҳонӣ қаноатмандкунанда нест. Аз ин рӯ, истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи саноати мамлакат барои устувор гардонидани рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ дар бозорҳои дохилию хориҷӣ ва дар ин замина таъмини шароити рушди иқтисоди миллӣ фароҳам оварда мешавад.

Мирсаидов А.Б. қайд менамояд, ки дар шароити иқтисодии гузариш, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон модели рушди иқтисоди воридивазкунандаро қабул кардааст, коркарди маҳсулоти баландсифати воридивазкунандаи дорои сатҳи рақобатпазирии баланд, аҳамияти муҳим дорад⁸⁹. Аз нигоҳи профессор Мирсаидов А.Б. истеҳсоли маҳсулоти нав ва рақобатпазир дар заминаи истифодаи нерӯи инноватсионӣ имконияти бештар дорад, чунки истеҳсолоти ватанӣ дар заминаи техникаҳои куҳнаю корношоям дар баробари молу маҳсулоти саноатии вориidotӣ имконияти истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирро надорад. Тавре дар боло ишора кардем, ҳалли мушкилоти ҷойдошта ба имкониятҳои молиявии корхонаҳои соҳа вобаста мебошад. Бинобар ин, ба корхонаҳои саноати сабук додани имтиёзҳо дар намуди қарзҳо бо Ҷойҳои ҳадди минималӣ, озод намудани онҳо аз пардохти уҳдадаориҳои андозӣ ва ғ., ки барои пайдо намудани шароити молиявии ҷорӣ намудани техникаю технологияҳои инноватсионӣ ба онҳо имкониятҳо фароҳам оварда шавад.

Ҷумаев Б.М., Мухаков М., Лоиков П. дар мақолаи илмӣ худ ибраз медоранд, ки технологияҳои инноватсионӣ яке аз намудҳои афзалиятҳои рақобатнокии корхона мебошад⁹⁰. Дар шароити суръати баланд доштани тағйироти шакли зоҳирии молу маҳсулоти саноатии

⁸⁹ Мирсаидов А.Б., Муртазоев О.К. Инновационный потенциал региональных промышленных систем. Интернет-журнал Науковедение. 2016. Т. 8. № 2 (33). С. 60.

⁹⁰ Джумаев У.М., Мухаков М., Лоиков П. Показатели внедрения инновационной деятельности на предприятии. Экономика Таджикистана. 2019. № 3. С.90

корхонаҳои хориҷӣ (молу маҳсулоти воридотӣ) бо истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ яке аз омилҳои баланд бардош-тани сатҳи рақобатпазирии он ба ҳисоб меравад. Тавре дар боло қайд намудем, ҳалли мушкилоти ҷойдошта ба неруи сармоягузорӣ корхонаҳои соҳа вобаста буда, афзоиши сармоягузорӣ дастрасӣ ба технологияҳои инноватсионӣ ва истеҳсоли маҳсулоти дорои хусусиятҳои навгонидоштаро таъмин менамояд.

Каримова М. қайд менамояд, ки ноилгардӣ ба истеҳсоли маҳсулоти саноатии дорои сатҳи баланди рақобатпазирӣ яке аз масъалаҳои стратегӣ ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи ӯ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бухрони сохторӣ мушоҳида мешавад, ки то андозае суръати рушди иқтисодиёти мамлакатро боз медорад⁹¹. Бояд қайд намуд, ки яке аз аломатҳои ин бухрон афзоиши истеҳлоки маънавӣ ва физикии фондҳои воситаҳои асосӣ мебошад. Ҳолати мазкур дар навбати худ мушкилоти сохтори иқтисоди миллиро аз ҳисоби амалкарди истеҳсолоти кӯҳна, барориши маҳсулоти пастсифат, ки дар баробари маҳсулоти воридшаванда қобилияти рақобатпазирро надорад, пеш меорад. Аз гуфтаҳои Каримова М. чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз вазифаҳои муҳим, ки дар муҳлатҳои наздиктарин бояд иҷро карда шавад – навкунии сохтори соҳаи саноат ва таъмини рушди устувори он мебошад. Чунин мешуморем, ки иҷрои вазифаи мазкур имконият медиҳад, то Тоҷикистон дар низоми савдои ҷаҳонӣ на танҳо садиркунандаи маҳсулоти саноатӣ, балки ҳамчун мамлакати истеҳсолкунандаи маҳсулоти рақобатпазир саноатӣ баромад кунад.

⁹¹ Каримова М. Проблемы эффективности структурных сдвигов в промышленности Таджикистана. Центральная Азия и Кавказ. 2013. Т. 16. № 1. С.200.

Бояд қайд намуд, ки таҷрибаи ҷаҳонии омӯзиши тамоюл ва қонуниятҳои рушди саноат аз зарурати ташаккули механизми нави идоракунӣ, ки ба самти тағйироти сохторӣ, баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулот ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши иловагии баланд шаҳодат медиҳад. Боназардошти нуқтаҳои зикршуда оид ба афзалияти усулҳои инноватсионии баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ чунин меҳисобем, ки вобаста ба шароити муосири рақамикунонии иқтисодиёт яке аз самтҳои афзалиятноки тағйироти сохтории соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи васеи инноватсия мебошад.

Ҳоҷиматова Х.Р. ва Ҳоҷаева Д.А. қайд менамоянд, ки бо мақсади рақобати бомуваффақият дар бозори байналмилалӣ корхона бояд пайвас-та неруи истеҳсолии худро дар ҳолати муътадил нигоҳ дорад ва дар фаъолияти худ инноватсияро ҷорӣ намуда, афзалиятҳои рақобатнокии худро доимо нав намояд⁹². Аз нигоҳи онҳо афзалиятҳои рақобатнокӣ дар ҳолати динамикӣ қарор дошта, ба инноватсия, захираҳои инсонӣ ва донишҳо алоқаи мутақобила доранд.

Ҳамин тавр, ба ақидаи мо рушди соҳаи саноат ва рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ ба рушди фаъолияти инноватсионии соҳаи мазкур вобаста мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мушкилоти гаронии меъёри ғоизӣ қарзи бонкӣ ва нисбатан нокифоя будани воситаҳои буҷетии ба дастгирии фаъолияти инноватсионии соҳаи саноат сафарбаршаванда ҷой дорад, дастрасӣ ба захираҳои молиявии кифоянок барои ноил гардидан ба истифодаи усулҳои инноватсионии таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ мусоидат менамояд. Вобаста ба ин, аз нигоҳи ба сифати сарчашмаи татбиқи инноватсия ва навкунии афзалиятҳои рақобатнокӣ

⁹² Хожиматова Х.Р., Ходжаева Д.А. Некоторые аспекты, влияющее на конкурентоспособность хлопковой продукции в республике таджикистан. Фотинские чтения. 2016. № 1 (5). С. 150.

сармоягузори доимӣ ба дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ баромад менамояд. Аз ин ҷост, ки сармоягузорӣ барои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ аз тариқи таъмини шароити молиявӣ бунёди муҳити рақобатпазирӣ шароити мусоид фароҳам меоварад.

Таҳқиқи усулҳои инноватсионии таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук нишон дод, ки дар шароити бо суръати кайҳонӣ рушд ва пешрафти техникаю технологияҳои навин ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир беназардошти имкониятҳои инноватсионӣ ғайриимкон мебошад. Аз омӯзиш ва таҳлили маводи илмӣ ин қисмати диссертатсия ба мо муаяссар шуд, то ҳулоса ва пешниҳоди зеринро коркард кунем, ки барои ҳалли вазифаҳои дар таҳқиқот гузошташуда мусоидат менамоянд:

1. Рушди фаъолияти инноватсионӣ, илмӣ-техникӣ ва истеҳсолии маҳсулоти рақобатпазир дар заминаи навқунӣ ва такмили маҳсулоти истеҳсолшаванда самти идоракунии стратегияи фаъолияти корхонаҳои саноати сабук маҳсуб меёбад. Аммо бо иллати нокифоягии захираҳои сармоягузорӣ корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ имконияти рушди фаъолияти инноватсиониро то ба ҳол пайдо накардаанд. Вобаста ба мушкилоти ҷойдошта дар соҳаи афзалиятноки иқтисоди миллӣ-соҳаи саноат беҳтаркунии муҳити сармоягузорӣ, аз тариқи пешниҳоди қарзҳои имтиёзноки низоми бонкӣ, ки барои рушди инноватсионии корхонаҳои саноати сабук нигаронида мешаванд, имтиёзҳои андозӣ дар намуди озодкунии онҳо аз пардохти баъзе аз намудҳои андоз, ба рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабук сафарбар намудани ҳиссаи муайяни сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ва ғ.

2. Таҳқиқот нишон дод, ки рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар натиҷаи ҷорӣ намудани инноватсияи ба сифат нигаронидашуда, аз ҷумла, инноватсияи ҷараёнӣ, маҳсулотӣ ва

аллокатсионӣ (тақсимотӣ), инчунин инноватсияи стратегӣ, техникӣ, истеҳсолӣ, бозорӣ, иттилоотӣ ва иқтисодӣ таъмин карда мешавад. Хусусан, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисмати асосии аҳоли аз лиҳози шароити молиявӣ истеъмолкунандаи неруманд нестанд, ҷорӣ намудани инноватсияи сарфакорона дар корхонаҳои саноати сабук ба манфиати кор мебошад.

3.Рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ бо коркард ва қабули барномаҳои давлатӣ низ вобаста мебошад. Ҳолати мазкурро фаъолияти воқеии корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ тасдиқ менамоянд. Масалан, риштаи пахтагини истеҳсолнамудаи ҶСП "Чунтай-Данғара Син Силу Текстил", ҶДММ «Ҷавонӣ», ҶДММ "Файзи Истиқлол 2011", ҶДММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик», ҶДММ «СATH», ки нисбатан хусусияти инноватсионӣ дорад, аз ин рӯ, дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ алақай харидори худро пайдо кардааст. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки «Стратегияи рушди инноватсионии саноати сабук барои давраи то соли 2030» қабул карда шавад. Татбиқи муқаррароти ҳуҷҷати мазкур имконият медиҳад, то захираҳои сармоягузорӣ барои рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳа сафарбар карда шаванд ва дар натиҷа рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшуда таъмин карда шавад.

4.Маълум карда шуд, ки роҳи усулҳои инноватсионии пешбурди фаъолияти корхонаҳои саноати сабук аз тариқи зиёд намудани афзалиятҳои рақобатӣ барои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти онҳо мусоидат менамоянд. Вобаста ба ин, ҷорӣ намудани навгониҳо дар ҳама самтҳои фаъолияти корхонаҳои соҳа муҳим мебошад.

5.Аз таҷрибаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Изроил ва Кореяи Ҷанубӣ бар меояд, ки устуворгардонии фаъолияти инноватсионии корхонаҳо яке аз масъалаҳои мураккабҳалшаванда доништа мешавад. ИМА ҳамчун давлати пуриқтидор ҳанӯз аз ибтидои солҳои 1960–ум ба масъалаи ҷорикунии инноватсия шуруъ карда буд, ки давоми 25 сол мушкилоти

мазкур ҳалли худро ёфт. Изроил ва Кореяи Ҷанубӣ бошанд ба ҳалли масъалаи мазкур давоми зиёда аз 20 сол расидаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаҳои аввалини рушди фаъолияти инноватсионӣ қарор дорад, боназардошти пайдо гардидани имкониятҳои молиявӣ рушди фаъолияти мазкурро дар соҳаҳои иқтисодии милли, алахусус, соҳаи саноати сабук таъмин хоҳад кард.

6.Роҷеъ ба масъалаи ҷорӣ намудани инноватсия ба соҳаи саноат ва дар ин замина ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ, ки дар бозорҳои дохилию хориҷӣ имконияти рақобатпазиро дорад, дар така ба нуқтаи назари иқтисодчиён баровардани хулосаҳои зерин муҳим мебошад:

- рақобат ин муҳорибаи нав бо кӯҳна мебошад, яъне муҳорибаи маҳсулоти нав ва роҳу усулҳои истеҳсоли он бо маҳсулоти кӯҳна ва имкониятҳои истеҳсолии он (дар така ба нуқтаи назари И.А.Шумпетер);

- сатҳи рақобатпазирӣ корхона аз усулҳои татбиқи инноватсия вобаста мебошад, яъне вобаста ба тағйироти шароит манфиатнок будани нағониҳо (дар заминаи нуқтаи назари Йохан Аурик);

- инноватсия дар сатҳи микроиқтисодӣ таъминкунандаи самаранокии истеҳсолот, сифат ва рақобатпазирӣ маҳсулот мебошад (дар така ба нуқтаи назари Низомова Т.Д.);

- ғайриқаноатбахш будани фаъолияти корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ дар шароити мавҷудияти нерӯи инноватсионӣ, сохтори инноватсионӣ ва паркҳои технологӣ ба назар мерасад (дар мувофиқа бо ақидаи Комилов С.Ҷ.);

- татбиқи инноватсия ва ҷорӣ намудани сиёсати инноватсионӣ воситаи муҳими баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатӣ аз донишҳои инноватсионӣ ва татбиқи онҳо вобаста мебошад (дар асоси нуқтаи назари Файзуллоев М.К.);

- дар шароити иқтисодии рақамӣ баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатӣ бо роҳи ба сатҳи минималӣ оварда расонидани хароҷот

ва афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар заминаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии пешрафтаи ҷаҳонӣ таъмин карда мешавад (дар заминаи нуқтаи назари Ҷурабоев Ғ.Д.);

– дар шароити рушди иқтисоди воридивазкунанда бояд техникаҳои куҳнаю корношоям аз корхонаҳои саноатӣ бароварда шаванд, чунки истеҳсоли маҳсулоти нав ва рақобатпазир бо истифодаи неруи инноватсионӣ имконпазир аст (дар асоси ақидаи Мирсаидов А.Б.);

– технологияҳои инноватсионӣ яке аз намудҳои афзалиятҳои рақобатнокии корхона мебошад (дар таъки ба ақидаи Ҷумаев У.М., Мухаков М., Лоиков П.);

– ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатпазир навкунии сохторӣ, аз ҷумла навкунии фондҳои воситаҳои асосии истеҳсолиро талаб менамояд. (боназардошти нуқтаи назари Каримова М.).

– яке аз шартҳои муҳими рақобатпазирии бомуваффақияти маҳсулот – ин дар ҳолати муътадил нигоҳ доштани неруи истеҳсолӣ, ҷорӣ намудани инноватсия ва мунтазам навкунии афзалиятҳои рақобатнокӣ дар заминаи сармоягузорию доимӣ ба ҳисоб меравад (дар асоси нуқтаи назари Ҳоҷиматова Х.Р., Ҳоҷаева Д.А.);

– аз нигоҳи мо инноватсия дар саноати сабук ин афзалияти рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои соҳа дар баробари маҳсулоти воридотӣ мебошад (нуқтаи назари муаллиф).

Боназардошти гуфтаҳои боло қайд кардан бамаврид аст, ки бо мақсади баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ идоракунии фаъолнокии инноватсионӣ ҳамчун омили асосии идоракунии стратегияи корхона бояд маҳсуб ёбад.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОД

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия:

Таҳқиқоти гузаронидашуда ба мо имкон дод, то хулосаву пешниҳодҳои зеринро ҷиҳати баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намоем:

1. Дар натиҷаи омӯзиши нуқтаи назари иқтисодчиён фаҳмиши муаллифӣ рақобатпазирии маҳсулот таҳия карда шуд, ки унсурҳои таркибии фаҳмиши мазкур афзалияти сифатӣ, нархӣ, хусусиятҳои истеъмолию манфиатнокии маҳсулот, дараҷаи баланди қонеъкунии талаботи истеъмолкунанда ва таъмини манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунанда мебошад [4-М].

2. Аз таҳқиқи фаҳмишҳои пешниҳоднамудаи иқтисодчиён оид ба таърифу тавсифи категорияи рақобатпазирии маҳсулот ва тавсияҳо оид ба баландбардории сатҳи он таркибдихандаҳои зерини рақобатпазирии маҳсулот ошкор карда шуд: бартарии сифат, нарх ва дигар хусусиятҳои маҳсулот нисбат ба маҳсулоти рақиб; қобилияти истодагарӣ дар рақобат; қобилияти фурӯш дар ҳаҷми максималӣ; қонеъгардонии потенциали талаботи ҷамъиятию шахсӣ; падидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ; ҳолибияти маҳсулот; манфиатнокии маҳсулот; тавсифи сифатӣ ва миқдории маҳсулот; ҳароҷоти харид ва истифодаи маҳсулот [4-М].

3. Натиҷаи таҳқиқот муайян намуд, ки рақобатпазирии маҳсулот ҳамчун категорияи мураккаби иқтисодӣ зери таъсири омилҳо ва нишондихандаҳои гуногун қарор дошта, самаранокии идоракунии рақобатпазирӣ аз онҳо вобастагии зиёд дорад. Аз ин рӯ, баҳри баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук ба инобат гирифтани таъсири омилҳо зарур мебошад. Омӯзиш дар ин самт нишон дод, ки дар низоми омилҳо ва нишондихандаҳои рақобатпазирии маҳсулот нақши марказиро омили инсонӣ мебозад. Чунки корманд аз як тараф ҳамчун захираи меҳнатӣ ва аз дигар тараф

омили муайянкунандаи рақобатпазирии дигар омилҳо низ баромад менамояд. Ҳамчунин, рақобатпазирии маҳсулот зери таъсири омилҳо ва нишондиҳандаҳои гуногун қарор дорад, аз ҷумла, омилҳои объективӣ, субъективӣ, перспективӣ, дохилӣ, берунӣ ва нишондиҳандаҳои дарозмуддат, кутоҳмуддат, якҷақта, ҷорӣ, сифатӣ, маркетингӣ ва ғ. [1-М].

4.Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки корхонаҳои саноати сабук самаранокии рафти идоракунии рақобатпазирии маҳсулотро дар сурате таъмин карда метавонанд, ки агар фаъолияти идоракунии онҳо тамоми омилҳои даври ҳаётии рақобатпазиро фарогир бошад. Аммо дар шароити кунунӣ истифодаи методҳои менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаҳои соҳа барои таъмини чунин шароит мусоидат менамояд [1-М].

5. Самаранокии ҷараёни идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ аз таҳлили тамоми самтҳои фаъолияти корхона ва ошкор намудани афзалиятҳои идоракунии рақобатпазирӣ, ҷорӣ намудани инноватсия, устувории неруи кадрӣ, истеҳсоли маҳсулот дар шароити пеш гирифтани фаъолияти маркетингии стратегӣ вобаста мебошад. Фаъолияти муштаракӣ механизми бозорӣ ва давлатии идоракунии рақобатпазирӣ низ дар самти идоракунии сифат, нарх, стратегияи нархӣ, идоракунии маркетингӣ, паҳнкунӣ ва таъмини прогрессивии маҳсулот, инчунин баландбардории имиджи маҳсулот роҳи муносиби баландбардории рақобатпазирии маҳсулот мебошад [2-М].

6.Натиҷаи таҳлили гузаронидашуда муайян намуд, ки дар натиҷаи шадид гардидани рақобат корхонаҳои саноати сабукро зарур аст, ки мавқеи маҳсулотро дар бозор дуруст муайян намуда, онро аз таъсири ҳама гуна омилҳои манфӣ муҳофизат намоянд ва бо зиёд намудани

афзалиятҳои рақобатии маҳсулот устувории фаъолияти корхонаро дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ таъмин намоянд. Сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ аз рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа, хусусияти бозорҳои амалкунанда, хусусият ва рафтори истеъмолкунандагонӣ конкретӣ, инчунин аз сатҳи ғоиданокию нархи маҳсулот ва хусусиятҳои инноватсионии маҳсулот вобаста мебошад [3-М].

7.Аз таҳлили SWOT-и омилҳои дохилӣ ва берунӣ маълум гардид, ки корхонаҳои саноати сабук рақобатпазирии маҳсулотро танҳо дар сурати истифодаи бамавриди имкониятҳои ҷойдошта ва маҳдуд намудани омилҳои тарафҳои заиф таъмин карда метавонанд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1.Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда ноустувории қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ, истифодаи нопурраи иқтидорҳои истеҳсолӣ, тамоюли коҳишёбӣ доштани ҳиссаи молу маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар сохтори молии гардиши моли чакана (аз 15,08 % - и соли 2015 ба 14,36 % дар соли 2020 (-0,72%)), динамикаи манфии индекси нархи истеҳсолӣ ва истеъмолии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук ошкор карда шуд. Вобаста ба ин, устувории нишондиҳандаҳои корхонаҳои соҳаро аз тариқи таъмин намудани чандирии талабот ба маҳсулоти соҳа, истифодаи пурраи иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои саноати сабук ва зиёд намудани ҳиссаи маҳсулоти онҳо дар гардиши молии моли чакана муҳим арзёбӣ мегардад.

2.Рақамҳои оморӣ ва таҳлили динамикаи онҳо нишон медиҳанд, ки новобаста аз афзоиши мунтазами корхонаҳои нассочӣ ва дузандагӣ ҳаҷми истеҳсоли онҳо дар маҷмӯъ тамоюли мунтазами зиёдшавиро соҳиб нест, ки ҳолати мазкур аз нисбатан паст будани ҳосилнокии меҳнат дар баъзе аз солҳо шаҳодат медиҳад. Дар шароити афзоиши мунтазами аҳоли (2,0 %) ва талаботи онҳо мебоист истеҳсоли саноатӣ

афзоиш ёбад, аммо бар-акс, коҳиш ёфтааст. Ҳолати мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки истеъмолкунандагон бештар ба молу маҳсулоти воридотӣ талабот доранд, чунки маҳсулоти саноатии воридотӣ нархҳои дастрас дошта, сифат ва ғоиданокиашон нисбат ба маҳсулоти корхонаҳои саноатии ватанӣ то андозае бартарӣ дорад. Нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол дар маҷмӯъ нисбатан мусбӣ арз-ёбӣ карда мешавад, чунки афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва ҳосилнокии меҳнат дар онҳо ба чашм мерасад. Аммо нишондиҳандаи ҳаҷми истеҳсол ва ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои истеҳсоли нассочию дӯзандагӣ ва корхонаҳои истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол дар минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ қаноатбахш нест. Аз ин рӯ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат аз тариқи истифодаи техникаю технологияҳои инноватсионӣ ва дар ин замина коҳиш додани талаботи истеъмолкунандагон ба молу маҳсулоти воридотӣ роҳи ҳалли мушкилоти ҷойдошта мебошад.

3. Дар натиҷаи таҳқиқот муайян карда шуд, ки шумораи корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ сол то сол афзоиш меёбанд, ки шумораи зиёди онҳоро корхонаҳои дӯзандагӣ ташкил медиҳад (20-25%). Дар натиҷаи афзоиши мунтазами ҳаҷми истеҳсол солҳои охир саҳми соҳа дар маҷмуи маҳсулоти саноатӣ то ба 10,2% расидааст. Натиҷаи баҳогузориҳои фаъолияти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ нишон дод, ки корхонаҳои дӯзандагӣ ва нассочии ҶСП «Ҷунтай – Данғара Син Силу Текстил», ҶДММ «Ҷавонӣ», ҶДММ «Сатн», ҶДММ «ИИ Нассочии Тоҷик» корхонаҳои нисбатан ғайрибуда, онҳо дар маҷмуи маҳсулоти саноати сабуки ҷумҳурӣ нақши калидӣ доранд. Бо мақсади ҳавасманд намудани рушди корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ дастгирии молиявӣ, маъмурии корхонаҳои ғайриро бо роҳи додани имтиёзҳои андозӣ,

дастрасӣ ба қарзҳои имтиёзноки бонкӣ, кам намудани назорати давлатии фаъолияти онҳо тавсия менамоям.

4.Баҳодиҳии фаъолияти корхонаҳои коркарди пӯсти чорво ва пойафзолбарорӣ нишон дод, ки онҳо аслан ба коркарди пӯст машғул мебошанд на истеҳсоли пойафзол. Корхонаҳое, ки солҳои охир дар ҳаҷми истеҳсоли пойафзол нисбатан ҳиссаи назаррас доранд, ҶДММ «Пойафзоли чармӣ», ҶДММ «Пойафзоли чармин», ҶДММ «Пойафзоли чармин», ҶДММ «Тоҷик Интиқол», ҶДММ «Тоҷик Чарм», ҶДММ «Муҳаммадинаҷот» ва ҶДММ «Пойафзолдӯзи Хуҷанд», ҶДММ "Тоҷик Интиқол", ҶДММ "Матин чарм", ҶДММ "Чарми Хуҷанд", ҶДММ "Сомон чарм" ба ҳисоб мераванд. Новобаста аз он ки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз содиркунандагони чарм маҳсуб меёбад, то кунун вобастагии талаботи истеъмолкунандагони ватанӣ ба пойафзолҳои воридотӣ дида мешавад. Боназардошти ҳолати ҷойдошта пешниҳод менамоям, ки корхонаҳои саноати чарму пойафзол коркарди чармро бо истифодаи техникаю технологияҳои инноватсионӣ ба роҳ монда, истеҳсолоти воридивазкунанда ва ба содирот нигаронидашударо рушд диҳанд [1-М].

5.Дар байни зерсоҳаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ маҳсулоти саноати нассоҷӣ нисбатан дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мавқеи рақобатпазиро ишғол намуда, то андозае истеҳсолоти воридивазкунандаро таъмин карда истодааст, чунки ҳаҷми содироти маҳсулоти мазкур нисбат ба воридот зиёд мебошад. Матоҳои пахтагини рақобатпазир аз ҷониби ҶДММ «Ҷавонӣ», ҶДММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик», ҶДММ «САТН», ҶСК «Ресандаи Қурғонтеппа», ҶДММ «Нассоҷи Хуҷанд» ва ҶСП «Бофандаи Норақ» истеҳсол гардида, онҳо дар баробари таъмини эҳтиёҷоти истеҳсолоти худӣ, ҳамзамон ба хориҷи кишвар матоъ ва маҳсулоти тайёри дӯзандагӣ содирот менамоянд. Афзалияти асосии маҳсулоти корхонаҳои болозикр дар ҷорӣ будани

диверсификатсияи истеҳсолот ва хатҳои нави технологӣ дар заминаи фаъолияти инноватсионӣ дида мешавад. Вобаста ба ин, ҳавасмандгардонии корхонаҳои болозикр ва рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати нассочӣ масъалаи мубрам дониста мешавад [1-М].

6.Натиҷаи таҳлили PEST (таҳлили омилҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ) нишон дод, ки омилҳои сиёсӣ ба монанди устувории ҳокимияти давлатӣ, тағйироти муносиби қонунгузории соҳа, ҷорӣ намудани сиёсати устувори иқтисодӣ, аз ҷумла, сиёсати истеҳсоли воридивазкунанда рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро то андозае таъмин кардаанд. Омилҳои иқтисодӣ бошанд, ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ то андозае таъсири манфӣ мерасонанд, аз ҷумла, сатҳи баланди таваррум, афзоиши маҳсулоти воридотии соҳа, нокифоягии захираҳои молиявӣ. Дар шароити ҷойдошта, ки вобастагии бозорҳои дохилӣ аз маҳсулоти саноатии воридотӣ ба ҷашм мерасад, корхонаҳои ватании соҳаро зарур аст, то афзалиятҳои рақобатпазирии маҳсулоташонро зиёд намоянд. Инчунин дар ин гуна вазъият устувории сиёсати иқтисодии давлат, аз ҷумла, сиёсати воридивазкунанда нақши калидӣ дорад.

7.Дар така бо таҷрибаи хориҷӣ тавсия менамоем, ки сифати маҳсулот, муҳити созгори корӣ, низоми андозбандии имтиёзнок, фаъолияти инноватсионӣ, диверсификатсияи истеҳсолоти саноатӣ, рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда, устувории неруи кадрӣ соҳа, афзоиши ҳосилнокии меҳнат, рушди инфрасохтори соҳа, дастрасии корхонаҳои саноатӣ ба қарзҳои имтиёзноки бонкӣ, набудани монеаҳо дар пешбурди бизнеси корхонаҳои соҳа, ғоиданокии зиёди маҳсулот, хароҷоти нисбатан камтарин барои истифодабарии минбаъдаи маҳсулот, нархҳои дастрас ба истеъмолкунандаҳои

маҳсулоти соҳа ва назорати мунтазами маҳсулот дар ҳама марҳилаҳои даври ҳаётии он самтҳои афзалиятноки баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук маҳсуб меёбанд.

8.Аз таҷрибаи хориҷӣ бар меояд, ки бар роҳ мондани истеҳсолоти сарфакорона дар заминаи бартарфкунии ҳама намуди талафот ва паст намудани арзиши асли метавонад рақобатпазирии маҳсулоти саноатиро аз ҳисоби омили нархӣ таъмин кунад. Инчунин қайд намудан бамаврид аст, ки дар шароити иқтисодиёти рақамӣ истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, бахусус имкониятҳои дидҷитал-маркетинг барои муаррифии сифат ва ғоиданокии маҳсулот аз тариқи сомонаи корхонаҳои соҳа ва шабакаҳои иҷтимоӣ барои баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук мусоидаткунанда мебошад.

9.Дар натиҷаи таҳқиқот захира ва имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук ошкор карда шуд, ки муҳимтарини онҳоро пешниҳод менамоям, аз ҷумла: диверсификатсияи истеҳсолоти саноати сабук, рушди фаъолияти субъектҳои саноати сабук дар намуди корхонаҳои хурду миёна, суръати баланди навкунии техника ва технологияи корхонаҳои соҳа (коэффитсиенти навкунии воситаҳо ва техникаҳо дар корхонаҳои соҳа ба ҳолати ҳозира тахминан ба 0,63 баробар аст), ҳимояи маҳсулоти корхонаҳои соҳа дар бозорҳои дохилӣ ва рушди инфрасохтори бозори соҳа, татбиқи мунтазами сиёсати истеҳсолоти воридивазкунанда, ҳаҷми қаноатбахши захираҳои сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳа, коҳиш додани вобастагии бозорҳои дохилӣ аз маҳсулоти воридотии корхонаҳои саноатии хориҷӣ, рӯйи кор овардани стратегия ва низоми мукаммали идоракунии рақобатпазирии маҳсулот, ки дар ҳама гуна шароит рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои соҳаро таъмин карда тавонанд [З-М].

10. Омӯзиши фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабук нишон дод, ки имконияти молиявии онҳо рушди фаъолияти инноватсиониро дар сатҳи зарурӣ таъмин карда наметавонад. Коҳишёбии ҳаҷми захираҳои сармоягузорию корхонаҳои соҳа, ки ба андозаи 3,5 маротиба дар соли 2020 нисбат ба соли 2015 ба чашм мерасад, барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва воридивазкунанда яке аз монеаҳои аввалиндараҷаи доништа мешавад. Вобаста ба ин, беҳтаркунии муҳити сармоягузорӣ аз тариқи пешниҳоди қарзҳои имтиёзноки низоми бонкӣ, имтиёзҳои андозӣ, ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷиро барои рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабук зарур мешуморем [1-М].

11. Дар шароити кунунии иқтисодиёти ҷумҳурӣ инноватсия ба сифати омили афзоишдиҳандаи афзалиятҳои рақобатии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ дар баробари маҳсулоти воридотӣ баромад мекунад. Рушди фаъолияти инноватсионии соҳа, ки то андозае аз қабул ва татбиқи барномаи рушди инноватсионӣ вобаста мебошад, бинобар ин, зарур мешуморем, ки «Стратегияи рушди инноватсионии саноати сабук барои давраи то соли 2030» қабул карда шавад. Татбиқи ҳуҷҷати мазкур имконият медиҳад, то идоракунии фаъолияти инноватсионии соҳа ба роҳ монда шуда, рақобатпазирии маҳсулоти хусусияти инноватсионидошта таъмин карда шавад [1-М].

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

[1]. Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 17 сентябри соли 2012, № 901.

[2]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 104 с.

[3]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ– Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [манбаи электронӣ].– 26.12.2019.– ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 27.07.2021 с.).

[4]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [манбаи электронӣ].– 26.01.2021.– ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 29.01.2021 с.).

МАВОДҲОИ ОМОРӢ

[5]. **Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015.– 466 с.

[6]. **Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016.– 465 с.

[7]. **Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017.– 480 с.

[8]. **Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018.– 483 с.

[9]. **Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019.– 478 с.

[10]. **Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020.– 494 с.

[11]. **Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016.– 105 с.

[12]. **Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017.– 96 с.

[13]. **Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018.– 95 с.

[14]. **Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019.– 96 с.

[15]. **Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020.– 90 с.

АДАБИЁТИ АСОСӢ

[16]. Абрамишвили Г.Г. Операция "Маркетинг" [Текст] : Стратегия и тактика конкурентной борьбы монополий / Г.Г. Абрамишвили, В.А. Война, Ю.Ф. Трусов. - Москва : Междунар. отношения, 1976. - 240 с.

- [17].Азоев Г.Л., Завьялов П.С. Маркетинг: словарь. М.: НПО Экономика, 2000.-361 с.
- [18].Азрилиян А.Н., Азрилиян О.М., Калашникова Е.В., Квардакова О.В. Новый экономический словарь. - Москва, 2008. - 1088с.
- [19].Амбарцумов А.А., Стерликов Ф.Ф. 1000 терминов рыночной экономики: Справочное учебное пособие.-М.: Крон-Пресс, 1993.-302 с.
- [20].Андреева О.Д. Технология бизнеса: маркетинг [Текст] / О.Д. Андреева – М.: ИНФРА-М, 1997. – 224 с.
- [21].Багиев Г.Л. Основы маркетинговых исследований: учебное пособие для студентов вуза. СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 2010.-352 с.
- [22].Басовский Л.Е. Современный стратегический анализ / Л.Е.Басовский. – М.: Инфра-М, 2015. – 256 с.
- [23].Белоусов В.В. Управление конкурентоспособностью промышленного предприятия: автореф. дисс. ... к-та экон. наук: 08.00.05: Москва, 2007.- С.32.
- [24].Белоусов В.В. Управление конкурентоспособностью промышленного предприятия: Дис. ... к-та экон. наук: 08.00.05: Москва, 2007.- 176 с.
- [25].Бочаров В.П., Воробьев Е.В. Организация экономического анализа конкурентоспособности продукции // Современные проблемы науки и образования – 2007.– № 6 (часть 2). – С. 143-149.
- [26].Булеев А.И. Количественный коэффициент конкурентоспособности товаров и услуг// Маркетинг и маркетинговые исследования в России. 1997. №5. С.46-50.
- [27].Бухалков М.И. Внутрифирменное планирование: учебник.– М.: ИНФРА-М, 2000. – 392 с.
- [28].Ворожбит О.Ю. Теоретические и методологические основы управления конкурентоспособностью предпринимательских структур в рыбной промышленности: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук. – Владивосток, 2009. – 42 с.
- [29].Гадецкий В.Г. Особенности маркетинговых стратегий по повышению конкурентоспособности промышленных предприятий // Вестник Гжельского государственного университета. – 2018. – № 3. – С. 11–19.
- [30].Галелюк М.М. Система управления конкурентоспособностью машиностроительного предприятия // Вестник экономической науки Украины. 2008. №2. С.15.
- [31].Гарбасевич С.Л. Организационно-экономических механизм обеспечения конкурентоспособности продукции предприятий Республики Беларусь [Текст]: дисс. ... канд. экон. Наук: 08.00.05: защищена 21.11.02: утв. 25.06.03 / Гарбасевич Сергей Леонидович. – Мн., 2002. – 220 с.

[32].Гоголева Т.Н. Конкуренция: Сущность, закономерность, регулирование [Текст]: Монография. / Т.Н. Гоголева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. – 200 с.

[33].Горбашко Е.А. Менеджмент качества и конкурентоспособности: Учебное пособие.-СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1998.-207 с.

[34] Давлатов, К. К. Методологические основы определения уровня конкурентоспособности промышленных предприятий / К. К. Давлатов, М. М. Абдиеи // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/7(123). – С. 84-88.

[35].Далинская М.Г. Маркетинг и конкурентоспособность промышленной продукции [Текст] / М.Г. Долинская, И.А. Соловьев – М.: Издательство стандартов, 1991.

[36] Джабборов, Ф. А. Цифровая трансформация промышленного производства в условиях ускоренной индустриализации экономики республики Таджикистан / Ф. А. Джабборов // Информационно-аналитические системы и технологии : Материалы VII международной конференции, Белгород, 17–18 марта 2020 года. – Белгород: Автономная некоммерческая организация высшего образования «Белгородский университет кооперации, экономики и права», 2020. – С. 161-170.

[37].Джайдип Прабху, Нави Раджу. Бережливые инновации. Технологии умных затрат. - М.: Олимп-Бизнес, - 2018. - 480 с.

[38].Джакот Д.Х. Конкуренция. М.: Международные отношения, 2004.-332 с.

[39].Джумаев У.М., Мухаков М., Лоиков П. Показатели внедрения инновационной деятельности на предприятии. Экономика Таджикистана. 2019. № 3. С. 87-92.

[40] Джурабаев, Г. Формирование стратегии ускоренной индустриализации в экономике Республики Таджикистан / Г. Джурабаев, Ф. А. Джабборов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2019. – № 2(25). – С. 28-33.

[41].Джурабаев Г.Д., Каюмова Ф.А., Ахмедов Ф. Некоторые аспекты внедрения информационных технологий как этап перехода промышленности на цифровую экономику. Экономика Таджикистана. 2019. № 1. С. 131-136.

[42].Джурабаев Г.Д., Каюмова Ф.А., Неъматова М.Х. Вопросы становления и развития цифровой экономики в промышленности Республики Таджикистан. Экономика Таджикистана. 2019. № 2. С. 22-26.

[43].Дубинина Н.А. Системная характеристика содержания понятия «конкурентоспособность продукции» // Вестник АГТУ. Сер.: Экономика.– 2015.– №1. – С.30-37.

[44].Еремеева Н.В. Конкурентоспособность товаров и услуг: учебник и практикум для академического бакалавриата / Н.В. Еремеева.– 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – 193 с.

[45].Ермолов М.О. Разработка и внедрение системы обеспечения конкурентоспособности: учебное пособие.— М.: Издательский дом «Вильямс», 2000.— 520 с.

[46].Зайцев В.А. Маркетинг: учебное пособие для студентов заочной (дистанционной) формы обучения / под. ред. В.А. Зайцева. – М.: ГИНФО, 2001. – 183 с.

[47].Захарченко В.И. Конкурентоспособность станкостроительной продукции // Маркетинг в России и зарубежом. – 1999. - №5. – С.76-85.

[48].Иванова Е.А. Оценка конкурентоспособности предприятия / Е.А. Иванова. Ростов-н / Д.: Феникс, 2008. – 298 с.

[49].Исаева Е.В. Базовые инструменты интернет-маркетинга для промышленных компаний // Вестник Омского университета. Серия: Экономика. – 2016. – № 4. – С. 85–91.

[50].Исаева Н.С. Формирование регионального механизма эффективного управления повышением конкурентоспособного потенциала предприятия (на примере Республики Татаристан) [Текст] / Н.С. Исаева, Ю.С. Валеева // 4.Региональная экономика: теория и практика. – 2007. – № 16. – С.16 – 21.

[51].Каримова М. Проблемы эффективности структурных сдвигов в промышленности Таджикистана. Центральная Азия и Кавказ. 2013. Т. 16. № 1. С. 197-204.

[52].Карпов А.Л. Конкурентное пространство предприятия и отрасли: монография.-Омск: ОМГУ,2010.-280 с.

[53].Клименко С.М., Омеляненко Т.В., Барабась Д.О. и др. Управление конкурентоспособностью предприятия: учебное пособие. Киев: КНЕУ, 2008. – С.370.

[54].Клименко, Т.В. Управление конкурентоспособностью предприятия: учебное пособие / Т.В. Клименко, Д.О. Омеляненко // Киев: КНЕУ, 2008.-520 с.

[55].Кныш М.И. Конкурентные стратегии [Текст]: учебное пособие / М.И.Кныш // Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский ун-т экономики и финансов.– Спб, 2000 –284 с.

[56].Кодирзода Д.Б., Джумаев У.М. Организационно-экономический механизм развития инновационной деятельности в промышленности Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. 2019. № 1 (64). С. 113-122.

[57] Кодиров, Ф. А. Инфраструктурные аспекты повышения конкурентоспособности промышленных предприятий Республики Таджикистан в современных условиях / Ф. А. Кодиров // Вестник БИСТ

(Башкирского института социальных технологий). Уфа – 2022. – № 1(54). – С. 22-28.

[58].Комилов С.Д., Шарипов Б.К., Саидова Т.С. Роль инновационных технологий в процессе производства продукции. Таджикистан и современный мир. 2020. № 2 (70). С. 175-181.

[59].Комилов С.Дж. Особенности конкурентного преимущества национального сельскохозяйственного производства. В сборнике: Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. материалы I международной научно-практической конференции. Под общей редакцией: В.И. Веретенникова, Е.П. Чучко, Н.Л. Савкина, П.Б. Должанова. 2018. С. 170-174.

[60].Коно Т. Конкуренция: учебное пособие. – М.: Издательство «Экономика», 2002. – 160 с.

[61].Корольков, В. Проектирование и производство продукции исходя их ожиданий потребителей [Текст] / В.Корольков, Ю.Брагин // Стандарты и качество. – 2003. – №11. – С.64-65.

[62].Кузмин А. Управление международной конкурентоспособностью предприятия: учебное пособие Львов: Компакт-ЛВ, 2005.– С.131.

[63].Лифиц И.М. Теория и практика оценки конкурентоспособности товаров и услуг / И.М.Лифиц.-4-е изд., доп. и испр.-М: Юрайт-М,2010.-224 с.

[64].Лифиц И.М. Теория и практика оценки конкурентоспособности товаров и услуг [Текст] / И.М. Лифиц. – М., 2001.– 221 с.

[65].Лифиц, И.М. Формирование и оценка конкурентоспособности товара и услуг / И.М. Лифиц.-М.: Юрайт-Издат. 2004.-335 с.

[66].Лобанов М.М. Основные принципы оценки конкурентоспособности продукции [Текст] / М.М. Лобанов, Ю.М. Осипов // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – С. 53-58.

[67].М. Портер Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран. М.: Международные отношения, 1993.-896 с.

[68].Мазилкина Е.И., Паничкина Г.Г. Управление конкурентоспособностью. – М.: Омега-Л, 2008. – 325 с.

[69].Мансуров Р.Е. Об экономической сущности понятий «конкурентоспособность предприятия» и «управление конкурентоспособностью предприятия» // Маркетинг в России и за рубежом. 2006. №2 (52). С.94.

[70]. Махкамов, Б. Б. Техническое перевооружение предприятий - основа развития экономики в инновационной среде / Б. Б. Махкамов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2014. – № 1(22). – С. 119-122.

- [71]. Махкамов, Б. Б. Экспортоориентированная модель развития легкой промышленности Таджикистана / Б. Б. Махкамов, Н. М. Юсупов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4-1. – С. 106-114.
- [72]. Маслова Т.Д., Божук С.Г., Ковалик Л.Н. Маркетинг: учебник для вузов. – 3-е изд., и перераб. – СПб.: Питер, 2009. – 380 с.
- [73]. Матушкин М.А. Интегрированное управление маркетингом, логистикой и производством на предприятии // Культура народов Причерноморья. - 2012. - № 232. - С. 190-193.
- [74]. Мейсон Р. Конкурентоспособность продукции. Киев: Знание, 2000.-479 с.
- [75]. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М.Альберт, С. Хедоуриф. – М.: Дело, 1993. – 230 с.
- [76]. Мирошниченко М.А., Егоров Р.А. Фундаментальная основа для стратегического развития и управления изменениями, зарубежный опыт внедрения бережливых инноваций // Вестник Академии знаний. - 2019. - № 33 (4). - С. 168-174.
- [77]. Мирсаидов А.Б., Муртазоев О.К. Инновационный потенциал региональных промышленных систем. Интернет-журнал Науковедение. 2016. Т. 8. № 2 (33). С. 60.
- [78]. Молоток Е.В. Принципы маркетингового исследования конкуренции на рынке / Е.В. Молоток. - СПб: Энциклопедия маркетинга. 2014. - 95 с.
- [79]. Молчанова С.М., Лосев К.В. Влияние инноваций на конкурентоспособность выпускаемой продукции.// Вопросы инновационной экономики. Том 9, номер № 4, октябрь-декабрь 2019. – С.1373-1381.
- [80]. Настеренко Т.В. Маркетинговое планирование конкурентоспособности продукции промышленного предприятия: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Волгоград, 2007. – 24 с.
- [81]. Низамова Т.Д. Инновационные аспекты развития промышленности Республики Таджикистан. В книге: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Материалы II международной научно-практической конференции. 2016. С. 352-354.
- [82]. Низомов, С. Ф. Стратегические направления цифровизации промышленности в Республике Таджикистан / С. Ф. Низомов, Ф. А. Джабборов // Актуальные вопросы экономической теории: развитие и применение в практике российских преобразований : Материалы IX Международной научно-практической конференции, Уфа, 22–23 мая 2020 года / Под общей редакцией И.В. Дегтяревой. – Уфа: Уфимский государственный авиационный технический университет, 2020. – С. 166-172.

[83].Орлова А.А., Шаталова К.А. Повышение конкурентоспособности российских промышленных предприятий на внешних рынках // Наука и общество. – 2018. – № 1 (30). – С. 41–47.

[84].Осташков А.В. Маркетинг: учебное пособие / А.В. Осташков.- Пенза, 2011.-296с.

[85].Осьмак В.В. Разработка методических подходов формированию инвестиционной политики промышленного предприятия: автореферат дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05. – Королев, 2013. – 28 с.

[86].Панферов В.П. Роль управления знаниями в управлении человеческим капиталом инновационно-ориентированного предприятия // Экономика и эффективность организации производства. – 2019. – № 29. – С. 14–17.

[87].Перцовский Н.И. Международный маркетинг: учебное пособие. М.: Высшая школа, 2001.-239 с.

[88].Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М.: Вильямс, 2005. – С. 14.

[89].Пути повышения конкурентоспособности предприятия: монография / С.Б. Тюрин, А.Д. Бурыкин, В.А. Кваша, А.Ю. Мудревский, Р.В. Колесов, А.В. Юрченко; под общ. ред. С.Б. Тюрина. – Ярославль: Канцлер, 2018. – 242 с.

[90].Рахимов А.М. Некоторые вопросы повышения эффективности промышленности Республики Таджикистан. В сборнике: Управление социально-экономическими системами: теория, методология, практика. Сборник статей II Международной научно-практической конференции. 2017. – С. 64-65.

[91]. Раҳимзода, М. Н. Асосҳои назариявии идоракунии рақобатпазирии корхона / М. Н. Раҳимзода, Қ. Қурбоналиев // Кишоварз. – 2021. – № 2(91). – С. 169-171.

[92]. Рауфи, А. Конкурентоспособная экономика в переходном периоде / А. Рауфи, Т. М. Рабиева // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2013. – № 2(21). – С. 84.

[93]. Рауфӣ, А. Рақобат ва рақобатпазирӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ / А. Рауфӣ // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № 3. – С. 50.

[94].Ребрин Ю.И. Управление качеством: учебное пособие. – Таганрог: Издательство ТРТУ, 2004. – 174 с.

[95]. Ризокулов, Т. Р. Некоторые вопросы повышения конкурентоспособности национальной экономики Таджикистана: теория и практика / Т. Р. Ризокулов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № S2. – С. 15-26.

[96]. Ризокулов, Т. Р. Ҷанбаҳои назариявии амалии баланд бардоштани рақобатнокӣ ва иқтисодиёти Миллӣ / Т. Р. Ризокулов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № 4-2. – С. 50-56.

- [97].Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Петрозаводск: Петроском, 1993.-159 с.
- [98].Руденок О.В. Управление конкурентоспособностью продукции: монография / О.В. Руденок, Л.Н. Руднева // Тюменский государственный нефтегазовый университет. – Тюмень: ТюмГНГУ, 2014. – 152 с.
- [99].Самодуров Д.О. Стратегическое управление конкурентоспособностью предприятия на основе комплексной оценки его потенциала: Автореф. дисс. ... к.э.н СПб., 2000.-24 с.
- [100].Сафиуллин Н.З. Управление конкурентоспособностью предприятий: монография / Н.З. Сафиуллин, Л.Н. Сафиуллин // Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2008. – 189 с.
- [101].Сафронов Н.А. Экономика предприятия: учебник. – М.: Юристъ, 1998. – 584 с.
- [102].Селезнев А.А. Инфраструктура рынка и конкурентоспособность продукции // Экономист. 1996. №12.С.72-80.
- [103]. Сергеев И.В. Экономика предприятия: Учеб пособие.- 2-е изд., перераб и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000.- 304 с.
- [104].Синева Н.Л., Яшкова Е.В., Исламова Г.И. Основопологающие принципы бережливых инноваций / Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. - 2018. - №4 (30). - С. 131-137.
- [105].Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа. Петрозаводск: Петроском, 1993.-320 с.
- [106].Субботин М.Н. Управление конкурентоспособностью продукции промышленных предприятий: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Ижевск, 2009. – 24 с.
- [107].Сырямина Л.В. Управление конкурентоспособностью продукции предприятий машиностроительного комплекса: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Саранск, 2011. – 227 с.
- [108].Тарнавская Н. Построение концепции управления конкурентоспособностью субъектов хозяйствования на основе инновационного развития // Экономист. 2010. №9.– С.31.
- [109].Тригуб Н.А. Конкурентоспособность продукции как экономическая категория // Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии. – 2011 –№ 11. – С.11-15.
- [110].Трубилин А. Конкурентоспособность – главный фактор эффективного производства [Текст]. / А.Трубилин // АПК: экономика, управление. – 2002. – №12. – С.39-46.
- [111].Тюмина Д.С. Построение и реализация бизнес-модели бережливых инноваций: автореф. дис ... канд. экон. наук. Санкт-Петербург. - 2019. - 21 с.

[112].Файзуллоев М.К. Проблемы менеджмента инноваций на промышленных предприятиях Таджикистана. В сборнике: Кластерные инициативы в формировании прогрессивной структуры национальной экономики. Сборник научных трудов Международной научно-практической конференции, в 2-х томах. Ответственный редактор Горохов А.А., 2015.- С. 390-393.

[113].Файзуллоев М.К. Формирование конкурентоспособности предприятий на базе его инновационного потенциала. В сборнике: Современные инструментальные системы, информационные технологии и инновации. сборник научных трудов XI Международной научно-практической конференции: в 4-х томах. Ответственный редактор: Горохов А.А., 2014.- С. 240-244.

[114].Фаминский И.П. Внешнеэкономический толковый словарь. – М.: ИНФРА-М, Термика, 2000. – 502 с.

[115].Фасхиев Х.А. Управление конкурентоспособностью товара на этапе разработки // Проблемы теории и практики управления. – 2009. - №8. – С.79-86.

[116].Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление: учебное пособие / Р.А. Фатхутдинов.-М.: ИНФРА-М.: 2010.-312 с.

[117].Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность – категория комплексная. – М.: Мэйлер, 2009. – 172 с.

[118].Фатхутдинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Экономика, 2005. – 504 с.

[119].Фатхутдинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность: Учебник / Р.А. Фатхутдинов.-М.: ЗАО «Издательство» «Экономика», 2010. С.234.

[120].Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации: учебник. М.: Кондор, 2009.– С.132.

[121].Фатхутдинов, Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент [Текст] / Р.А.Фатхутдинов. – М., 2002. – 892 с.

[122].Философова Т.Г., Быков В.А. Конкуренция. Инновация. Конкурентоспособность: учебное пособие / Т.Г.Философова.-3-е изд.-М.: ЮНИТИ, 2012.-295 с.

[123].Фукс Ханс Йоахим, Бажова Е. «Бережливые» инновации: от качества «премиум класса» к «достаточно хорошему» // Инновации. - 2015. - № 9 (203). - С. 128-131.

[124].Хожиматова Х.Р., Ходжаева Д.А. Некоторые аспекты, влияющие на конкурентоспособность хлопковой продукции в республике таджикистан. Фотинские чтения. 2016. № 1 (5). С. 149-154.

[125]. Чабборов, Ф. А. Самтҳои асосии мукамалсозии механизми дастгирии давлатии рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ / Ф. А. Чабборов, Б. Ш. Тагаев // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-2(68). – С. 86-90.

[126].Шкардун В.Д., Ахтямов Т.М. Методика исследования конкуренции на рынке //Маркетинг в России и за рубежом. - 2000. - №4. - С.44-54.

[127].Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): пер. с англ. / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

[128].Ямпольская Н.Ю. Концепция сочетания государственных и рыночных механизмов управления конкурентоспособностью: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05. – Сургут, 2011. – 308 с.

[129].Яшин Н. С. Конкурентоспособность промышленного предприятия: методология, оценка, регулирование / Н. С. Яшин. Саратов: СГЭА, 2004. 248 с.

ЗАХИРАҶОИ ЭЛЕКТРОНӢ

[130].www sanoat.tj Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021 с.

[131].Ведущий корпоративный портал оффшорной индустрии на русском языке. Оффшорные юрисдикции. Гонконг остается на вершине мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://offshorewealth.info/offshore-jurisdictions/hongkong-remains-on-the-top-of-theworld>. - (дата обращения: 22.07.2021).

[132].Глобальный индекс инноваций / Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2021 (последняя редакция: 20.09.2021). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index>

[133].Годовой обзор экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности Швейцарской Конфедерации в 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://91.206.121.217/TpApi/Upload/c6abdfa5-0bb8-41a2-9b98-2db41cbaf532/obzor_economy_Switzerland_2017.pdf. - (дата обращения: 22.07.2021).

[134].Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики», N 4 (40), 2011. [Электронный ресурс].–Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3801>. (дата обращения: 01.06.2021 г.)

[135].Загребельная Н.С. Международная конкурентоспособность американской экономики // Новые реалии международных отношений

[Электронный ресурс]. – Режим 247 доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/mezhdunarodnaya-konkurentnosposobnost-amerikanskoy-ekonomiki>. - (дата обращения: 23.07.2021).

[136].Клюквина М.С. Современные подходы к управлению конкурентоспособностью предприятия. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_3/Klukvina_310.htm. / (санаи муроҷиат 25.11.2020).

[137].Мансурова Н.А. Алгоритм оценки конкурентоспособности продукции / Н.А. Мансурова, Е.В. Ключева // Экономические исследования. – 2010. –№1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/algoritm-otsenki-konkurentosposobnosti-produktsii> (Санаи муроҷиат 3.04.2021).

[138].Прусова В.И., Безновская В.В., Губжокова Д.Х. Особенности экономического развития Сингапура // Экономика и бизнес: теория и практика. 2017. №5. С. 42-47 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://economyandbusiness.ru/osobennostiekonomicheskogo-razvitiya-singapura>. - (дата обращения: 23.07.2021).

[139].Трибулин А.И. Конкурентоспособность продукции и предпринимательских структур / А.И. Трубилин, В.И. Гайдук, В.В. Березенков // Поллитематический сетевой электронный журнал Кубанского государственного аграрного университета (Научный журнал КубГАУ) [Электронный ресурс].-Краснодар: КубГАУ, 2012.-№01 (075).С.222-246.

[140].How To Scale Agile In Enterprise Environments. Clearbridgemobile. [Электронный ресурс]. URL: <https://clearbridgemobile.com/how-to-scale-agile-in-enterprise-environments>.

[141].State of agile report. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.stateofagile.com/#ufhc-473508-state-of-agile-report>

Феҳристи корҳои чопшудаи муаллиф доир ба мавзӯи диссертатсия

Мақолаҳои, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд:

[1-М]. Давлатова Р.К., Исоева Д.Э. Истифодаи усулҳои инноватсионӣ ҳамчун таъмини рақобатпазирӣ ва рушди корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019. № 9.-С.132-137.

[2-М]. Давлатова Р.Қ. Маҳсулоти саноатӣ ва хусусиятҳои идоракунии рақобатпазирӣ он. Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 10-1. С.25-29.

[3-М]. **Давлатова Р.Қ.** Таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 3 (27).- С.160-166.

[4-М]. **Давлатова Р.Қ.** Асосҳои назариявӣ-методологии баҳодиҳии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2021. № 7.- С.83-90.

[5-М]. **Низамова Т.Д., Давлатова Р.Қ.** Истифодаи оқилонаи захира ва имкониятҳо бо мақсади баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ. Паёми политехникӣ (Бахши Интелект, Иноватсия, Инвеститсия), Душанбе, 2022. №1. (57).- С. 66-70

Интишорот дар дигар маҷаллаҳои илмӣ:

[6-М]. **Давлатова Р.Қ.** Омилҳои рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки Љумњурии Тоҷикистон / Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноаткунони кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт», (ш.Душанбе, 27.02.2020г.) – Душанбе, 2020. - С.354-358.

[7-М]. **Давлатова Р.Қ.** Управление конкурентоспособностью предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан / Материалы общеуниверситетского научно-теоретического круглого стола на тему «Актуальные проблемы менеджмента в современных условиях» (г. Душанбе, 20-декабря 2019г.). - Душанбе, 2020г. – С.74-76 (в соавт.).

[8-М]. **Давлатова Р.Қ.** Асосҳои назариявии рақобатпазирии иқтисодиёти кишвар / Конференсияи байналхалқӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Амалисозии ӯдафҳои рушди устувор: таърибаи хориҷӣ ва миллӣ», (ш.Душанбе, 13.10.2020.). -Душанбе, 2020. - С.547-552.

[9-М]. **Давлатова Р.Қ.** Имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабуки ватанӣ / Материалы республиканской научно-практической конф. «Непрерывное профессионально-электронное обучение в условиях глобализации» (Душанбе, 22 октября 2021 г.). - Душанбе, 2021. – 250 с. (с. 28-37).